

**SZENT ISTVÁN EGYETEM
GÖDÖLLŐ**

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

**NÖVEKEDÉSI PÓLUSOK FŐBB REGIONÁLIS GAZDASÁGTANI
ÖSSZEFÜGGÉSEINEK VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON**

Készítette:

Péli László

Gödöllő

2013.

A doktori iskola

megnevezése: Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

vezetője: **Dr. Szűcs István**

egyetemi tanár, MTA doktora

SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,

Közgazdaságtudományi és Módszertani Intézet

Témavezető: **Dr. Káposzta József**

egyetemi docens, közgazdaságtudomány kandidátusa

SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,

Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

.....

Az iskolavezető jóváhagyása

.....

A témavezető jóváhagyása

Tartalomjegyzék

1.	BEVEZETÉS	1
1.1.	A DOKTORI ÉRTEKEZÉS KIINDULÓ HIPOTÉZISEI.....	3
2.	IRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	5
2.1.	A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉRTELMEZÉSE	5
2.1.1.	Centrum-periféria viszonyrendszer a területi egyenlőtlenségekben ..	9
2.1.2.	Területi egyenlőtlenségek Magyarországon	10
2.2.	A REGIONÁLIS GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ELMÉLETEI	15
2.2.1.	Neoklasszikus elmélet	16
2.2.2.	Keynes-i elmélet	18
2.2.3.	Exportbázis-elmélet	19
2.2.4.	Endogén növekedési elmélet	21
2.2.5.	Polarizációs elméletek	24
2.2.6.	Növekedési pólusok elmélete	27
2.2.6.1.	Növekedési pólusok Európában.....	31
2.2.6.2.	Növekedési pólusok Magyarországon	36
2.2.7.	Centrum-periféria modellek.....	45
2.3.	VERSENYKÉPESSÉG VIZSGÁLATOK	48
2.3.1.	A verseny és a versenyképesség fogalma	49
2.3.2.	A verseny szerepe a területi fejlődésben.....	51
2.4.	URBANIZÁLÓDÁS.....	55
2.5.	URBANIZÁLÓDÁS MAGYARORSZÁGON, A CENTRUMOK KIALAKULÁSA	59
2.6.	POLICENTRIKUS VÁROSHÁLÓZAT KIALAKULÁSA	65
3.	ANYAG ÉS MÓDSZER	70
3.1.	ANYAG	70
3.1.1.	A vizsgálat térbelisége és időbelisége.....	70
3.1.1.1.	Adatgyűjtés	73
3.2.	MÓDSZER	74
3.2.1.	Főkomponens- és faktoranalízis	75
3.2.2.	Klaszterezés	75
3.2.3.	Diszkriminancia-elemzés.....	77
4.	SAJÁT VIZSGÁLAT.....	78
4.1.	A HAZAI TELEPÜLÉSÁLLOMÁNY ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA	78
4.1.1.	Városhálózat, demográfia	79
4.1.2.	Gazdaság.....	82
4.1.3.	Infrastruktúra	88
4.1.4.	Munkanélküliség	89
4.2.	A HAZAI TELEPÜLÉSÁLLOMÁNY ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE (2003-2010) FŐKOMPONENS-ANALÍZIS ALAPJÁN	92

4.2.1.	Főkomponens analízis a 2003. évi településsoros adatokra.....	92
4.2.2.	Főkomponens analízis a 2010. évi településsoros adatokra.....	100
4.3.	A HAZAI TELEPÜLÉSÁLLOMÁNY ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE (2003-2010) KLASZTERANALÍZIS ALAPJÁN	106
4.3.1.	Klaszteranalízis a 2003. évi településsoros adatokra	106
4.3.2.	Klaszteranalízis a 2010. évi településsoros adatokra	115
4.4.	DISZKRIMINANCIA-ELEMZÉS A 2003-AS ÉS 2010-ES ÉVEK KLASZTERELEMZÉSÉRE VONATKOZÓAN.....	126
4.5.	A KLASZTERVÁLTÁSI TENDENCIA VIZSGÁLATA	133
5.	ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	137
6.	KÖVETKEZTETÉSEK	140
7.	ÖSSZEFOGLALÁS	145
8.	MELLÉKLETEK	151

Ábrák jegyzéke

1. ÁBRA: A VIZSGÁLT EURÓPAI PÓLUSOK GDP-JÉNEK ALAKULÁSA A FŐVÁROS TELJESÍTMÉNYÉHEZ VISZONYÍTVÁ 2007-BEN	14
2. ÁBRA: AZ EURÓPAI METROPOLISZ-TERÜLETEK (MEGA) TÍPUSAI	35
3. ÁBRA: MAGYARORSZÁG TÁVLATI VERSENYKÉPESSÉGI PÓLUSAI	39
4. ÁBRA: A HAZAI „SPECIALIZÁLÓDOTT” NÖVEKEDÉSI PÓLUSOK	42
5. ÁBRA: AZ ORSZÁGOS TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ TERVEZÉSÉNEK FOLYAMATÁBRÁJA	44
6. ÁBRA: A MAGYAR TELEPÜLÉSHÁLÓZAT FUNKCIONÁLIS VÁROSI TÉRSÉGEINEK GAZDASÁGI POTENCIÁLJA	68
7. ÁBRA: KLASZTEREZÉSI MÓDSZEREK	76
8. ÁBRA: MAGYARORSZÁG VÁROSAI 2012-BEN	79
9. ÁBRA: A TELEPÜLÉSEK VITALITÁSI INDEXE (SZÁZALÉK), 2010	81
10. ÁBRA: A ROMA NÉPESSÉG ÁLTAL MAGAS ARÁNYBAN LAKOTT TÉRSÉGEK	82
11. ÁBRA: AZ EGY FŐRE JUTÓ GDP AZ ORSZÁGOS ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN	83
12. ÁBRA: FŐVÁROSONKÜLISÉGI ÉS A MÁSODLAGOS NÖVEKEDÉSI PÓLUSOK GDP-JÉNEK VÁLTOZÁSA 2007 ÉS 2009 KÖZÖTT (SZÁZALÉK)	85
13. ÁBRA: AZ 1000 FŐRE JUTÓ REGISZTRÁLT GAZDASÁGI SZERVEZETEK SZÁMA, 2010	86
14. ÁBRA: AZ EGY ADÓFIZETŐRE JUTÓ SZJA MÉRTÉKE A HAZAI TELEPÜLÉSEKEN (FORINTBAN), 2010	87
15. ÁBRA: A LEGKÖZELEBBI AUTÓPÁLYA CSOMÓPONT ELÉRHETŐSÉGE PERCBEN, 2010	88
16. ÁBRA: AZ 1000 FŐRE JUTÓ ISDN VONALAK SZÁMA TELEPÜLÉSENKÉNT, 2010	89
17. ÁBRA: A MUNKANÉLKÜLSÉGI RÁTA ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON (SZÁZALÉK), 2010	90
18. ÁBRA: 8 ÁLTALÁNOS ISKOLAI OSZTÁLYT, VAGY ANNÁL KEVESEBBET VÉGZETT MUNKANÉLKÜLIEK ARÁNYA AZ ÖSSZES NYILVÁNTARTOTT MUNKANÉLKÜLIBŐL (SZÁZALÉK), 2010	91
19. ÁBRA: A HAZAI TELEPÜLÉSÁLLOMÁNY KLASZTEREKBE SOROLÁSA A 2003. ÉVI ADATOK ALAPJÁN	108
20. ÁBRA: A „PÓLUSÖVEZET” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK, 2003	110
21. ÁBRA: A „PÓLUSÖVEZET KÖZELI” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK, 2003	111
22. ÁBRA: A „PERIFÉRIÁHOZ KÖZELEDŐ” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK, 2003	112
23. ÁBRA: AZ „ABSZOLÚT PERIFÉRIA” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK, 2003	113
24. ÁBRA: A HAZAI TELEPÜLÉSÁLLOMÁNY KLASZTEREKBE SOROLÁSA A 2010. ÉVI ADATOK ALAPJÁN	116
25. ÁBRA: A „PÓLUSÖVEZET” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK „SZÁRMAZÁSUK” SZERINT KATEGORIZÁLVA, 2010	119
26. ÁBRA: A „PÓLUSÖVEZET KÖZELI” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK „SZÁRMAZÁSUK” SZERINT KATEGORIZÁLVA, 2010	121
27. ÁBRA: A „PERIFÉRIÁHOZ KÖZELEDŐ” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK „SZÁRMAZÁSUK” SZERINT KATEGORIZÁLVA, 2010	122
28. ÁBRA: A „ABSZOLÚT PERIFÉRIA” KLASZTERT ALKOTÓ TELEPÜLÉSEK „SZÁRMAZÁSUK” SZERINT KATEGORIZÁLVA, 2010	124
29. ÁBRA: A CSOPORTKÖZÉPPONTOK ÉS A TELEPÜLÉSEK ÁBRÁZOLÁSA A DISZKRIMINANCIA-FÜGGVÉNYEK TÜKRÉBEN, 2003	132
30. ÁBRA: A CSOPORTKÖZÉPPONTOK ÉS A TELEPÜLÉSEK ÁBRÁZOLÁSA A DISZKRIMINANCIA-FÜGGVÉNYEK TÜKRÉBEN, 2010	133
31. ÁBRA: A VIZSGÁLAT SORÁN KATEGORIZÁLT TELEPÜLÉSEK MEGJELENÍTÉSE	134

Táblázatok jegyzéke

1. TÁBLÁZAT: VÁROSOK SZÁMA MAGYARORSZÁGON 2012-BEN	63
2. TÁBLÁZAT: NÉPESSÉGSZÁM SZERINTI TELEPÜLÉSTÍPUSOK	63
3. TÁBLÁZAT: A VIZSGÁLATBA BEVONT MUTATÓK	74
4. TÁBLÁZAT: A TELEPÜLÉSEK SZÁMA ÉS NÉPESSÉGE JOGÁLLÁSUK ÉS RÉGIÓK SZERINT, 2010	80
5. TÁBLÁZAT: AZ EGY FŐRE JUTÓ BRUTTÓ HAZAI TERMÉK TERÜLETI ELOSZLÁSA 2009-BEN	84
6. TÁBLÁZAT: TELJES MAGYARÁZOTT VARIANCIA 2003. ÉVRE	93
7. TÁBLÁZAT: A KMO ÉS BARTLETT TESZT (2003)	94
8. TÁBLÁZAT: ROTÁLT FŐKOMPONENS MÁTRIX (2003)	96
9. TÁBLÁZAT: TELJES MAGYARÁZOTT VARIANCIA 2010. ÉVRE	100
10. TÁBLÁZAT: A KMO ÉS BARTLETT TESZT (2010)	101
11. TÁBLÁZAT: ROTÁLT FŐKOMPONENS MÁTRIX (2010)	102
12. TÁBLÁZAT: A KLASZTEREK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA 2003. ÉVBEN	107
13. TÁBLÁZAT: VÉGSŐ KLASZTERKÖZÉPPONTOK, 2003	109
14. TÁBLÁZAT: A KLASZTEREK SZÁMOKBAN, 2003	114
15. TÁBLÁZAT: A KLASZTEREK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA 2010. ÉVBEN	115
16. TÁBLÁZAT: A TELEPÜLÉSEK KLASZTERVÁLTÁSI MÁTRIXA, 2003-2010	115
17. TÁBLÁZAT: VÉGSŐ KLASZTERKÖZÉPPONTOK, 2010	117
18. TÁBLÁZAT: A TELEPÜLÉSEK KLASZTERVÁLTÁSI MÁTRIXA LAKOSSÁGSZÁM TEKINTETÉBEN, 2003-2010.....	124
19. TÁBLÁZAT: A 2010. ÉVI KLASZTEREK SZÁMOKBAN	125
20. TÁBLÁZAT: SAJÁTÉRTÉK, MAGYARÁZOTT VARIANCIA ÉS KANNONIKUS KORRELÁCIÓ, 2003	127
21. TÁBLÁZAT: SAJÁTÉRTÉK, MAGYARÁZOTT VARIANCIA ÉS KANNONIKUS KORRELÁCIÓ, 2010	128
22. TÁBLÁZAT: A DISZKRIMINÁLÓ FÜGGVÉNYEK SZIGNIFIKÁNCIÁJA, 2003	128
23. TÁBLÁZAT: A DISZKRIMINÁLÓ FÜGGVÉNYEK SZIGNIFIKÁNCIÁJA, 2010	128
24. TÁBLÁZAT: A KLASSZIFIKÁCIÓS EREDMÉNYEK, 2003	130
25. TÁBLÁZAT: A KLASSZIFIKÁCIÓS EREDMÉNYEK, 2010	131

1. BEVEZETÉS

A **rendszer váltást követő** bő húsz esztendő hazai társadalmi-gazdasági térszerkezetét jelentős különbségek uralták, uralják napainkban is; a **területi egyenlőtlenségek fokozatosan növekednek**, s a területi politikáknak nemhogy megállítani, túlnyomó többségben még csillapítani sem sikerül. Az elmúlt két évtized területi differenciálódásának eredményeként – Uniós összevetésben – hazánk az egyike a legnagyobb területi különbségű országoknak az egy főre jutó gazdasági teljesítmény (GDP) tekintetében. A hazai kistérségek valamivel több mint 50 %-a hátrányos helyzetű, ahol a teljes lakosság majdnem 30 %-a él.

A **rendszer váltást megelőző évtizedekben a területi politika kizárólag központi irányítás alatt állt**, az egyes területek, települések nem, vagy csak minimális döntési szabadsággal rendelkeztek és a valós piaci, társadalmi viszonyok jelentősen tompítva jelentek meg. Ezzel szemben a **rendszer váltáskor bekövetkező** – számos esetben drasztikus – **változások**, a valós piachoz igazodó folyamatok **jelentősen módosították Magyarország gazdasági-társadalmi térszerkezetét**. A hirtelen változáshoz nem minden terület, település tudott megfelelően alkalmazkodni és ezt a folyamatot tovább súlyosbította a szocialista központi irányítás megszűnése következtében fellépő problémák (nehézipar összeomlása, gyárbezárások, kiugró munkanélküliség, stb.). **A napjainkra kialakult térszerkezet alapvető vonásai már ekkor kirajzolódtak, az azóta eltelt időszakban a differenciák elmélyülését figyelhetjük meg**. A gazdaságot hirtelen, drasztikusan érintő átalakulási folyamatra minden terület másképp reagált, így az eltérő gazdaságfejlesztési intézkedések eredményeként különböző fejlődési pályák alakultak ki. Az így kialakult eltérő fejlődési utak determinálják a helyi gazdaság jövőképét, illetve az elérhető célokat. Amennyiben földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül vizsgálódunk **jelentős leszakadás figyelhető meg a város-falu kapcsolatrendszerben**, a falvak, leginkább az 1000 fő lélekszám alatti (kis-, apró- és törpefalvak) települések esetében. Ezen településeket nagymértékben periférikus vonások (elnéptelenedés, elöregedés, gazdasági aktivitás hiánya, munkanélküliség, stb.) jellemzik.

A **területi egyenlőtlenségek kezelése**, mérséklése nem csak hazai, hanem **Európai Uniós szinten is a regionális politika meghatározó eleme**. Számos elméleti irányzat született a területi egyenlőtlenségek kezelésére, melyeket a későbbiekben részletesen kívánok vizsgálni. Ezen elméletek tanulmányozása során derült ki számomra, hogy **tökéletes területi egyenlőség napjaink globalizált világában** semmilyen körülmények között **nem jöhet létre**, mesterséges beavatkozással is csak rövid ideig, fenntartható módon azonban biztosan nem. Az elméletek másik irányzata a polarizált fejlődést vizsgálja, vagyis nem törekszik a teljes területi egyenlőtlenség állapotára – mivel az nem is lehetséges –, hanem a gazdasági fejlődés kulcsát az „expanderszerű” fejlődésben fogalmazza meg. Ezen

elmélet szerint nem a periférikus területek erősítése a **felzárkózás záloga**, hanem épp ellenkezőleg, a gazdasági **centrumövezetek erősítése**. Ennek eredményeként a prosperáló centrumövezetek agglomerációs hatásaik révén **húzzák magukkal a félperiférikus, periférikus területeket**, ezáltal fejlődést generálva a gazdaságilag leszakadó térségekben.

ENYEDI [2011] szerint az országokon belüli kiegyenlítődést, mint területfejlesztési célt is gyengíti a globalizáció és az európai integráció. „A kilencvenes évek elején – még nemzetállamokban gondolkodván – én még nem érzékelttem, még nem láttam, hogy az **Európai Unió belüli versenyben**, egy nagy gazdasági térségen belüli versenyben **kénytelenek leszünk erősíteni a mi erős pontjainkat, ami viszont a gyöngye pontjaink hátrányát növeli.**” (ENYEDI, 2011, 153-154.). Az elmélet szerint épp ezen „erős pontok” képesek húzni magukkal a gyengébbeket, ezek támogatása szükséges.

Véleményem szerint – megfelelő centrumzónák kialakításával – a **növekedési pólus irányzat megoldás, vagy részmegoldás lehet a területi differenciálódás erősödő tendenciájának megállítására**, csökkentésére, természetesen minden esetben a helyi sajátosságok figyelembe vétele mellett.

A társadalom térbeli szerveződésének kialakulásában alapvető szerepet játszanak a funkcionális alapokon kiformalódott központ-vonzáskörzet kapcsolatok, amelyek feltárása meghatározó a társadalom-földrajzi és a regionális tudományi vizsgálatok sorában [BODOR-PÉNZES, 2012]. Fenti gondolatok mentén kiemelten szükséges a **téma vizsgálata, melynek a gazdasági világválság, illetve annak kezelése különösen jelentős aktualitást ad.**

Témaválasztásomban ezen gondolatok inspiráltak, valamint hogy **az elmélet gyakorlati alkalmazhatósága, adaptálhatósága eredményesen megvalósítható-e** napjainkban Magyarországon.

Ismerve az Unióban jelen lévő **területi különbségeket** akár NUTS 1-es, akár **NUTS 2-es szinten** vizsgálódva, valóban **nagyon differenciált** kép tárul elénk. Bár a nemzetközi **gazdasági világválság** a prosperáló **magterületek gazdaságát** is némiképp **lassította** – ezáltal megállt, helyenként szűkült is a fejlettségi olló nyílása –, azonban épp ezen területek azok, amelyek a leggyorsabban képesek kezelni a válság hatásait. Jellemzően e településekre koncentrálódik az innovációs képesség, amely a gazdaság fejlődésének gátló hatásait felismerve, azt kezelve, csillapítva utat talál a dinamikus fejlődés újbóli kibontakozására.

Különösen nagy területi különbségeket tapasztalhatunk amennyiben kisebb területi egységek szintjén vizsgálódunk. NUTS 3-as szinten is már nagyobb területi különbségek tapasztalhatóak, de igazán differenciált kép a LAU 1-es (kistérségi) és a **LAU 2-es (települési) szint vizsgálatakor** tárul elénk. Minél kisebb területi tagozódásban vizsgálódunk, annál jelentősebb különbségek fedezhetők fel, éppen ezért **disszertációmban települési szintű (LAU 2) kutatást kívánok elvégezni.**

A települési szintű kutatás – különösen, ha az egész országra vonatkozik – komoly kihívások elé állítja a kutatót. Először az adatgyűjtés nehézségeit kell leküzdeni, hiszen olyan településsoros adatokra van szükség, amely minden LAU 2-es egységre elérhető.

Kutatásom összehasonlító jellegű. Hosszas adatgyűjtési periódus eredményeként kiválasztásra került az **elemzésem alapjául szolgáló** bázisév, a **2003-as** – Uniós csatlakozásunkat megelőző – **esztendő**, illetve – a legfrissebb, teljeskörűen elérhető adatállomány – **2010-es év**.

Doktori disszertációm különlegességét az adja, hogy nemcsak az eredeti célt – témaválasztásomkor kitűzött célként szolgált a növekedési pólusok idősoros elemzése – hanem más, **jelentős mértékű nem várt hatásokat is elemezni kellett.** Nem pusztán egyszerű dinamikai elemzést foglal magába a dolgozat, hanem a vizsgálati időszak derekán beköszöntő **gazdasági világválság okozta hatások feltérképezése** is szükséges.

Fenti tények ismeretében a következő **fő célokat** tűztem ki jelen dolgozat írása során:

1. Az általam kialakított szempontrendszer alapján milyen területi lehatárolások figyelhetők meg, hogyan alakul az ország térszerkezete a településsoros gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségi vizsgálatok kapcsán?
2. Az összehasonlító vizsgálat eredményeinek értékelésekor milyen hatások befolyásolják legjelentősebben a térbeli folyamatokat? Mely hatások felelnek általánosságban a hanyatlásért és mely tényezők a „siker alapkövei”?
3. A gazdasági világválság miként befolyásolta a települések gazdasági állapotát? Egyforma negatív hatást gyakorolt a teljes ország területére? Amennyiben igen, úgy hol és milyen mértékben, valamint megfigyelhető-e területi összefonódás? Amennyiben nem akkor mely területek voltak – gazdasági súlyuknál fogva – kevésbé kitéve a krízisnek?
4. A központilag meghatározott pólusvárosok valóban képesek „dinamizáló magként” működni? Amennyiben igen, úgy meddig tart pozitív hatásuk és hogyan jelenik meg ez az összefonódás a térben?

1.1. A doktori értekezés kiinduló hipotézisei

1. **hipotézis:** Településsoros vizsgálatom segítségével bizonyítani kívánom, hogy az autópályákat, autópálya csomópontokat határoló települések

egységes, összefüggő klasztert alkotnak, ezen területek általánosan az ország fejlettebb területei közé tartoznak. Kedvezőbb foglalkoztatási, jövedelmi, infrastrukturális viszonyok jellemzik őket. A gazdasági válság hatásaira kedvezőbben reagáltak, mint az ország egyéb térségei, települései.

2. **hipotézis:** A legfejlettebb térségek közé tartozik a Közép-magyarországi régió, ahol a gazdaságilag fejlett települések összefonódva, gyakorlatilag körülölelik a fővárost. Hipotézisem szerint ez az állapot nem statikus, folyamatos gazdasági fejlődés és az országban jelenlévő társadalmi problémáknak való gyenge kitettség jellemzi ezen településeket – a széles agglomerációt –, lefedve a Közép-magyarországi régió területének túlnyomó részét. A főváros agglomerációjára gyakorolt hatása egyre bővül, szélesedik, a Közép-magyarországi régiót jelentősen átlépve folyamatosan távolul a kedvező gazdasági hatásokat „élvező” települések köre.
3. **hipotézis:** A legjelentősebb vidéki pólusok, Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs és Győr – a fővároshoz hasonlóan – kiemelkedő „motorfunkciót” töltenek be szűkebb és tágabb vonzáskörzetükben egyaránt, mely hatás természetesen a pólus közvetlen közelében a legerősebb, attól távolodva csökken annak gravitációs ereje, de minden esetben meghatározó gazdasági teljesítményt nyújtanak egész régiójukra nézve.
4. **hipotézis:** Negyedik hipotézisem alapján a kedvező (fiatal) korszerkezet nem kizárólag a gazdaságilag fejlett, jól prosperáló térségeket jellemzi, hanem a külső periférikus térségekben is jellemző. Míg a magas gyermekvállalási hajlandóság a gazdaságilag erős településeken a gazdasági-társadalmi jólét „hozadéka”, úgy a periférikus területeken ez a szociális háló biztosította, kizárólagos megélhetési forma.
5. **hipotézis:** Hipotézisem szerint a periférikus tüneteket mutató települések száma bővül, a hanyatlás folyamatos, különösen az országhatár menti térségekben. Ezen külső periféria tagjait további tartós társadalmi-gazdasági leszakadás jellemez, mely minőségi hanyatlás tovább szélesíti a hazai területi különbségeket.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A következőkben – a vizsgálat megkezdése előtt – elengedhetetlennek tartom a számos hazai és nemzetközi irodalom részletes megismerését, annak bemutatását, megalapozva ezzel a majdani vizsgálati eredmények lehető legátfogóbb, sokoldalú elemzését.

2.1. A területi egyenlőtlenségek értelmezése

A regionális tudomány egyik **alapgazsága**, hogy **a gazdaság és társadalom fejlődése térben mindig egyenlőtlen** [RECHNITZER-SMAHÓ, 2011]. Arról azonban napjainkban is heves viták folynak, hogy egy adott térség dinamikus fejlődése következtében csökkennek-e a területi különbségek, vagy ha nem is csökkennek, legalább nem többszöröződnek. Jelentősen eltérnek a vélemények arról is, hogy a területi különbségek mérséklése érdekében szabad-e, és ha igen, akkor milyen eszközökkel, milyen módon és milyen mértékben beavatkozni a területi folyamatokba.

A területi egyenlőtlenségek kérdésköre sokféle formában felbukkan az életünkben. Részint kapcsoljuk hozzá a szegénységet, az elmaradottságot, míg látjuk és érezzük a másik pólust is, a fejlődő, perspektivikus erőközpontokat. A területi egyenlőtlenségek vizsgálata számos tudományág érdeklődésére számot tart [NAGYNÉ MOLNÁR, 2007/b], s mint a következőkben látni fogjuk nem csak régiós, illetve megyei szinten van létjogosultsága az empirikus vizsgálatoknak, hanem kistérségi, illetve települési szinten is. Meg kell ismernünk a legkisebb települési szinten is a társadalmi-gazdasági problémákat, lehetőségeket, hogy ezáltal mérsékelni, kezelni tudjuk a polarizációt.

ENYEDI a következőképpen vélekedett: „A területi egyenlőtlenségek megléte nem újdonság: a társadalmi tevékenységek mindig földrajzi különbségeket mutattak. Adott térség emberi letelepedés és gazdasági tevékenységek szempontjából nem korántsem homogén, hanem fizikai jellemzőit és más területekhez viszonyított fekvését tekintve eltérő tulajdonságokkal bír. A különböző erőforrások eltérő módon vonzzák a gazdaságot, így alakul ki az egyenlőtlenségek második rétege, a gazdaság földrajzilag heterogén jellege” [ENYEDI, 1996, 121.].

A szakterület egyik elismert hazai kutatója NEMES NAGY [1990] elméleti megközelítésében a tér egységes, illetve eltérő voltát elemzi. Fontos leszögezni a **tér és az egyenlőtlenség fogalmának szétválaszthatatlanságát**.

A felosztott tér szerkezetét tekintve lehet homogén és heterogén. Homogénnek, egységesnek tekinthető a tér, amennyiben annak minden pontja

egyforma, tagolatlan. Természetesen minden tekintetben homogén terület már csak azért sem lehet a valós térben, mert két különböző terület, nem lehet ugyanazon a helyen. Kohézió szempontjából az egységesség, a homogenitás kedvező, ezért a belső homogenitás érvényesítése térfelosztási szempont is. A homogén jelleg a legmagasabb társadalmi rétegektől lefelé haladva nagy általánosságban nő. A nem egységes, szerkezetileg tagolt területek, jelenségek összessége heterogénnek jelleget hordoz. Akkor heterogén egy terület, ha benne a jelenségek nem egyenletesen oszlanak el, illetve más-más tulajdonságok jellemzik [NAGYNÉ MOLNÁR 2007/a hivatkozva NEMES NAGY-ot, 2005].

NEMES NAGY (1998] szerint kijelenthető, hogy a területi egyenlőtlenség szükségszerűség, hiszen **nincs két olyan terület, melynek minden adottsága, jellegzetessége azonos lenne.**

„Nincs két olyan térrész, mely ugyanazokat a tulajdonságokat mondhatná magáénak. A területi egyenlőtlenségek jellemzésére az úgynevezett egyenlőtlenségi mutatók használhatók, melyek a következő csoportokba sorolhatók:

- *Elhelyezkedés:* ennek vizsgálatában a térelemek helyének, illetve a helyzetének vizsgálata áll. A vizsgálati objektum földrajzi (topográfiai) leírásáról van szó.
- *Mennyiség:* ennek vizsgálatában a térelemek olyan jellegzetességeinek vizsgálata áll, mint pl. nagyság, kiterjedés, tömeg, növekedés, csökkenés. Az ide tartozó adatokhoz mértékegység tartozik. (fő, GDP/fő, km stb.)
- *Minőség:* ennek vizsgálatában a térelemek értéktartalmat kapnak. Az így előállított adatok egy értékskálán helyezkednek el. (pl.: gazdasági fejlettség-vizsgálatok)
- *Szerkezet:* ennek vizsgálatában a térelemek belső tagoltságát vizsgáljuk, a homogenitást, specializáltságot.
- *Szerepkör:* ennek vizsgálatában a térelemek rendszer működésében betöltött funkcióját elemezzük. Megvizsgáljuk például, hogy egy kórházzal rendelkező település mekkora, milyen településekből álló körzet (térseg) számára nyújt speciális egészségügyi ellátást.
- *Kapcsolatok:* ennek vizsgálatában a térelemek egymásra hatásának vizsgálata áll. Ezt a mutatót használjuk, ha például azt vizsgáljuk, mennyire nyitott egy település egy másik (szomszédos) település kezdeményezésére pl. közös hulladékégető kialakításában.
- *Viszonyok:* ennek vizsgálatában a térelemek függési (alá-fölé rendeltségi) viszonyának elemzése áll. Ezt a mutatót használjuk, ha például egy konkrét fejlesztési programban elemezzük, hogy térben hová összpontosul a stratégiai tervezés, hová az operatív irányítás és a projekt megvalósulása” [NEMES NAGY, (1998)-ot idézi NAGYNÉ MOLNÁR, 2007/b, 210-211.].

Kutatásomban igyekeztem a fenti szempontrendszer alapján a főbb gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, illetve foglalkoztatottsági jelzőszámokat beépíteni, mely súlyozásában nagyfokú döntési szabadságot kap a kutató. Egy-egy

különböző csoportba sorolható változó hiánya, vagy túlsúlya jelentős mértékben torzíthatja a kutatás végkimenetelét. Véleményem szerint célszerű az ilyen egyenlőtlenségi vizsgálatoknál jelentős számú változó bevonásával kutatni, ugyanis ebben az esetben kevésbé hangsúlyos egy-egy változó szerepe, ilyen komplex vizsgálatokban az összefüggések dominálnak. Ennek tükrében jelen kutatásomban is a változók széleskörű bevonására törekszem.

Az egyenlőtlenségek kialakulásában meghatározó szerepet játszanak a területi egységek fejlődési pályái és a köztük kialakult verseny. A **területi fejlődés** az országra, annak különböző részeire, a **településekre jellemző** változásokat, a **természeti erőforrások, a népesség, a termelés, az infrastruktúra** területi eloszlási és változási viszonyait, a **köztük fennálló kapcsolatokat jelenti**. Ez magába foglalja az urbanizációt és a településfejlődés fogalmát is.

A legtöbb területi fejlődést vizsgáló kutatás a következő tényezőket állapította meg:

- gazdasági,
- demográfiai,
- természeti,
- társadalmi,
- műszaki.

A területi fejlődés egyik fő jellemzője, hogy **térben egyenlőtlenül megy végbe**, mivel a fejlődési tényezők területi eloszlása egyenlőtlen. „Az adottságok, tevékenységek, funkciók térbeli sűrűsödései, ritkulásai hozzák létre és tartják életben a településeket”, melyek nem mások, mint „az egyenlőtlen területi fejlődés elemi megnyilvánulásai” [LACKÓ, 2009, 31].

Mit is vizsgálunk valójában amikor egyenlőtlenséget kutatunk? NEMES NAGY [2005] szerint a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok középpontjában leginkább valamilyen határozott társadalmi értéktartalommal rendelkező jelenség, a fejlődés, illetve statikus párja, a fejlettség áll.

A regionális kutatásoknak – főleg az Európai Unióval összefüggésben – napjainkban különös aktualitást ad, hogy a **régiók közötti fejlettségi különbségek** markánsan kialakultak és – **a deklarált célokkal ellentétben** – tovább **fokozódnak**. [MARSALEK ET AL., 2005]. Marsalek megállapítása igencsak helytálló napjainkban is, a legfrissebb eredmények is bizonyítják, hogy a különbségek a válság következtében konzerválódtak, helyenként csökkentek is (negatív nivellálódás), de a kezdeti sokk után újra fokozódnak, a fejlettségi olló tovább nyílik.

A területi egyenlőtlenségek értelmezésének a területfejlesztés, regionális politika szempontjából kiemelt jelentősége van, ugyanis **fontos tudnunk**, hogy **az egyenlőtlenségek beavatkozás nélkül** várhatóan **milyen irányba változnak**, illetve ha szükséges, akkor **milyen módon tud beavatkozni az állam** a

kedvezőtlen változások megakadályozására. A területi egyenlőtlenségek alakulását is magyarázó regionális fejlődési és növekedési elméleteket már számos szerző magyar nyelven is részletesen tárgyalta átfogó jellegű munkájában [LACKÓ, 1988; LENGYEL, 2003; LENGYEL–RECHNITZER, 2004; BENEDEK, 2006; ILLÉS, 2008], valamint a területi kutatások szempontjából érdemi összegzést nyújtanak NAGY [2007] és KISS [2007] kutatásai is [LŐCSEI, 2010, 16.].

KISS [2007] és NAGY [2007] is megyei szinten vizsgálja a területi különbségek gazdasági vonatkozásait. Míg KISS [2007] szerint a 2000-es évek közepén megszűnni látszik a további területi szakadás, addig az utóbbi szerint a területi különbségek folyamatosan növekednek, bár a 2000 évek közepén némileg lelassult ez a folyamat, de szervesen elkülöníthetők egymástól a nyertes és a vesztes területek.

Az **egyik legfontosabb kérdés** napjaink regionális gazdaságtannal foglalkozó műhelyeiben, hogy a **területi különbségek kezelésére szükséges-e beavatkozás, és ha igen hol és hogyan?** LŐCSEI [2012] szerint a gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségeinek alakulása a társadalomföldrajz, illetve a társadalmi tértudományok egyik központi kutatási kérdése, de a területfejlesztés, a regionális politika szempontjából is kiemelt jelentőségű. Fontos tudnunk ugyanis, hogy az egyenlőtlenségek beavatkozás nélkül várhatóan milyen irányba változnak, illetve ha szükséges, akkor milyen módon tud beavatkozni az állam a kedvezőtlennek tekinthető változások megakadályozására.

Az összehasonlító területi vizsgáldás egyenlőtlenségkutatás is egyben. Nem véletlen ezután sem, ha megállapítjuk, hogy a területi egyenlőtlenség a területi kutatásoknak nemcsak központi, hanem tartalmát, mérését, értelmezését tekintve egyik legvitatottabb kérdése is [RECHNITZER, 1994], mellyel teljesen egyet tudok érteni. Napjainkban a témában fellelhető jelentős számú – mind elméleti, mind empirikus – kutatás hatására valószínűnek tartom, hogy a fogalmi meghatározás, illetve a különböző mérőszámok tartalma finomulni fog, azonban személy szerint azok táborába tartozom, akik vallják, **hogy egységes meghatározás, illetve mérőszám nem alakítható ki** a területi egyenlőtlenségekre vonatkozóan.

A **regionális tudomány képviselői** hosszú évtizedek óta elemzik, kutatják, hogy egy országon belüli területi differenciák, területi egyenlőtlenségek szükségszerűen kiegyenlítődnek-e, avagy nem. Jelenleg a regionális tudományon belül elsöprő azok táborába tartozom, akik **a területi egyenlőtlenségeket és újratermelődésüket tartják természetesnek**, amelyet legfeljebb mérsékelni lehet – állami beavatkozás formájában –, ha a közösség számára túlzott méreteket öltenek [LENGYEL – RECHNITZER, 2004]. Osztozom ezen tábor véleményén, hiszen álláspontom szerint egyensúlyi állapot területi szinten még momentumokra sem érhető el, nemhogy fenntartható, állandósult formában.

2.1.1. Centrum-periféria viszonyrendszer a területi egyenlőtlenségekben

KANALAS-KISS [2006] szerint a centrum-periféria egy egymással szorosan összekapcsolódó, duális viszonyrendszert fejez ki, mely adott szinten (gazdasági, társadalmi, települési stb.) értelmezhető, tehát viszonylagos. BARTA [1990] szerint a centrum-periféria viszonyok vizsgálata azért is indokolt, mert meghatározóan **befolyásolják a területi folyamatok jelenét és jövőjét, új társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket generálva.**

A térszerkezetet vizsgálva **a térnek két kitüntetett helyzete van: a centrum és a periféria-tér.** A centrum a külső térben elsősorban geometriai középpontként, központi elhelyezkedésként értelmezzük. Ugyanakkor centrumnak nevezzük azt is, amikor pozitív tartományba tartozó valamilyen gazdasági, társadalmi érték halmozódik fel az adott térben, függetlenül attól, hogy ez geometriailag a térnek mely részén van. A centrum ellentétpárja a periféria. Kiterjedését tekintve lehet pontszerű (közlekedési csomópont, település, intézmény stb.), de bármely nagyobb térség (régió, ország, országcsoport stb.) is megjelenhet ebben a szerepben [NEMES NAGY, 2005]. Csakúgy, mint a centrum esetében, nem feltétlenül csak egy pont (pl.: város) töltheti be a centrum funkcióját, egy nagyobb térség, akár régió is betöltheti ezt a szerepkört.

A periféria általában peremi helyzetű térrész, mely földrajzi elhelyezkedése mellett negatív minőséget is magában hordoz. Egy tetszőleges méretű, egyenlőtlen térbeli rendszerben geometriai értelemben a többi térelemhez képest peremi elhelyezkedésre utal. Ugyanakkor perifériának tekinthető a térnek azon része is, melyben negatív értéktartományba tartozó valamilyen gazdasági, társadalmi jelenségek erősödnek meg. Ez a térség-típus sajátos deficit-hordozó. Jellemzője a centrumtól való függés, de a kapcsolatok hiányát, az elszigeteltséget is magában hordozhatja [NEMES NAGY, 2005].

Periféria a szakirodalmi definíciók szerint leginkább olyan terület, amelyet több más kritérium mellett az alacsony elérhetőség, mint földrajzi és gazdasági kulcskritérium jellemez. A periféria további problémája, hogy a termékei iránti kereslet egyre kisebb, így az egyre több élő munkát tartalmazó termékeket cserélik – az egyre kevesebb élő munkát magában foglaló – centrumban előállított termékekre [EMMANUEL, 1999; GRASSELLI, 2005; HOSSZÚ, 2007].

Gyakorlati szempontból megközelítve az előbbieken ismertetett **szerepek nem konstansak**, vagyis a változó **világgazdaság „pólusai”** újra és **újra rendeződnek.** HOSSZÚ [2007] szerint a társadalmi fejlődés során ismétlődő helycserék figyelhetők meg a centrumok, illetve centrumterületek között.

Globálisan vizsgálva a kérdést, érdekességként megjegyzendő, hogy a világtörténelemben centrum funkciót túlnyomó többségben csak az északi földtekén található területek töltötték be, melyek változása folyamatos.

Az egyenlőtlenségi vizsgálatok megkülönböztetnek egy harmadik tércategóriát is: **a félperifériát**. A félperiféria elsősorban társadalmi, gazdasági térben értelmezett, a centrum és a periféria között elhelyezkedő átmeneti térség, amely vagy a centrumról szakadt le, vagy a perifériák köréből emelkedett ki. Helyzetét abszolút meghatározza, hogy milyen fejlődési pályát ír le: **centrum felé, vagy a periféria felé** halad. Az ilyen területek jellegzetessége, hogy adott időpillanatban nincs markáns, az átlagostól lényegesen eltérő mutatója sem pozitív, sem negatív irányban. Ugyanakkor nagyobb időtávot vizsgálva, a tendenciák felrajzolásával prognosztizálni lehet, hogy ez a tartomány közép- hosszútávon tartja-e átmeneti jellegét továbbra is, avagy centrum, vagy periféria irányba tart-e majd inkább a fejlődése. [NAGYNÉ MOLNÁR, 2007/b]. Tehát a centrum és periféria fogalma nem statikus – **az átjárhatóság miatt használja a szakirodalom a félperiféria leírását** [BARTA, 1990]. A félperiférikus helyzetű területek között vannak, amelyek a periféria felé, vannak, amelyek a centrum felé haladnak [BARANYI, 2004].

A centrum, a periféria, félperiféria helyzete térben és időben változó. Azt a folyamatot, amikor a centrum és periféria, mint szélső csoportok között a távolság, **egyenlőtlenség** egyértelműen **növekszik, polarizációnak** nevezzük. Amikor a két szélső pont között **a különbség csökken, kiegyenlítődsnek** nevezzük. NAGYNÉ MOLNÁR [2007/b] szerint a **centrum-periféria szituáció dinamikus**, azaz szüntelenül időről időre **újrarendeződő struktúra**. Létrejönne mindig az adott kor politikai, gazdasági, társadalmi viszonyaitól függ. Ugyanakkor maga a centrum-periféria, ha térben változó kiterjedéssel is, de mindig szükségszerű, hogy kialakuljon.

A társadalom térbeni tagozódásának vizsgálatánál a központi, valamint a külső, peremi helyzetű térelemek kerülnek előtérbe, mivel ezek esetében jellegzetes funkciókról, közöttük lévő sajátos kapcsolatokról, karakteres áramlási irányokról, esetleg függőségi viszonyokról beszélhetünk. A „kitüntetett térelemek” sok esetben meghatározzák a térbeli rendszerek működését, továbbhaladva **a növekedési pólusok térségfejlesztő szerepét** említhetjük [LÖCSEI-SZALKAI, 2008; KOROMPAL, 1995; NEMES NAGY, 2009; GYÖRFFY, 2011].

2.1.2. Területi egyenlőtlenségek Magyarországon

Jelen alfejezetben röviden ismertetem a napjainkban jelen lévő területi differenciákat, azok kialakulását, kiváltó okait, összetételét.

A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció sokat vitatott, de tagadhatatlanul érvényesülő hatásai, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése az utóbbi évtizedekben a területi politika felértékelődéséhez vezettek, és a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések [DICKEN, 2003; HORVÁTH, 2006; LENGYEL, 2003; RITTER, 2008/a].

Magyarország térszerkezetét vizsgálva – a trianoni békeszerződésnek köszönhetően – a területfejlesztéssel foglalkozó szakirodalom egyöntetűen leszögezi, hogy **hazánk alapvetően monocentrikus térszerkezetűvé vált**, Budapest dominanciája az élet minden területén érvényesül [BELUSZKY, 2003; LENGYEL, 2004; WÁGNER, 2004]. A monocentrikus struktúra oldására tett kísérletek sem új keletűek, bár igazi jelentőségük a NUTS-rendszer kialakítása után teljesebben ki [CSOMÓS, 2010], mikor a régióközpontok nagyobb önállóságot kaptak és mintegy ellensúly szerepet igyekeznek betölteni.

Budapest centralizált fejlesztése miatt Magyarország térszerkezete vált fokozottan monocentrikussá, úgy 1971-től a regionális szerepkörű városok erőltetett fejlesztésével a (későbbi) **régiókban jöttek létre területi egyenlőtlenségek**, mely monocentrikus térszerkezet ma is alapvetően meghatározza a hazai településszerkezetet [CSOMÓS, 2010]. **Nem értek egyet CSOMÓS megállapításával**, hiszen nem az 1950-es évektől alakultak ki a régiókat jellemző területi egyenlőtlenségek, azok évszázadokkal korábbra datálódnak. **A területi differenciák fokozottabban mélyültek el ettől az időszaktól, de semmiképp sem ekkor jelentek meg.**

A magyarországi regionális **egyenlőtlenségeket** ily módon a **főváros-vidék dualitás** mellett alapvetően még két további karakteres megosztó dimenzió mentén írhatjuk le. Az egyik ezek közül a **nyugat-kelet kettősség**: a nyugati országrész gazdasági tekintetben kedvezőbb helyzetben van, mint a keleti és az északi; fejlettségi tekintetben felrajzolhatunk egy tendenciájában folyamatosan meglévő, a főváros térségétől keletre igazán meredekké váló „nyugat-kelet-lejtőt”. A másik törésvonal alapvetően településszerkezeti okokra vezethető vissza (**város-falu ellentét**), és a településhierarchián belül húzódik. Lényege, hogy a városok (nagyobb lélekszámú települések) a helyi gazdaság működését és az életszínvonalat tekintve többnyire jobb helyzetben vannak, mint a falvak [NEMES NAGY, 2005]. Ez a kelet-nyugati differencia tovább erősödött a válság beköszöntéig, amikor is valamelyest csökkentek a területi különbségek – a negatív nivellálódásnak köszönhetően. Meglátásom szerint, a válság negatív hatásainak fokozatos leküzdésével újra erősödnek az ilyen irányú különbségek. Véleményem szerint igaz ez a megállapítás a város-falu viszonyrendszerre is, jelentős átalakulás zajlik – napjainkban is – a falvak jellegével, identitásával kapcsolatban. A kedvező fekvésű (agglomerációkban) települések városiasodnak, identitásuk változik, míg a

kedvezőtlen helyzetű (földrajzilag) falvakat leszakadás, elnéptelenedés, elöregedés jellemez.

A **piacgazdaság kiépülése** a már fejlett régiók, elsősorban **Budapest és környéke számára volt előnyös**, a hagyományos struktúrával, nehéziparral vagy mezőgazdasággal rendelkező területeket hátrányosan érintette, ezek lettek a rendszerváltás vesztesei. A térszerkezet átalakulása természetesen nem egy befejezett folyamat. Az eddig lezajlott, piacgazdaságot kialakító gazdasági-társadalmi folyamatoktól a jövőben eltérő változások lesznek a jellemzők, amelyben az EU piacainak való folyamatos megfelelés lesz a meghatározó [SARUDI, 2003]. Sarudi tíz évvel korábban publikált írása helytálló, azonban napjainkban az újra **felélénkülő „keleti kapcsolatok” erősítése** az egyik fontos **kormányzati prioritás**.

A regionális folyamatok szempontjából a XX. század hatalmas átalakulásokat eredményező utolsó évtizede nem tekinthető egységes időszaknak. A korszak első felét a korábbi rendszer struktúráinak leépülését kísérő krízisjelenségek uralták. A **kilencvenes évek közepétől** kezdve érzékelhetően **megjelentek a megújulás** (elsősorban makrogazdasági) **jelei**, a helyi és regionális siker csomópontjai [NEMES NAGY, 2005]. Ezalatt az évtized alatt az eddigi legjelentősebb társadalmi-gazdasági térszerkezeti átrendeződésnek lehettünk tanúi, gyökeresen megváltoztak az addigra kialakult állapotok.

NEMES NAGY [2005] írásában a korábbi térszerkezettől való eltéréseket és az 1990 utáni időszak átalakulásának irányait a következőkben foglalta össze:

„- a **hazai regionális folyamatokat** és a térszerkezetet egyaránt **jellemzi az állandóság, a stabil megosztó dimenziók jelenléte** (főváros-vidék dualitás és az alföldi térség tartós relatív elmaradottsága) és a szembetűnő pozícióváltozások bekövetkezése (a nagyipari átalakuláshoz kapcsolódó depressziós pályák és látványos előretörések);

- az 1990 utáni új, a korábbinál tagoltabb térszerkezet már a kilencvenes évek elején-közepén kialakult, azóta csak kisebb mennyiségi mozgások észlelhetők;

- míg a főváros-vidék viszony alaptrendje a fejlettségi olló nyílása, a vidéken belüli arányokat a „lefelé nivellálódás”, illetve az ismétlődő differenciálódás hullámozása formálja;

- a **vidéki térségek** több mint felének gazdasági **fejlettsége a szocialista időszakban közelebb volt az országos átlaghoz, mint ma.**” [NEMES NAGY, 2005, 147.; CSITE - NÉMETH, 2007, 5.].

Érdekes vizsgálat a rendszerváltást követő területi különbségek egy más aspektusból, nevezetesen a közigazgatási megközelítésből történő vizsgálata. Regionalitás szempontjából a rendszerváltozást követő másfél évtized átmenetinek tekinthető, hiszen ezen időszakot elsősorban a települések (pontosabban az önkormányzatok) függetlenségi törekvései jellemezték. Az 1990. évi

önkormányzati törvényben és annak 1994. évi módosításában a középszintű igazgatást lényegében megszüntették, a megyék elveszítették korábbi szerepüket. Az uniformizált településhálózatból csak a megyei jogú városok emelkedtek ki [SZIGETI, 2002]. Az 1990-es évek közepére már nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz belátható időn belül megtörténik, ez a tény pedig jelentős változásokat indukált az ország térszerkezetének formálódásában. A legfontosabb – sokak által és sokszor vitatott – elvárás a NUTS regionális rendszer adaptálása volt, amelynek értelmében ki kellett alakítani a magyarországi NUTS 2-es szintű régiókat. A tervezési-statisztikai régiók létrehozásának és általában a megye–régió kapcsolatának problémaköre szinte kimeríthetetlen [ZONGOR, 1999; FORMAN, 2003; PÁLNÉ KOVÁCS, 2004, 2005; CSOMÓS, 2010]. Hosszas viták után a 35/1998. (III. 20.) OGY-határozat az Országos területfejlesztési koncepcióról rögzítette a NUTS 2-es régiók számát, területi kereteit és létrehozásuk metodikáját, azonban ennél konkrétabb meghatározások nem történtek meg, például nem jelölték ki a régióközpontokat sem [CSOMÓS, 2010].

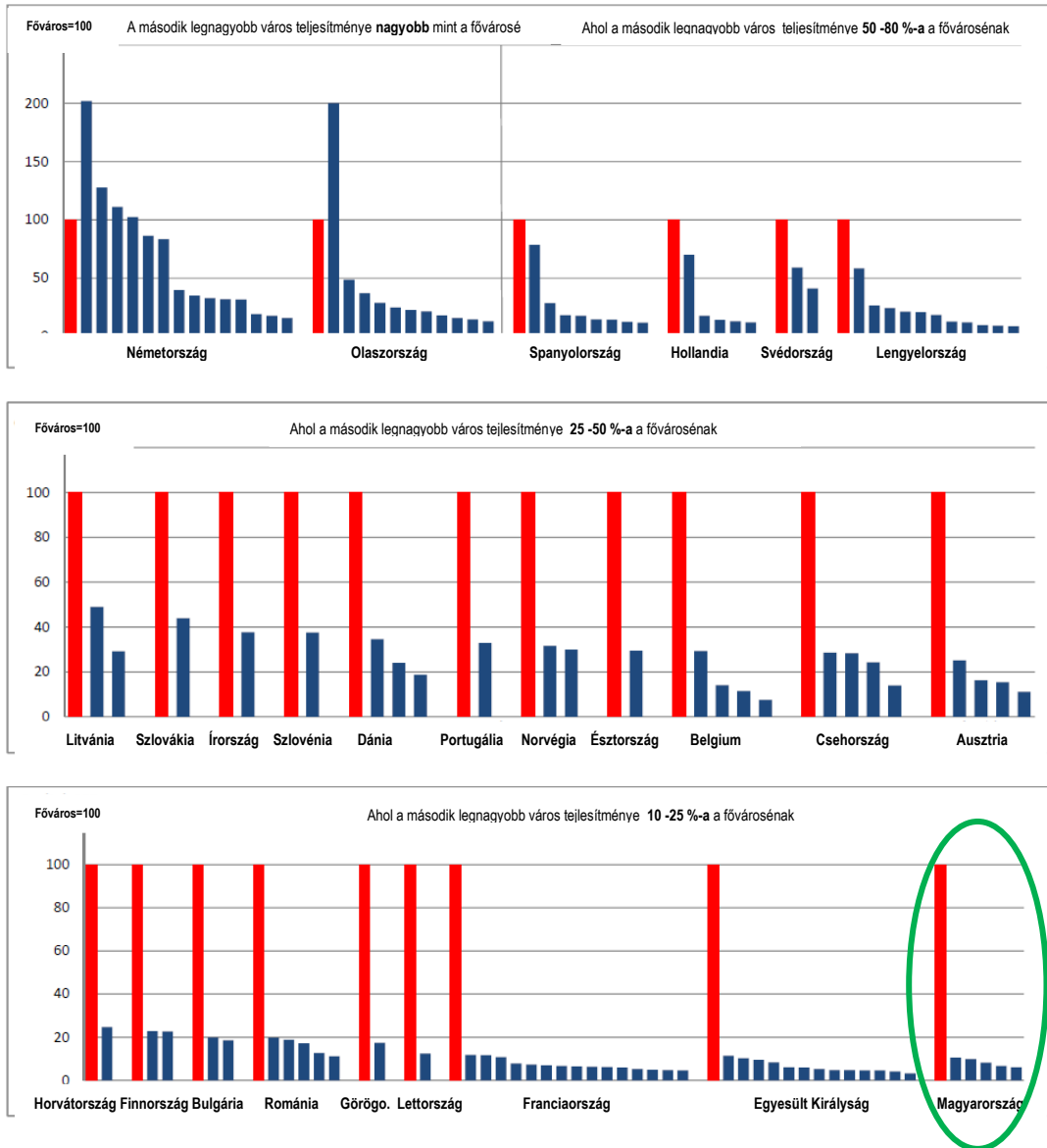
Az általam a későbbiekben részletesen ismertetni kívánt **Országos Területfejlesztési Koncepcióban** [OTK], melyet 2005-ben fogadott el az Országgyűlés, **megnevezték a pólusvárosokat. Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged**, - valamint hatodik „pólustengelyként” **Székesfehérvár-Veszprém** fejlesztési pólusokat.

Ezen fejlesztési pólusok adminisztratív régióközponti szerepet ugyan nem látnak el, azonban a területfejlesztés szempontjából meghatározó jelentőségűek, az ország monocentrikusságának oldásának elengedhetetlen bástyái. Az Új Magyarország Fejlesztési Tervbe [ÚMFT, 2007] lényegében az Országos Területfejlesztési Koncepció részletei kerülnek át. Az ÚMFT szerint a területfejlesztés középtávú célja Budapest dominanciájának mérséklése a fejlesztési pólusvárosok szerepkörének erősítésével.

A fennálló hazai és európai területi egyenlőtlenségek érzékeltetése végett vizsgálat alá vonok egy friss **ESPON**¹ [2012] kutatás egyik részeredményét. Az ESPON kutatás az Európai Unió eddigi legnagyobb szabású területfejlesztési kutatási programja 29 ország 138 kutatóintézetének bevonásával [ILLÉS, 2006]. A kutatás 31 európai fővárosra és 124 másodlagos növekedési pólusra végzett el vizsgálatot, mely szemléletesen rávilágít a területi különbségekre, nevezetesen a **kiválasztott pólusok GDP termelése között fennálló különbséget vizsgálja**. Az 1. ábra – a többi európai ország mellett – hazánk 5+1 pólusvárosának (zöld színnel karikázva) gazdasági teljesítményét ábrázolja. A diagram különlegessége, hogy

¹ ESPON: (European Spatial Planning Observation) **Európai Területi Tervezési Megfigyelő Hálózat**

nem „pusztán” az értéket közli, hanem minden ország esetében a főváros gazdasági teljesítményének tükrében mutatja be a többi növekedési pólus teljesítményét.

1. ábra: A vizsgált európai pólusok GDP-jének alakulása a főváros teljesítményéhez viszonyítva 2007-ben

Forrás: ESPON, 2012

Az 1. ábrán jól kivehető, hogy az európai országok tekintetében **Magyarországon az egyik legjelentősebbek a különbségek.** A főváros gazdasági teljesítményének (Budapest=100%) 10-15 százalékát egyetlen vidéki pólus

teljesítménye sem haladja meg. A vizsgálat **kellően alátámasztja** a számos szerző által megfogalmazott **Budapest dominanciát**. Szeretném megjegyezni, hogy jelen esetben csak a gazdaságilag prosperáló növekedési pólusokat vizsgáljuk, periférikus területeket nem érint az elemzés.

Ésszerűen belátható, hogy a **főváros dominanciájának mérséklése nem annak érdemeinek megnyirbálásával lehetséges**, hanem a **hátrányosabb** helyzetben lévő **területek felzárkóztatásával**, a közöttük meglévő különbségek kiegyenlítődéssel valószínűsíthető meg. Budapest – mint hazánk egyedüli, európai szinten is versenyképes metropoliszának – gyengítésével az országon belüli polarizáció mérséklődik, viszont Európától – mint centrumterülettől – való elszakadásunk felerősödik.

Az ÚMFT [2007] leszögezi, hogy **a fejlesztési pólusok nem szigetelődhetnek el a városhálózat többi tagjától**, vagyis szükséges a kis- és középvárosok térszervező erejének növelése és a városhálózati kapcsolatrendszer megerősítése is. Az 1960-as, 1970-es évek fejlesztéspolitikai elképzeléséhez képest tehát – többek között – annyiban módosult a városokat érintő területfejlesztési stratégia, hogy a régióközponti szerepet ellátó városok (fejlesztési pólusok) mellett a rendelkezésre álló erőforrásokat **a városhálózat valamennyi tagjának megerősítésére kell koncentrálni** [CSOMÓS, 2010], ami tulajdonképpen nem más, mint a policentrikusság megteremtése. A jelenleg még érvényben lévő Országos Területfejlesztési Koncepcióban (2014-től életbe lép a következő) lényegében az 1999-ben elfogadott ESDP² ajánlásai jelennek meg.

Joggal merül fel a kérdés a jövőre nézve, hogy a hazai területi tervezésnek mire kell összpontosítania. Magyarország monocentrikus térszerkezetének feloldására – az ellenpólusok fejlesztésén keresztül –, vagy a policentrikus városhálózat kiépítésére? Felelősen **megfogalmazni azt, hogy adott térség, régió mennyire tekinthető monocentrikus vagy policentrikus térszerkezetűnek igen nehéz és összetett feladat**. Az adatgyűjtés sokszínűsége, módszereinek változatossága, a statisztikai eljárások sokasága mind-mind eltérő eredményhez vezethet. Véleményem szerint jelenleg a témában fellelhető egyik legátfogóbb elemzés az ESPON kutatásaihoz köthető, melyet a későbbiekben részletes vizsgálat alá vetek.

2.2. A regionális gazdasági növekedés elméletei

A gazdasági növekedés mindig is érdekelte és érdekelni fogja a regionális gazdasággal foglalkozókat. Hiszen a **regionális gazdaság növekedését** meghatározó tényezők és az azok magyarázatára szolgáló összefüggések **döntő**

² ESDP: (European Spatial Development Perspective) **Európai Területfejlesztési Perspektíva**

hatással lehetnek a területi egyenlőtlenségek mérséklésére, azok okainak feltárására, kezelésére [LENGYEL – RECHNITZER, 2004]. A régiók gazdaságának növekedését nem pusztán a neoklasszikus és az arra épülő, polarizációs elméletek próbálták meg értelmezni. Az utóbbi években számos egyéb megközelítés vált ismertté a regionális gazdaság szerkezetének változásairól, az azt mozgató tényezők alakulásáról. Ezen elméletek egyre komplexebben, összetettebben tárgyalják a regionális folyamatokat, azok kiváltó okait. Ezáltal nem pusztán a gazdasági elemzések mentén vizsgálják a fejlődési tendenciákat, hanem számos egyéb tényezőt is bevonnak az elemzésekbe.

Egy-egy **régió fejlődését**, gazdaságának növekedését a **külső és belső tényezők befolyásolják**. Nem lehet egyetlen tényezőt vagy éppen tényezőcsoportot kiemelni. Ennek megfelelően nem egy, hanem számos elmélet kísérli meg értelmezni és magyarázni a regionális növekedést az azokat meghatározó faktorokat [NEMES NAGY, 1998; KÁPOSZTA, 2007]. Ennek megfelelően számos kutatás számosféleképpen vizsgálja a lehetséges irányokat, melyet a következő részben összefoglalva mutatok be.

Magát a növekedést is sokféleképpen értelmezhetjük. A fejlődést általában szűken, hagyományos felfogásban értelmezik, a gazdasági növekedéshez közeli tartalommal. NAFZINGER [2006] szerint a gazdasági fejlődés olyan gazdasági növekedés, amely tetten érhető a kibocsátás összetételének és a gazdasági szerkezetnek a változásában. NIJKAMP és ABREU [2009] szerint a regionális fejlődést a természeti tényezők mellett a munkaerő mennyisége és minősége, a tőke elérhetősége, a befektetések összetétele, a vállalkozói kultúra és attitűdök, a technológiai infrastruktúra és folyamatok, stb. befolyásolják [LENGYEL, 2012].

A következő fejezetben megvizsgálom a különböző növekedési elméleteket, azok létrejöttének kiváltó okait, legjelentősebb képviselőit. Az általam vizsgált „Növekedési pólusok elmélete” alfejezetben szeretném részletesebben megismertetni az olvasót a gazdasági növekedés és az urbanizáció összefüggéseivel. Ezek után gyakorlati példákon keresztül mutatom be a modell alkalmazhatóságát mind nemzetközi, mind hazai szinten.

2.2.1. Neoklasszikus elmélet

A neoklasszikus regionális növekedési elmélet kiinduló tétele az, hogy a különféle termelési tényezők közötti eltérések éppen **mobilitásuk révén** egyenlítődnek ki, azaz a régiók közötti jövedelmi különbségek alapvetően a kiegyenlítődés irányába hatnak [KOLLÁR, 2012].

Ezt a növekedési teóriát Richardson 1973-ban készült tanulmányában **a régiók közötti tényezők mobilitásának elméleteként értelmezte**. Alap

teóriájának feltételei az alábbiak voltak: teljes foglalkoztatottság, a verseny szabadsága, a termelési tényezők akadálytalan áramlása, a régiók közötti szállítási költségek elhanyagolható értéke, az összes régióban közel azonos a termelési szerkezet, az egyes termelési tényezőket a határtermékük szerint értékelik a piacon, a bérszínvonal és a tőke hozadékának nagysága a termelési tényezők felhasználásának, mértékétől függ. Az elmélet alapján növekvő tőkeintenzitás mellett a tőke határterméke csökken és a munka határterméke növekszik. A jelzett feltételek mellett a termelési tényezőket értékük alapján ellentételezik, azaz a tőke határterméke egyenlő a tőkehozadékkal, a munka határterméke pedig a reálbérrel [RICHARDSON, 1969].

A két régióban azonos termékeket állítanak elő, azonos termelési szerkezetben, a magasabb tőkeintenzitással rendelkező régió **magasabb reálbéreket**, de alacsonyabb tőkehozadékat produkál, míg az alacsonyabb tőkeintenzitást mutató régióban alacsonyabb reálbérek, de magasabb hozadékszint alakul ki. A **neoklasszikus elmélet alapján** ennek következményeként **az egyensúly helyreáll**, mivel az alacsonyabb tőkehozadékat nyújtó régióból a tőke a magasabb tőkehozadékat kínáló régióba áramlik, miközben a munka mozgása fordított irányú, vagyis az alacsonyabb reálbért kínáló régióból áramlik a magasabb reálbért nyújtó régióba [HANSEN ET AL., 1990; PRESCOTT, 1998; MCGRATTAN-PRESCOTT; 2000, BOLDRIN-LEVINE, 2002; LENGYEL-RECHNITZER, 2004; KÁPOSZTA, 2011; KOLLÁR, 2012]. A termelési tényezők ellentétes mozgásának hatására a regionális különbségek mérséklődnek, így az egyes térségekben a jövedelmek folyamatosan közelítenek egymáshoz [RECHNITZER, 1994].

A régiók közötti tőkemozgások nagyságát a befektetések és a megtakarítások összehasonlításával lehet meghatározni. A regionális rendszer akkor kerül egyensúlyba, ha az összes befektetés azonos az összes megtakarítással. A neoklasszikus nemzetgazdasági modellekből került levezetésre a regionális **növekedési modell**, így az alkalmazott megszorítások, feltételezések is szükségszerűen elfogadásra, adaptálásra kerültek. Míg a nemzetgazdaság zártabb rendszerében jól értelmezhető és jobban magyarázható a teljes foglalkoztatás, a szabad verseny, vagy a termelési tényezők közötti korlátlan mobilitás, addig a regionális dimenzióban ezek az összefüggések nehezen írhatók le [KÁPOSZTA, 2007; KOLLÁR, 2012].

A **termelési tényezők kihasználásában jelentős eltérések vannak az egyes régiókban**, vagy éppen a térségi piacon lévő oligopóliumok és monopóliumok számos gazdasági ágazatban akadályozzák a tényezők korlátlan és szabad áramlását [SCHATZL, 1992]. A tőke és a munkaerő mozgása sem magyarázható a bérszínvonal és a tőkehozadékok eltérő különbségeivel [RECHNITZER, 1994; KÁPOSZTA, 2011; KOLLÁR, 2012].

2.2.2. Keynes-i elmélet

Keynes a beruházások hatását vizsgálta a jövedelmekre és megállapította, hogy az összes kereslet növekedését a befektetéseknek a megtakarítási rátához való aránya határozza meg [KEYNES, 1936]. Adott **beruházás és a beruházás által gerjesztett** más beruházásoknak a következtében fellépő **jövedelem-növekedés jelentősen meghaladhatja a beruházás összegét.**

Összekapcsolva a jövedelmeket a kapacitásokkal megállapítható, hogy a gazdaságban akkor van egyensúly, ha az összkereslet ugyanolyan mértékben növekszik, mint a termelési kapacitás. Mindez akkor következik be, amikor a beruházások jövedelmi és kapacitás hatása megegyezik egymással [DOMAR, 1946; HARROD, 1948].

A **komplementer hatás** megmutatja, hogy minden beruházásnak előrecsatoló hatása van, amely az outputoknak a kapcsolódó ágazatokban történő további feldolgozása miatt következik be [HIRSCHMANN, 1958]. Ugyanakkor vannak visszacsatoló hatásai is, amelyek a beruházáshoz és az általa megindított termeléshez szükséges áruk, szolgáltatások iránti keresletben érvényesülnek. Egy tejüzem telepítésének előrecsatoló hatása a tejfelhasználás (pl. ízesített joghurtok) növelése, míg visszacsatoló hatása a szarvasmarha-állomány bővítése, vagy a csomagolóanyagok gyártókapacitásának fokozása [RECHNITZER, 1994].

SCHMIDT [1966] szerint a komplementer hatás érvényesülhet a kereslet növekedésében, hiszen a beruházás következményeként keletkezett jövedelmek fokozzák az áruk és a szolgáltatások iránti keresletet, ami viszont további befektetéseket válthat ki. A **telephelyelmélet és a gazdasági növekedés** fenti értelmezésének **összekapcsolása** lehetőséget nyújt arra, hogy a jövedelmi, kapacitás és komplementer hatásoknak térben érvényesülő következményeit megvizsgáljuk.

A **telephelyről kiindulva a legélénkebb** egy beruházás gazdasági **serkentő hatása**, majd **attól távolodva** fokozatos **csökkenését** regisztrálhatjuk. A hatótávolság függ az adott centrum vonzáskörzetétől, vagyis a lakosságnak attól a késztetésétől, hogy túltegye magát a lakóhely és a telephely közötti távolságtól, továbbá a közlekedési hálózattól, azok eszközeitől, minőségétől.

A fenti három hatás időbeli és térbeli viszonyát az jellemzi, hogy, a kapacitások hosszú távon vannak jelen egy térségben, de azok koncentráltan jelentkeznek egy településen, míg a jövedelmi hatások rövidtávon érvényesülnek, de térben már jobban szétterülnek. Végül a komplementer hatások mind időben, mind térben erőteljesebben terjednek, következményeik komplexen érvényesülnek a regionális gazdaságban [RECHNITZER, 1994; KÁPOSZTA, 2011; KOLLÁR, 2012].

A beruházások területi eloszlása, valamint az ezek által kiváltott jövedelmi és komplementer hatások jelentős területi különbségeket eredményezhetnek, így

létrejöhetnek növekedési, erőforrásvesztő és stagnáló térségek. A **növekedési régióra az a jellemző, hogy a lakosság jövedelmi szintje meghaladja az országos átlagot**, a fejlődés dinamikus, a befektetések volumene folyamatosan emelkedik, a lokális iparban számottevő az exporttöbblet, a régió gazdasági potenciálja a termelési tényezők folyamatos beáramlását eredményezi. Kutatásom gerincét jelen, gazdaságilag dinamikus városok, centrumterületek vizsgálata adja.

Az **erőforrásvesztő régiókban viszont a gazdasági potenciál fokozatosan zsugorodik**, a termelés volumene csökken, az ipari beruházások visszaesnek, valamint a mobil termelési tényezők kiáramlanak a térségből. A munkaerő elvándorlása szelektíven megy végbe, elsőként a fiatal, innovatív és aktív népesség vándorol el. A stagnáló régiók megrekedtek a már elért fejlődési állapotban. Ebben az esetben beszélhetünk stacioner és közömbös térségekről [KÁPOSZTA, 2011]. Az első esetben olyan ipari területekről beszélünk, melyben egyaránt megtalálhatók a pozitív és a negatív hatások, ellenben a második esetben nevezett területek nem érintettek az ipar átalakító hatásaitól.

RECHNITZER [1994] szerint a regionális különbségek a nemzetgazdaság fejlettségétől függenek. Az iparosítás kezdeti szakaszában az egyes beruházások jövedelmi, kapacitás és komplementer hatásai egy-egy térségben koncentrálnak. Az eszközök és a hatások kölcsönös rendszere - pl. az agglomerációs előnyök megjelenése tovább erősítik a tömörülési folyamatokat. Hosszú távon azonban a különféle politikai megfontolások (pl. területi különbségek artikulációja), a gazdasági következmények (pl. újabb kapacitások kiépítése, piaci helyzet változása), de a társadalmi effektusok (pl. környezetvédelem) miatt is regionális politikai intézkedések születnek az erőforrásvesztő térségek fejlesztésére.

Meglátásom szerint helytálló gondolatmenet, miszerint hosszú távon, legfőképp a területi politika hatására **megindul a kiegyenlítődési/ felzárkózási folyamat**, mely kiegyenlítődés természetesen nem fog bekövetkezni, de a különbségek csökkenni fognak. A hosszú távú fejlődés során megkezdődik a kiegyenlítés a térségek között, elkezdődik a különféle – döntően állami – eszközökkel az erőforrások áttelése a fejletlen és stagnáló térségekbe, s ezzel a jövedelmezőségi és a komplementer hatások gerjesztése, a térség gazdaságának beindítása.

2.2.3. Exportbázis-elmélet

Az exportbázis elmélet abból indul ki, hogy egy **régió gazdasági növekedése** döntően az **exportra termelő ágazatok fejlődésétől függ**, vagyis a fejlesztés meghatározó forrása a régió gazdasága iránt jelentkező interregionális kereslet. NORTH [1955] modelljét úgy írja le, hogy egy régióban a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagok exportja a magasabb fejlettségű térségek felé teremtheti meg a gazdasági fejlődés alapját. Hiszen az exportból keletkezett bevételek részben az infrastruktúra fejlesztésére, részben pedig az exportbázis

kiszélesítésére és annak termelési feltételei javítására szolgálnak. Mindezekhez beruházási eszközöket és különféle szolgáltatásokat a régió kívüli piacról szereznek be, de a regionális piacon is keresletet indukál az export fokozása (pl. helyi beszállítók). Az exportra termelő ágazatokban külső és belső megtakarítások jönnek létre, amelyek aztán gyorsítják a növekedési folyamatokat [RECHNITZER, 1994; LENGYEL–RECHNITZER, 2004; KÁPOSZTA, 2011].

A keletkező jövedelmek növekedése meghaladhatja az exportgazdaság felszívó hatását, így olyan ágazatok letelepedését eredményezik, amelyek a regionális piacok ellátását szélesítik. A térségi keresletre épülő üzemek növelik a belső megtakarításokat, ami fokozza a regionális ipar versenyképességét, döntően a régió kívüli piacokon, egyben lehetővé teszi az exportstruktúra tágítását. Az exportbázis diverzifikációs folyamatainak következtében a régió jövedelme erőteljesen emelkedik. Ezek a növekedési mechanizmusok – éppen a térségek eltérő gazdasági adottságai miatt – hosszú távon területi kiegyenlítődéshez vezetnek.

Az exportbázis kiszélesítésével megindul a régió belül a **jövedelmek körforgása**. Ezeknek **egy része a térségen kívül realizálódik**, illetve az exportágazatokban jelentkező áru és szolgáltatások importjának fedezését biztosítja. **Másik része viszont a régióban marad**, és térségintern áruk, szolgáltatások beszerzésére fordítják, emelve ezzel a regionális gazdaság termelését, annak jövedelmezőségét. A regionális ellátást szolgáló ágazatok jövedelmének egy része az importjavak és a szolgáltatások beszerzését, valamint a regionális áruk, továbbá a szolgáltatások felhasználását szolgálják [KÁPOSZTA, 2011]. Ennek eredményeként a regionális gazdaság ágazatainak termelése, ezáltal jövedelme is növekszik, aminek hatására a régió belül olyan multiplikátor hatások indulnak meg, amelyek újabb és újabb pótlólagos jövedelmeket eredményeznek.

KÁPOSZTA [2007] szerint az **exportbázis elmélet fontos eszköze a lokális-regionális piacok vizsgálatának**, egyben a régió kutatásnak, hiszen a regionális gazdaságban különbséget kell tenni exportra termelő, s ezáltal exporttevékenységekből jövedelmet élvező ágazatok (bázis szektor) és a lokális-regionális piacot ellátó ágazatok (nem bázis szektor) között. A bázis szektor ágazatai a régió kívüli gazdaság számára termelnek, de a beáramló jövedelemmel megtermelik az alapját a régió gazdasági fejlődésének, s egyben a lokális-regionális kereslet kiszélesedésének. A nem bázis szektor ágazatai viszont éppen a lokális-regionális piac számára állítanak elő javakat és szolgáltatásokat, gazdasági helyzetük a bázis szektor ágazataitól függ, de éppen a multiplikátor hatás alapján visszahatnak a bázis szektor ágazataira.

Osztozom fenti véleményben, hiszen a leszakadó, lemaradó térségek nem képesek gazdaságuk megújítására csupán a belső piacuk fellendítése alapján. Amennyiben nincs új tőkebeáramlás az egyébként is forráshiányos régiókba gazdasági növekedés nehezen képzelhető el.

2.2.4. Endogén növekedési elmélet

A hetvenes évek elején megváltoztak a világgazdaság körülményei, hiszen kimerültek a korábbi növekedési források, a termelőtöke hozamai visszaestek, ennek megfelelően mérséklődött a beruházási kedv, mindezt tetézte az olajválság sokkoló hatása. A jelentős ipari államok gazdasági magterületein egyre súlyosabb feszültségek halmozódtak fel, részben a környezeti problémák előtérbe kerülése miatt, részben pedig a tradicionális termelési bázisok válsága következtében.

Ugyanakkor a növekedési periódus hatására átalakul a szükségleti skála, megváltoznak az igények, számos új fogyasztási elem bukkan fel, amely a jóléti állam eszméjének és intézményeinek terjedésével természetes igényként jelentkezik. Mindezek kifejezésre jutnak a társadalmi, szociális akciókban (pl. környezetvédelmi mozgalmak), új életmód kezdeményezésekben (pl. new age), közösségek önmagukra találásában, az önállóság, az autonómia igények felerősödésében, ami együtt jár a regionalizmus feltámadásával. Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régiókon belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták. **Az alulról induló, a regionális potenciálokra, mint endogén forrásokra épülő fejlesztésektől várható:**

- a megújítások új impulzusait teremtik meg;
- a természeti, a környezeti, de a térségi gazdasági adottságok és feltételek alapján, azoknak az át- és újraértékelésével a korábbiaktól eltérő programok alakuljanak ki;
- integrálódnak az adott térségek szocio-kulturális hagyományai, és a lakosság részvételével a társadalmi döntésekben, cselekvésekben eddig fel nem használt, ki nem merített források jelennek meg. [RECHNITZER, 1994; LENGYEL–RECHNITZER, 2004; KÁPOSZTA, 2011; KOLLÁR, 2012].

Az új területi politikák homlokterébe a térségek, a régiók adottságai, potenciáljai kerültek, amelyek aztán a fejlesztésekhez mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre és megfelelő körülmények között aktivizálhatók. A regionális potenciál értelmezése levezetése körül a szakmai vélemények eltérőek, másként és másként nevezik meg a téma szakértői az ehhez kapcsolódó fejlesztési akciókat. Ezek közül néhány megfogalmazást olvashatunk a szerzőiktől:

- BRUGESS [1981] „fejlesztések alulról”,
- STÖHR [1987] „szelektív önállóság”,
- LUKESCH [1981] „autonóm régiófejlesztés”.

Mindegyik közelítés egységes viszont abban, hogy az adott **lokális és regionális közösségek újra tudatára ébrednek specifikus, „természetes” települési-térségi adottságaiknak**, termelési hagyományaiknak, a rendelkezésre

álló munkaerő sajátos képzettségének, valamint a régió politikai céljait és kulturális adottságait is aktivizálva komparatív előnyökhöz juthatnak más régiókkal szemben. Az erőforrások megváltozása, átértékelése és a szocio-ökonómiai feltételek miatt ezen adottságok lehetnek a hordozói, megjelenítői a régiók megújításának. A korábbi regionális növekedési elméletek elhanyagolták az endogén forrásokat, hiszen a munkamegosztás jellege miatt az erőforrások (tőke, hatalom, információ) a centrumokban, a településhierarchia csúcsain koncentráálódtak, amelyek együtt jártak a térségek erős specializációjával. A perifériák iránt a kereslet csak a favorizált erőforrások miatt jelentkezett, így ezek a hagyományos exportágazatokhoz kötődtek, holott azokat másként hasznosítva innovatívabban, hatékonyabban járulhattak volna hozzá az adott régió fejlődéséhez. Az innovációs ötletek a kommunikációs korlátok, a piaci ismeretek hiánya és az elmaradott technológia adottságai következtében is megrekedtek, nem kerültek kidolgozásra, inkább egy passzív vállalkozói magatartás kialakulását eredményezték. Végül a térségi erőforrások és képességek a régió kívüli keresleti tényezők számára „parlagon heverték”, közben számos funkció elcsökevényesedett, vagy éppen leépült, jobb esetben csupán konzerválódott [LENGYEL–RECHNITZER, 2004; KOLLÁR, 2012].

NEMES NAGY [1990] teóriája alapján az új regionális fejlesztés célja nem elsősorban a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további – **endogén – forrásoknak, a régió belüli potenciáloknak a hasznosítása**, aktivizálása. Hiszen a fejlesztés alapproblémája, hogy miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok és feltételek között. Az irányzat elméleti gyökerei a generatív növekedési koncepcióban rejlenek, amiben az fogalmazódik meg, hogy a régiók autonóm fejlődési teljesítményéből, kapacitásából levezethető, sőt generálható a nagyobb területi egység növekedése, míg a komparatív előnyökre épülő regionális gazdaságfejlődés, az aggregált növekedés térségekre bontott elosztásaként értelmezhető. A regionális potenciálok, mint endogén erőforrások roppant széles skálán mozognak.

RECHNITZER [1990] tanulmányában kiinduló feltételezés lehet az „egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és az ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők” meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység modernizációs pályára állításában.

THOSS [1983] az alábbi tényezőcsoportokhoz köthetők az endogén források, mint a regionális potenciál meghatározói:

- tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon),
- munkaerő adottsága, iskolázottsága, képzettsége,

- infrastruktúra felszereltsége,
- földrajzi helyzet,
- környezeti állapot és minőség,
- piaci kapcsolatok (keresleti tényezők),
- szocio-kulturális adottságok,
- döntési-, intézményi és hatalmi rendszer.

Egyes endogén tényezők közvetve vagy közvetlenül megtalálhatók a másik megnevezett faktorban, vagy éppen az adott potenciál-komponensek egymásra hatása révén alakulnak ki. A földrajzi potenciálban már meghatározódnak egy-egy térség piaci lehetőségei, vagy kapcsolatai. Ezzel a faktorial jellemezhetjük a közlekedési, a kommunikációs infrastruktúrát, annak viszonyait és korlátait. A térség munkaerő-potenciálja már megjelenik a népesség összetételében, de behatárolja a szocio-kulturális adottságokat is, és kihat a tőkeállományra, annak aktivitására. A településállományban rejlő adottságok fellelhetők ugyanúgy a tőke potenciálban, de az infrastrukturális rendszerekben is, és visszahatnak a munkaerőre, a humán dimenziókra.

Ezen endogén tényezők önmagukban is értelmezhetők, de kölcsönös meghatározottságaik révén összefüggnek egymással, sőt bizonyos társadalmi, gazdasági körülmények között megindíthatnak aktivizációs folyamatokat, kiválthatják vagy magukban hordozhatják az adott régió megújításának lehetőségét [RECHNITZER, 1994]. **A regionális potenciálok összekapcsolódhatnak, közöttük kölcsönhatások, összefonódások alakulhatnak ki, amelyek révén újabb gazdasági potenciálok, s ezáltal újabb endogén források nyílhatnak meg.**

STÖHR [1987] vezeti be a **szinergia** fogalmát, azt írja, hogy „nemcsak a speciális képviselőknél és intézményeknek egy régió belüli jelenléte, hanem azok dinamikus kölcsönhatása is előfeltétele lehet a regionális kreativitás és innovációk optimálisra tételére az adott szerkezeti instabilitás feltételei között” [99.].

A regionális potenciál tehát egy-egy térség endogén forrásainak összessége. Ezek az adottságok megmaradtak, elrejtöztek vagy parlagon heverték a korábbi gazdasági kapcsolatokban és fejlesztési modellekben. A megváltozott körülmények között természetesen megfelelő exogén hatásokra aktivizálhatók, hordozói lehetnek a térségek megújításának.

Egymás közötti kapcsolataik, átfedéseik és hálózataik új dimenziókat kínálhatnak a regionális fejlesztésben, ha a dinamikus kölcsönhatások exogén tényezőkkel erősödnek meg, azaz a szinergiák révén a térségi megújítás új fejlődési pályát alakíthat ki. Ezek megvalósítására a regionális politika eszköztára és intézményrendszere is alapvetően átalakult [RECHNITZER, 1993].

2.2.5. Polarizációs elméletek

A regionális növekedési elméletek fordulópontja ezen elmélettel kezdődik. **Az eddigi növekedési teóriák** fokozatosan/folyamatosan fejlődtek, többé-kevésbe egymásra épülve, tanulva azok hibáiból/eredményeiből, de **minden esetben** az összetartást, **kiegyenlítődést vették alapul**, vagyis a regionális növekedés csak a konvergencia útján érhető el.

Jelen elmélet pontosan ebben különbözik az eddigi elméletektől, **miszerint a megoldás** nem a gazdaság regionális egyensúlyában rejlik, hanem épp ellenkezőleg, **a területi fejlődés különbségeiben, vagyis a divergenciában**. A cél tehát korántsem a gazdaság térbeli egyensúlyának megteremtése, sokkal inkább az azt jellemző differenciálódás konzerválása.

A modell alkotásakor mindenképp szükségesnek tartottak néhány alapvető feltétel meglétét, nevezetesen hogy a régiók között szükségszerűen eltérnek a belső növekedési tényezők. Ez a differencia lehet kvantitatív, kvalitatív eredetű a termelési tényezők tekintetében, lehet azonban fogyasztási, megtakarítási szokásokkal kapcsolatos is.

További feltétel hogy szoros kötelék alakuljon ki a növekedési tényezők között, mint például a centrum-periféria reláció kölcsönös függősége.

Harmadrészt szükséges, hogy ezen regionális piacokon ne a tökéletes gazdasági verseny feltételei uralkodjanak, szükség van oligopóliumok, illetve monopóliumok jelenlétére, melyek meghatározzák az árakat, a termelés szerkezetét és gazdasági kapcsolatokat.

A következőkben bemutatom az elmélet főbb képviselőit, munkásságukat. Előljáróban azonban elmondhatom, közös álláspontjuk az elmélettel kapcsolatban, hogy az **egyensúlytalanságot előidéző erők/ellenerők** körforgása, **kölcsönhatása dinamizálja a gazdaságot**. Tehát „**expanderszerűen**” zajlik a **gazdasági fejlődés**, a húzócentrumok elrugaszkodnak (nő a távolság) majd az így generált gazdasági fejlődés húzza maga után a perifériákat.

Szektorális, vagy ágazati polarizációnak nevezzük SCHUMPETER [1912, 1980] elméletét, miszerint a gazdasági növekedés hajtóereje **az innovációk megjelenése**, illetve azok gazdaságmegújító hatása. PERROUX [1964, 1972] elmélete is erre a teóriára épül, hiszen azt mondja, hogy a gazdaságban éppen **az újdonságokat megjelenítő ágazatok a motorikus egységek**. Azok, amelyek az egész gazdaság számára növekedési pólusként funkcionálnak. A motorikus egység – ez lehet egy vállalat, vállalatcsoport vagy ágazat – lényegében a gazdaság új erőforráscentruma, amelynek jellemzője, hogy termelése, piaci részesedése, s annak növekedési üteme jelentősen meghaladja az országos átlagot. A motorikus egységek gazdasági kapcsolatai más ágazatokkal, egységekkel számottevőek, s

ezek az ágazatok a kooperációs viszonylatok nagyságrendje alapján irányítási pozícióba kerülnek. Azokban a szektorokban, ahol ezek a jelenségek megfigyelhetők a termelési volumen növekedése miatt már várható a külső és a belső megtakarítások fokozódása, s ezzel együtt a polarizációs folyamatok kiszélesedése. A **motorikus egységek a gazdaságban kapcsolataik, gazdasági hatásaik következtében, továbbá elért tulajdonosi, hatalmi helyzetük alapján a tőlük függő gazdasági szektorokban lökészerű és fékező hatásokat indíthatnak meg,** így azok gazdasági növekedését, vagy stagnálását, esetleg válságát befolyásolhatják.

RECHNITZER [1994] véleménye szerint a regionális gazdaságtan Perroux elméletének éppen ezen utolsó pontját ragadta meg. Hiszen a szerző fejtegetéseiben egyáltalán nem utal a telephely kérdésére, nem érinti a növekedési pólusok regionális elrendeződését, sőt említést sem tesz a lökészerű és fékező hatások területi összefüggéseiről, ám mégis, **a növekedési pólus elmélet szinte kikényszerítette a térségi dimenzió megjelenítését,** az abban való értelmezését. Teljesen egyet tudok érteni RECHNITZER állításával, miszerint a térbeliség először Perroux póluselméletében nyilvánul meg.

MYRDAL [1957] határozott bírálója a deduktív módon levezetett egyensúlyi elméleteknek. Azt mondja, hogy a gazdaságban, mint rendszerben okozati láncok működnek, az egyes tényezők hatásai nem egyirányúak, hanem kumulatív folyamatokat eredményeznek. A gazdaság különféle faktorai, mint a kereslet, a jövedelmek, a beruházások, a termelés minden egyes változása a másik tényezőben más-más hatásokat válthatnak ki, amelyek aztán további folyamatokat indítanak be egy újabb, s egyben n-edik faktorban is. Mindezek eredőjeként pozitív (növekedési), vagy negatív (zsugorodási) válságfolyamatok következhetnek be.

Az elméletnek már egyértelmű regionális összefüggése van, mivel ezek a körben mozgó, oksági, kumulatív folyamatok mindig valamilyen növekedési pólusban játszódnak le, így annak gazdasági fejlődését – de az azzal kapcsolatban álló más térségek és régiók gazdasági helyzetének alakulását is – erősen befolyásolják.

MYRDAL szerint a régiók közötti egyensúlytalanság – ami az egy főre jutó jövedelem-különbségekben jelenik meg – a központokban **kétféle hatást válthat ki.** Az egyik a "**spread hatás**", ami centrifugális terjedési folyamatokat indít meg, a másik a "**backwash hatás**", ami centripetális, elszívó, koncentráló gazdasági erőket léptet életbe [LENGYEL - RECHNITZER, 2004 hivatkozva MYRDAL, 1957]. MYRDAL fejtette ki elsőként, hogy a régiók közötti különbségek – amit alapvetően meghatároz a jövedelem-különbség – milyen hatásokat válthatnak ki a régióon belül.

MYRDAL [1957] gondolatai alapján a **backwash vagy elszívó hatás** mindazokat a negatív gazdasági változásokat jelenti, amelyeket egy növekedési központ elő tud idézni a környezetében, a régiójában. A **centrum elszívja,** szinte kiszivattyúzza a mobil **termelési tényezőket a periférikus térségekből,** mivel előnyösebb munka- és létfeltétel kínálatával, jobb tőkebefektetési lehetőségeivel koncentrálna az erőforrások egyre szélesebb skáláját. Mindezek eredménye, hogy a

központban növekszik a termelési potenciál, ugyanakkor az elmaradott régiókban megindul a gazdaság leépülése. A régiók közötti kereskedelem révén a központ üzemei egyre nagyobb piacokhoz jutnak, elárasztják a perifériákat termékeikkel, s az ottani termelő bázisokat még a lokális piacokról is kiszorítják, ami aztán megnehezíti az ipari üzemek telepítését.

A **spread vagy terjedési hatás** az előzőekkel ellentétes, hiszen éppen a **központ expanziója révén indul meg a régiókban a fejlődés.** A műszaki ismeretek terjedésével, a termeléshez szükséges anyagok felhasználásának növekedésével, a vezérágazatokhoz kapcsolódó kis- és középvállalkozások letelepedésével, új fogyasztási (pl. idegenforgalom, rekreáció) igények megjelenésével, vagy szolgáltatások felbukkanásával a kapcsolódó régió gazdasági potenciálja bővíthet, azok kényszerű hátrányait leküzdhetik [RECHNITZER, 1994]. **A gyakorlatban általában az elszívó hatások felülmúlják a terjedési effektusokat,** ugyanakkor a fejlődés egyre magasabb szintjén – éppen a kommunikáció szélesedésével és a szakképzettség bővülésével – a gazdaságban a centrifugális erők már erősödnek, illetve csökkenni fognak a velük szemben megnyilvánuló ellenállások (pl. elzárkózás az újtól, az ismeretlentől, a vállalozási formák terjedése, intézményi rendszerek elérhetősége stb.).

Ugyanakkor **az elmélet egyértelműen leszögezi,** hogy a gazdasági erők szabad játéka **a tartós regionális egyenlőtlenségeket teremti meg,** s ez a tendencia annál erősebb, minél szerényebb a nemzetgazdaság. Ez viszont **az állam szerepvállalását erősíti** a regionális politikában, azt, hogy a regionális **különbségek mérséklését csak központi beavatkozással lehet mérsékelni** [RECHNITZER, 1994].

A szektorális és a regionális polarizáció elméletéhez kapcsolódik HIRSCHMANN [1958] **elmélete** is, aki a gazdasági növekedést szektorális egyensúlytanságok láncolataként határozza meg, amelynek során a vezető ágazatok növekedési hatásokat serkentenek a többi gazdasági ágazatban. Kétrégiós modelljében egy növekedésre orientált északi régióból, elmaradott déli térségbe szivárgási hatások és negatív polarizációs effektusok áramlanak. Ez a fogalom pár **lényegében azonos** MYRDAL [1957] **elszívó és terjedési hatásaival.** Hiszen a fejlődés kezdeti szakaszában a polarizációs hatások erősebbek a szivárgási hatásoknál, azaz a növekedésre orientált északi régió vállalozói jelentős külső és belső megtakarításokat realizálnak, s mindezek következményeit a döntéshozók túlértékelik, ennek megfelelően beruházásaikat az északi régióba koncentrálnak. Területi egyensúlytalanság alakul ki, ami a gazdasági környezetben egyrészt agglomerációs hátrányokat eredményez (pl. környezetterhelés, területi hiány, növekvő bérköltségek, stb.), másrészt pedig politikai hatásokat vált ki, amelyek összességében segíthetik a regionális különbségek mérséklését [LENGYEL - RECHNITZER, 2004]. Amennyiben hosszú távon kívánjuk vizsgálni a folyamatokat idővel erősödnek a pozitív szivárgási hatások, amelyek jóval meghaladják a polarizációs hatásokat, így megkezdődik az új egyensúly irányába való elmozdulás.

Osztozom LENGYEL és RECHNITZER véleményén, miszerint MYRDAL és HIRSCHMANN gondolják végig elsőként a növekedési elméletekben a területi egyensúlytalanság kérdését, s azokra éppen a polarizációs elméletekkel keresnek választ. Modelljeik gyengesége, hogy a kumulatív folyamatokat nem a rendszeren belüli tényezőkkel, hanem a külső faktorokkal magyarázzák, másrészt a történelmi véletlenszerűségekkel indokolják a dinamikus és az elmaradott régiókat, végül nem tekintik át a centrifugális és a centripetális erők hatásait a regionális differenciálódási folyamatokban. A megoldásokat is másként látják, hiszen MYRDAL a regionális jövedelmek tartós divergenciájára számít és pesszimista az állami beavatkozások vonatkozásában. HIRSCHMANN viszont arra a következtetésre jut, hogy egyensúly hiányában olyan ellenerők alakulnak ki, amelyek hozzájárulhatnak a régiók közötti különbségek mérsékléséhez. Sajnos mindkét elméletnél hiányzik a gazdaság-matematikai megfogalmazás, így empirikus vizsgálatokkal nehéz érvényességüket bizonyítani vagy elvetni [LENGYEL - RECHNITZER, 2004].

2.2.6. Növekedési pólusok elmélete

A **növekedési pólusok** modellje szerint a **dinamikus ágazatokat tömörítő központok** lényegében olyan növekedési pólusok, amelyek **agglomerációs hatások útján növekedési hatást gyakorolnak a környező településekre. A növekedési pólus maga egy centrumtelepülés** [RECHNITZER - LADOS, 2004].

Újabb, részben összefoglaló meghatározást ismerhetünk meg SÍKFŐI [2005] megfogalmazása szerint, aki szerint egy versenyképességi pólus úgy határozható meg, mint egy körülhatárolt földrajzi területen, egy innovatív jellegű közös terv köré csoportosuló azon vállalatok, köz- és magán képzési és kutatási központok összessége, amelyek hatástöbblet elérése érdekében partnerségi kapcsolatban való részvételre kötelezték el magukat.

PAELINCK [1965] elmélete szerint az ágazati növekedési pólusokból – éppen az együttes és az egymást erősítő hatások következtében – technikai, jövedelmi, pszichológiai és földrajzi polarizációs effektusok indulnak ki. **A növekedési centrumban a vezérágazatok** fejlettségük miatt **kikényszerítenek egy sajátos technológiai kapcsolati rendszert, ami aztán serkentőleg hat más ágazatok tevékenységére** is. Jövedelmi polarizáció alatt a regionális multiplikátor hatást kell érteni, azt, hogy a dinamikus ágazatok jelentősen befolyásolják, gerjesztik a fogyasztásra orientált ágazatokat, azok fejlődését. A pszichológiai (magatartási) hatások a vállalkozói magatartásban mérhetőek le. Abban, hogy egy dinamikus ágazatba történt beruházás fokozza a kis- és középvállalkozások aktivitását, azok gazdasági tevékenységének kiterjesztését. Ezeket a hatásokat együttesen a földrajzi polarizációban lehet összefoglalni, hiszen ezek mindig egy adott centrumban, vagy

annak régiójában jelennek meg, így az ottani gazdaság fejlődését serkentik [KÁPOSZTA, 2011].

A növekedési pólus **PERROUX eredeti értelmezése szerint egymással kapcsolatban álló iparvállalatok területi agglomerációja** [PERROUX, 1950]. PERROUX növekedés-elméletéből alakították ki a területfejlesztéssel és tervezéssel foglalkozó szakemberek és politikusok ennek területi adaptációit, amely saját korának (1950-60) meghatározó elméleteivé váltak.

Érdekes FARAGÓ [1995], az **elmélet gyakorlati adaptálhatóságát megkérdőjelező tanulmánya**, miszerint a különböző megközelítésekben a „növekedési pólus” fogalom részben mást takar, de általában a közös alapfeltételezés az volt, hogy a gazdasági növekedés motorja az ipari fejlődés; az ipari üzemek koncentrációja agglomeratív előnyökkel jár, így nő a külső gazdaságossága és a prosperáló központok kedvezően hatnak a térség fejlődésére. E nézetet – Faragó szerint – a területi tervezők segítségével nagyon gyorsan és **sok helyen alkalmazták anélkül, hogy empirikus tapasztalatok igazolták volna a gyakorlati életképességét.**

Fontosnak tartom megemlíteni PERROUX 1950-ben megjelent cikkét, melyben azt vizsgálta, hogy **a gazdaság növekedési pólusai** (motorikus egységeknek nevezete ezeket) **miként fejtik ki térben a hatásukat.** A motorikus egységek tehát az egész gazdaság számára növekedési pólusként funkcionáló vállalatok, vállalatcsoportok, iparágak, melyek sajátossága, hogy mindig valamilyen újdonságot testesítenek meg, átlagon felüli növekedési rátát és magas piaci részesedést mutatnak; továbbá, hogy szoros kapcsolatban vannak más ágazatokkal, melyeknek befolyásolni tudják a sorsát [HEALEY-ILBERY, 1990].

A motorikus egységek képesek hatással lenni más ágazatokra SCITOVSKY [1954] szerint, mégpedig a számos csatlakozási variációkon keresztül. Tökéletes példa erre az összefüggésre az egyik sikerágazat, illetve annak beszállítója közötti kapcsolatrendszer.

A **növekedési póluselméletet** BOUDEVILLE [1968] értelmezte a térben, aki szerint **az ágazati polarizáció egyúttal területi polarizációhoz is vezet.** Arra alapozza feltételezését, hogy ezen dinamikus ágazatok a térben is elkülönülnek, így a növekedés csak adott területi egységre lesz jellemző. BOUDEVILLE megfogalmazása szerint a fejlesztési/növekedési magában foglalja a dinamikus ágazatok sokaságát.

A területi dimenziót az elméletbe integrálással **BOUDEVILLE a növekedési pólus-elmélet egy komplexebb szemléletét teremtette meg.** [POTTIER, (1963); NAGYNÉ MOLNÁR, 2007].

A **növekedési pólus** elmélet eddigi **legátfogóbb kiterjesztésével** LASUÉN munkásságában találkozunk. Kutatásaiban a gazdasági növekedést és az urbanizáció kérdéskörét egy dinamikus területi rendszerben kísérte meg összekapcsolni. Ehhez a növekedési pólus elméletbe integrálta nemcsak a telephelyelméleteket – ezek közül is hangsúlyozottan a központi helyek kérdéskörét –, hanem a regionális növekedés többi magyarázatát is, így az exportbázis és a centrum-periféria modelleket. Kiinduló tézisei a következők:

- A növekedési pólusban a gazdasági egységeknek egy ágazati és egyben regionális klasztere található, amelyet éppen a regionális exporttevékenységek kapcsolnak össze.
- **A növekedési pólus fejlődése azoktól az impulzusoktól függ, amelyeket a nemzetgazdaságban jelentkező kereslet vált ki.** Ezek a hatások végigvonulnak egyrészt a gazdasági klasztereken, azokban újabb effektusokat gerjesztenek, másrészt pedig eloszanak a pólusok között is, azok versenyképességének megfelelően.
- A növekedés a pólusok felől indul ki, részben az ágazati, részben a földrajzi perifériák irányába, amiket a piaci kapcsolatok rendszere közvetít a telephelyek hálózatán keresztül [LASUÉN, 1969; RECHNITZER, 1994].

LASUÉN [1969] **az innovációkban jelöli meg az ágazati és a regionális klaszterek kialakulásának**, továbbá az egymás közötti kapcsolatainak az **okát**. Azt feltételezi, hogy egy országban a városhálózat szerkezete lényegében az innovációk adaptálásának időbeli és térbeli lenyomata, s ezek szakaszosan jelennek meg, azaz ágazati és földrajzi klaszterekben érvényesülnek. A gazdasági növekedést elméletében a technológiai változások sorozataként értékeli. Így az invenció a diffúzió és az adaptálás szakaszai időben és térben egyrészt elkülönülnek, másrészt ezen fázisok között egyre rövidebb időközök figyelhetők meg, aminek eredményeképpen az ágazati növekedési pólusok száma egyre több lesz, s azok között is megindulnak a kumulatív folyamatok. Az ágazati klaszterek térben is koncentrálnak, hiszen nőnek a külső és a belső megtakarítások, a kapcsolatok és az egymásra épülések révén bővülnek a piaci és a termelési komplementer hatások. A dinamika a regionális pólusokban éppen ebben a komplementer hatásban keresendő, hiszen ennek hatására új piaci hálózatok alakulnak ki, újabb és újabb tevékenységek jelennek meg, amelyek aztán meggyorsíthatják, ennek az egyre sokoldalúbb ágazati, s egyben területi koncentrációnak a fejlődését [KÁPOSZTA, 2011].

A **fejlődési folyamatban** – amely alatt lényegében az **innovációs folyamatot** kell érteni – tehát az ágazati klaszterek szoros egymásra utaltsága együtt jár az **urbanizációs folyamat által gerjesztett regionális klaszterek kialakulásával**. Ezen két rendszer együttes hatásmechanizmusai aztán befolyásolják az innovációk terjedését, s ezzel meghatározzák a regionális növekedés feltételeit is. Az innovációs folyamatot három szakaszra bonthatjuk fel,

így beszélhetünk a találmányról (invenció), annak elterjedéséről (diffúzió) és az alkalmazásba vételéről (adaptáció), de különbséget kell tenni fogyasztói és vállalkozói innovációk között [LENGYEL – RECHNITZER, 2004]. A **találmányok** olyan felfedezések, amelyek a **vizsgált térség egyetlen helyén sem voltak ismertek**. Ezek elterjedése LASUÉN [1969] véleménye szerint **a magasabb fejlettségű országok nagyobb, jól felszerelt városaiban kezdődik meg**. A többi országban és centrumokban ezek az újdonságok mint külső növekedési determinánsok jelennek meg. A fogyasztói innovációk a kommunikációs rendszereken keresztül terjednek, az innovációs központból kiindulva koncentrikusan a periférikus térségek felé [KÁPOSZTA, 2011].

Az **innovációk regionális terjedésére** nagy hatással **van** az egyes **nemzetgazdaságok fejlettsége**. Az egymást követő innovációk terjedési modelljei egybevágóak, s ezeket a regionális klaszterek területi szerkezete nagyban befolyásolja. Adott országban az innovációk terjedését érdemben befolyásolja az ország városhálózata, annak struktúrája és kapcsolati rendszerei.

Fentiek értelmében az innovációk terjedésében a városhálózatnak, az annak felszereltségében rejlő tényezőknek meghatározó szerepe van. Amennyiben feltételezzük, hogy az újdonságok a magasan fejlett országok kisszámú centrumából indulnak ki, akkor az innovációk nemzetközi terjedésére, azoknak a fejlődő országokban való megtelepedésére is az a jellemző, hogy **elsőként a fejlett centrumok veszik át a fejlődést hordozó elemeket**. A perifériák irányába történő terjedés időtartama nagyobb, mint a két nemzetközi innovációs fázis között eltelt időszak, így a fejlődő országok előtt két lehetőség áll:

- centrumaik felvehetnek egy-egy új innovációt, még mielőtt az egész országban elterjedne. Ennek következtében kettős gazdaság alakul ki, ahol a területi polarizáció egyre nagyobb a centrum és a perifériák között,
- a centrumok mindaddig halogatják az innovációk felvételét, míg az összes országrész megbirkózik az előző innováció befogadásával. Ebben a modellben a fejlett és a fejlődő országok között a polarizáció még nagyobb lesz, így aztán kénytelenek a korszerűtlen technológiával folytatni termelésüket [KÁPOSZTA, 2007].

További vizsgálatai során LASUÉN [1973] megállapította, hogy **a fejlődő országok regionális rendszerei** az elsőként ismertetett megoldás alapján működnek, azaz **kisszámú centrumban koncentrálódnak az újdonságok**, a gazdasági növekedés hatására **a területi különbségek nem csökkennek, hanem nőnek**, miközben a **városhálózat hierarchikus jellege tovább erősödik**. Az innovációk a meglévő regionális szerkezeten futnak végig, ezáltal a kialakult állapotok konzerválódnak, mely a területi egyenlőtlenségek tartós fennmaradását eredményezi [FILEP, 2008].

Franciaország regionális politikáját alapvetően meghatározta a **növekedési pólus elmélet** a hatvanas és hetvenes években. Hatására **kialakultak a franciaországi nagyvárosok szellemi „fellelővái”**. Alapjában véve a **francia modell sikeres** volt, hiszen közel két évtized alatt elérték a **nagyváros-hálózat megerősödését**, versenyképességének emelkedését, valamint **regionális szervező funkcióik is létrejöttek**.

A LENGYEL-SZANYI [2011] szerzőpáros szerint **jelen elmélet kialakulásában** közvetve – az innovációs folyamatokon keresztül – **jelentős szerepe van** a legfőbb emberi tényezőnek a **tudásnak**. Részletesen bemutatva, **napjaink** gazdaságföldrajzában a **regionális növekedést** leginkább az **új értékek létrehozásából** származtatják. LENGYEL kutatásaiban jelentős figyelmet szentel a regionális növekedés és a tudás/tudomány kapcsolódásának, összefüggéseinek feltárásának.

2.2.6.1. Növekedési pólusok Európában

A **globalizációs folyamatok hatására** napjainkra **soha nem tapasztalt koncentráció alakult ki** a „fejlett”, gazdaságilag meghatározó centrumtérsegekben. A teljesség igénye nélkül néhány példán szeretném érzékeltetni a kialakult állapotot LENGYELT [2007] idézve. A globalizációs folyamatok hatására a nemzetközileg versenyző cégek tartós versenyelőnyei térben is koncentrálódnak, a „globális verseny motorjai” a nagyvárosok. Az Európai Unió 38 legnagyobb városa 2000-ben az EU területének 0,6 %-án a lakosság 25 %-át tömörítette, miközben a GDP 30 %-a itt keletkezett. Az Amerikai Egyesült Államokban 1997-ben a lakosság 53 %-a élt a negyven nagyvárosi (metropolitan) térségben, ahol a feldolgozóipari foglalkoztatottak 48 %-a dolgozott, ezen térségek az ország területének mindössze 1,9 %-át foglalták el. Tehát a fejlett országok gazdasági növekedése mögött elsősorban az agglomerációk, mint „gazdasági pólusok” állnak.

FARAGÓ [1995] hosszasan elemzi a kínai területfejlesztési politika irányát, ezen keresztül gazdaságának fejlesztését, nyitását a globális piacok felé. Ezek alapján Kína gazdasági fejlődése nem véletlenszerű, hanem a '70-es évek végén bevezetett gazdasági reformok eredménye, melyben fontos szerepet kapott a területi politika. Jóllehet a bemutatott példa szélsőséges, hiszen a kínai állami berendezkedés nem hasonlítható a fejlett társadalmakban érvényben lévő alkotmányos rendszerhez, mégis érdekes képet mutat a póluselmélet alkalmazhatóságára, versus alkalmazhatatlanságára. Itt kívánom megjegyezni azonban, hogy a rendszer eredményes működéséhez nagymértékben hozzájárult a tervutasításos, szigorú központi irányítás, ami a fejlett demokráciákban napjainkban elképzelhetetlen.

Az **európai területi fejlődést** egyre jelentősebb mértékben **befolyásolják** az úgynevezett **növekedési központok** [ESPON ATLAS, 2006; ESPON 1.1.1, 2004; METREX, 2005; stb.]. A növekedési központok olyan regionális centrumok, amelyek **dinamizálni képesek a vonzáskörzetükbe tartozó térséget** [SCHNEIDER, 2009].

Közelebbről vizsgálva szűkebb, Közép - és Kelet európai térségünket mindenképpen érdemes megismerni SCHNEIDER [2010] e témakörben publikált írásait. Az európai **területi fejlődést** egyre jelentősebb mértékben **befolyásolják** az úgynevezett **növekedési központok** [ESPON ATLAS, 2006; ESPON 1.1.1, 2004; METREX, 2005; stb.]. A növekedési központok olyan regionális centrumok, amelyek dinamizálni képesek a vonzáskörzetükbe tartozó térséget.

A szerző az európai növekedési központok erősödő gazdasági szerepét és egyedi sajátosságait **mutatja be** kiemelten a területi adottságokra, a társadalmi, az igazgatási és irányítási szerepkörükre fókuszálva. E régiók ugyanis az **európai regionális versenyképesség első számú területi szereplői** és letéteményesei.

Az egyedi sajátosságaik mellett **fontos a nemzetközi hálózat-teremtési képességük** kiemelése is, amellyel e régiók a transz- és interregionális, valamint a határ menti együttműködések legfontosabb mozgatói.

A globális pénzügyi és gazdasági **válság nyomán bebizonyosodott**, hogy a legtöbb **közép-európai régió** különösen **sérülékeny**, melyet a „**Régiók 2020**” uniós jelentés és a **Barca-jelentés** is egyaránt kiemelték [EURÓPAI BIZOTTSÁG 2008; 2009/a; SCHNEIDER, 2010]. A jelentések egymástól függetlenül megállapították, hogy leginkább sebezhetőek a dél-európai térség, valamint az újonnan csatlakozott tagállamok régiói. Komoly visszaesés következett be az ipari termelést végző régióknál, de a szolgáltatás-orientált régiók esetében is, például a pénzügyi szektorban [EURÓPAI BIZOTTSÁG 2009/b; SCHNEIDER, 2010].

A Közép-kelet európai térség gazdasági fejlődésének – az uniós átlaghoz történő felzárkózásához – „speciális módja” van. E térség országaiban a **főváros és vonzáskörzete képes csak** – európai szinten is – versenyképes, **dinamikusan fejlődő régióként funkcionálni**. Ezen országok többi régiójának gazdasági teljesítménye mind jelentősen az uniós átlag alatt helyezkedik el. A jól prosperáló régiók, képesek a fejlődésre, növekedésre, ezáltal dinamizálva szűkebb - tágabb vonzáskörzetüket. Azonban – különböző országok adottságaitól függően – ezek a csomópontok **nem képesek a teljes ország gazdaságának fellendítésére**, így a **területi különbségek** fokozatosan **nőnek**. Az előbbieken említett folyamatok sajnos nemhogy jelen vannak, hanem erősödnek ebben a térségben, nem úgy az **EU15-ök** esetén, ahol az ESPON [2006/a] kutatás alapján folyamatos **nivellálódás jellemzi** mind a 15 gazdaságot.

Véleményem szerint a növekedési pólusok vizsgálata során elengedhetetlen egy széleskörű, gazdasági teljesítőképességet átfogóan értékelő vizsgálat az Unió országaira vonatkoztatva. A szakirodalom tanulmányozásakor ismertem meg az e

témában készült **ESPON 1.4.1 [2006] jelentést, mely jelen alfejezet további részének szerves vázát adja.** A jelentés részletesen foglalkozik az EU-27 várostípusainak lehatárolásával, funkció, méret, vonzásoképesség, élhetőség szerinti szempontok alapján. Habár a vizsgálat alapvető célja a nagyvárosok, városi térségek kategorizálása, meglátásom szerint tökéletesen **alkalmas a pólusvárosok lehatárolására,** mely területek „motorfunkciót” töltenek be az Unión belül. A kutatás során két fő kategória (FUA, MEGA) mentén sorolták be, csoportosították, az Unió nagyvárosokat.

Az ESPON programban két egzakt elemzési alapegységet alkottak, városkategóriákba sorolhatóság céljából:

- **Funkcionális városi övezet, FUA³:** Azokban az országokban, amelyekben a népesség meghaladja a 10 millió főt (tehát Magyarországon is) a FUA egy legalább 15 000 fős városból és az azt körülvevő legalább 50 000 fős vonzaskörzetből áll. Európában összességében 1595 FUA-t azonosítottak.
- **Európai nagyvárosi növekedési övezet, MEGA⁴:** A MEGA kritériumának azok a FUA-területek felelnek meg, amelyek az átlagosnál nagyobb népességgel rendelkeznek, illetve amelyekben magas szintűek a termelési, tudásalapú és döntéshozatali funkciók. Mindezek alapján 76 FUA felel meg a MEGA-kritériumnak.

Jelen fejezetben a nagyvárosi, metropolisz-térségek vizsgálatát mutatom be, a funkcionális városi övezet hazai vonatkozását a későbbiekben kívánom részletezni. A kutatásban a **76 metropolisz (MEGA) terület további rangsorolása négy fő tényező alapján** történt:

- **tömeg** (népesség és GDP),
- **versenyképesség** (egy főre jutó GDP, nagyvállalatok döntéshozatali központja),
- **elérhetőség** (repülőtér forgalma, multimodális elérhetőségi index),
- **tudásbázis** (képzettségi szint, K+F foglalkoztatottak száma).

RADVÁNSZKI [2007] publikációja nyomán a négy tényező alapján az ESPON kutatásban a metropoliszokat öt kategóriába sorolták (2. ábra):

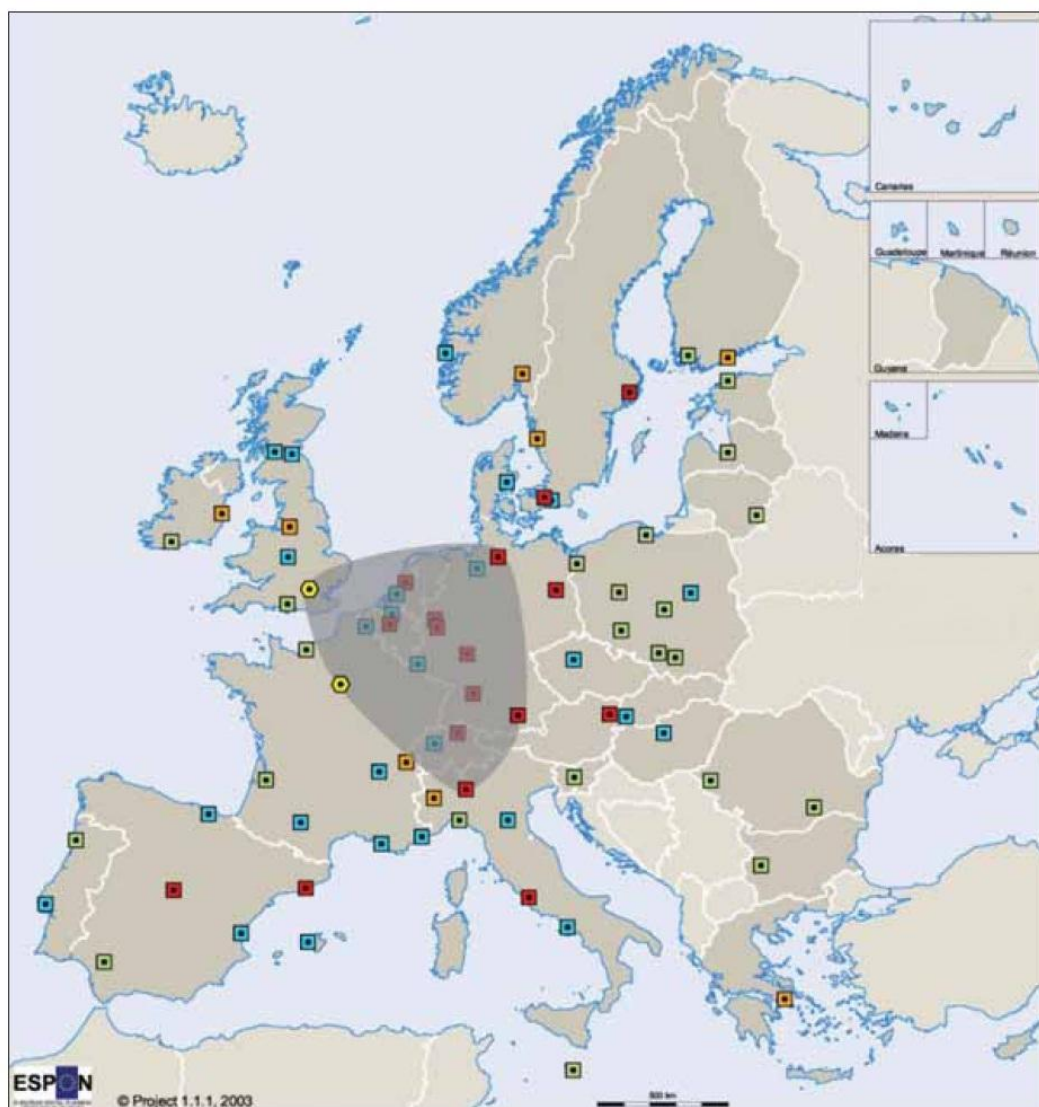
1. **Globális csomópont** mindössze Párizs és London térsége, amelyek a legnagyobb és legversenyképesebb központok Európában, jelentős globális szerepkörrel, a pentagon terület nyugati határán elhelyezkedve.
2. **A MEGA központok 1. kategóriájába** azok a központok tartoznak, amelyek többnyire nagyok és magas versenyképességűek, jelentős emberi tőkével rendelkeznek és jó az elérhetőségük. Számos központ ezek közül a

³ Functional Urban Area

⁴ Metropolitan European GrowthArea

pentagon területen kívül helyezkedik el, így lehetőséget rejtenek a pentagon dominanciájának ellensúlyozására. Ide tartozik München, Frankfurt, Madrid, Milánó, Róma, Hamburg, Brüsszel, Koppenhága, Zürich, Amszterdam, Berlin, Barcelona, Stuttgart, Stockholm, Düsseldorf, Bécs és Köln metropolisz-térsége.

3. **A MEGA központok 2. kategóriája** vagy minden tényező tekintetében enyhén, vagy két tényezőben jelentősen marad el az 1. kategóriába sorolt városoktól. Leginkább méret, versenyképesség vagy elérhetőség dolgában maradnak el ezek a központok, míg az emberi erőforrásokkal hasonlóan szerepelnek, mint az eggyel magasabb kategóriába tartozó versenytársaik. Ez a kategória Athén, Dublin, Genf, Göteborg, Helsinki, Manchester, Oslo és Torino városi térségét foglalja magába.
4. **MEGA központját 3. kategória:** Magyarország egyetlen MEGA központját, **Budapestet** ebbe a kategóriába sorolják. Ebben a csoportban a mutatók általában három tényezőben maradnak el jelentősen az eggyel magasabb csoport értékeitől. Az újonnan csatlakozott 12 ország közül a Visegrádi Négyek fővárosai, illetve a régi tagállamok nem fővárosi központjai (Portugália és a nem EU tagállam Svájc kivételével) érik el ezt a szintet. Prága, Varsó, Pozsony, Bern, Luxemburg, Lisszabon, Lyon, Antwerpen, Rotterdam, Aarhus, Malmö, Marseille, Nizza, Bréma, Toulouse, Lille, Bergen, Edinburgh, Glasgow, Birmingham, Palma de Mallorca, Bologna, Bilbao, Valencia, Nápoly tartozik ebbe a csoportba.
5. A kisebb, kevésbé versenyképes, periférikusabb elhelyezkedésű és humán erőforrással kevésbé ellátott metropolisz-térségek kerültek a **MEGA központok 4. kategóriájába**. Ezeknek a térségeknek a jövőbeni pozíciója nagyban függ attól, hogy hogyan képesek a gyengeségeiken túljutni. Ebben a csoportban többnyire a Földközi-tenger térségének, vagy az új tagállamoknak a városai vannak: Bordeaux, Bukarest, Cork, Gdansk-Gdynia-Sopot, Genova, Katowice, Krakkó, le Havre, Ljubljana, Lodz, Porto, Poznan, Riga, Sevilla, Szófia, Southamp ton-Eastleigh, Szczecin, Tallinn, Temesvár, Turku, Valletta, Vilnius és Wrocław.

- Globális csomópont
- MEGA 1. kategória
- MEGA 2. kategória
- MEGA 3. kategória
- MEGA 4. kategória

2. ábra: Az európai metropolisz-területek (MEGA) típusai

Forrás: Radvánszki, 2007.

Magyarországon mindössze egyetlen város, **Budapest került a MEGA központok közé**, mégpedig a harmadik kategóriába. Mind az európai policentríkusság, mind pedig a hazai versenyképesség szempontjából fontos, hogy pozíciója erősödjön, és képes legyen a régi tagállamok fővárosi régióihoz hasonló

pozíciót betölteni az európai térben [RADVÁNSZKI, 2007; ESPON, 2005; ESPON, 2006; DAVOUDI, 2003]. A tanulmány elemzése során képet kaphattunk az Uniós szinten is meghatározó növekedési központok helyzetéről, súlyukról, így a következő alfejezetben a magyarországi helyzet bemutatását tűztem ki célul.

Az Európai Bizottság 2011-ben fogadta el az **Európa 2020 stratégiát**, melynek célja a válságból való kitörés elősegítése, illetve a fenntartható Unió megteremtése. Ezen ismérvek alapján a stratégia három, egymással összefüggő és egymást kölcsönösen erősítő szakpolitikai területre épül: **intelligens növekedés**, azaz a tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása; **fenntartható növekedés**, azaz erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és **versenyképesebb gazdaság létrehozása**; és inkluzív növekedés, azaz a foglalkoztatás magas szintjét biztosító, szociális és területi kohéziót eredményező gazdaság ösztönzése.

2.2.6.2. Növekedési pólusok Magyarországon

ENYEDI [2011] egy későbbi, Tér és Társadalom című folyóiratban megjelent interjúban arról számolt be, hogy a '90-es évek közepén nem terveztek a globalizáció ilyen jelentős erejével, ami a hazai polarizált térségi fejlődést eredményezte. Számításaiikkal ellentétben a külföldi tőke nem az elmaradottabb, olcsóbb munkaerővel rendelkező térségekbe vándorolt, hanem a drágább, de innovatívabb centrumövezeteket preferálta. Ezek alapján a hazai legjelentősebb centrumtérség, **Budapest támogatása nemzeti érdek**, hiszen kemény nemzetközi versenyben van a Közép-kelet európai országok fővárosaival. Amennyiben nem támogatjuk ezen versenyben, úgy az negatívan kihat az egész ország gazdaságára, ellenben ha támogatjuk, akkor **hozzájárulunk az országon belüli egyenlőtlenségek növekedéséhez**.

A fenti gondolatok jól érzékeltetik a hazai területfejlesztési dilemmákat a monocentrikus berendezkedéssel kapcsolatban. A hazai fejlesztési pólusok egységesen értelmezhető fogalmához elvileg az egyik kiindulási alap lehetne az agglomerációs gazdaságokkal, térbeli koncentrációkkal foglalkozó, mérvadó nemzetközi tapasztalatokat feldolgozó szakirodalom. De a növekedési pólusokon alapuló regionális politikák a nemzetközi szakirodalom szerint az elmúlt negyven évben már négy olyan fázist éltek meg, amelyek mindegyike más logika szerint magyarázta, avagy tagadta a térben koncentrált fejlesztések szükségességét. Majd az 1970-es években a technopoliszok kerültek előtérbe, az 1980-as években az innovációs centrumok, amelyek a 90-es években újjászülettek, mint regionális innovációs klaszterek, avagy versenyképességi pólusok [LENGYEL, 2001]. Belátható tehát, hogy több generációja van ezen fejlesztési logikának, részben a gazdasági-társadalmi-technológiai folyamatok átalakulása miatt, amiből következik, hogy a pólusok fejlesztése korszakfüggő és az adott régió fejlettsége is befolyásolja [PARR, 1999; LENGYEL, 2007].

KUKELY [2008] szerint a területi differenciálódás és polarizálódás az állami és szupranacionális szervezetek beavatkozását vonta maga után. A területi egyenlőtlenségek növekedésének visszafogását, a lemaradók felzárkóztatását, a területi konfliktusok kezelését az állam (és pl. az Európai Unió) külső beavatkozás révén igyekszik megoldani. A terület- és gazdaságfejlesztési törekvések a gazdaság dinamizálására, struktúraváltására irányulnak.

A hazai fejlesztéspolitika fókuszában – összhangban az Európai Unió lisszaboni célkitűzéseivel – a gazdasági versenyképesség erősítése áll. E cél megvalósításában jelent konkrét lépéseket az öt vidéki nagyvárosban (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged), Budapesten és a Közép-Dunántúli Régióban – a Székesfehérvár-Veszprém tengelyhez kapcsolódva – kialakítandó – az európai kutatási és gazdasági térbe is jó eséllyel integrálható – fejlesztési pólus.

A szakirodalom vizsgálata során kijelenthető, a mai napig nem eldöntött a kérdés, hogy tulajdonképpen hány fejlesztési pólusa is van Magyarországnak. Négy verzió ismert, melyek öt, hat, nyolc, illetve kilenc nagyvárost foglalnak magukba:

- **5 tagú:** Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr;
- **6 tagú:** Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Székesfehérvár-Veszprém;
- **8 tagú:** Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Kecskemét, Székesfehérvár, Veszprém;
- **9 tagú:** Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Kecskemét, Székesfehérvár, Veszprém, Nyíregyháza.

Ezzel **összhangban van az előző fejezetben ismertetett ESPON kutatás** eredménye. Ezen kutatási program alapján a hazai vonatkozású FUA, vagyis **Funkcionális városi térség besorolást** a fővároson (MEGA) kívül **öt vidéki nagyváros kapta meg**, nevezetesen **Győr, Miskolc, Debrecen, Szeged** és tagállami korrekció alapján **Pécs** városa, melyek hálózatba szerveződve alkalmasak lehetnek a magterületeket ellensúlyozó policentrikus területi fejlődésre.

A fejlesztési pólusokról szóló hazai vitákban kétféle szemlélet keveredik: egyrészt a **tudásalapú gazdaságfejlesztést**, másrészt a **policentrikus városhálózat fejlesztését** favorizálók. A városhálózati pólusokról folyó hazai vitákban is kétféle elképzelés érhető tetten, az egyik csak a régióközpontokat fejlesztené, a másik a középvárosokat is, mint alpólusokat.

Az elmaradott hazai régiókban **mindkét típusú fejlesztéspolitika** hangsúlyos fejlesztése szükséges, egyrészt a **városhálózat** „csomópontjainak” **megerősítése** elengedhetetlen, mivel a nagyvárosi infrastruktúra több eleme hiányos, és emiatt a globális versenyben a cégek eleve hátránnyal indulnak. Másrészt **a tudásalapú gazdaság alapjainak megerősítésére** is szükség van, mivel csak ezen tevékenységek képesek hosszabb távon gazdasági növekedést, így életszínvonal-emelkedést előidézni [LENGYEL, 2007]. A témában kutatók között is hangsúlyos a

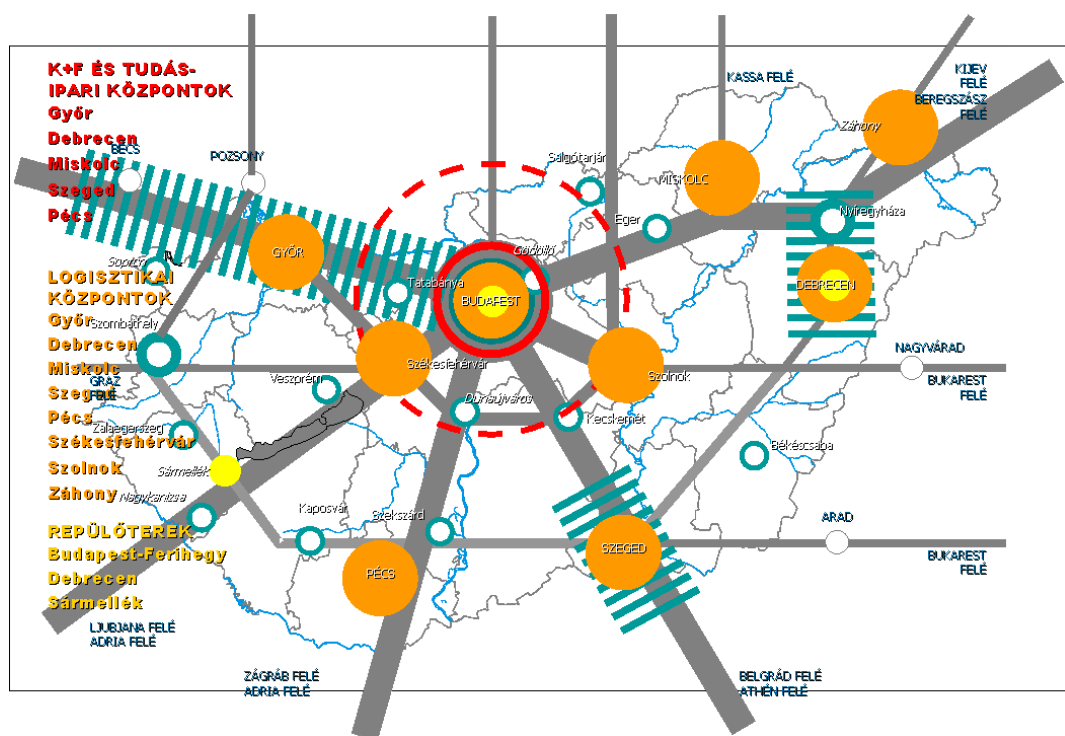
kérdés, miszerint a két szemlélet közül melyik élvezzen elsőbbséget, **melyik domináljon?**

Kezdeti lépésként mindenképp **a helyi gazdaságok megerősítésére**; a működő tőke, a kulcsfontosságú iparágak letelepedési feltételeinek megteremtésére fókuszálnék, mely stabil működése során biztos alapot szolgáltathat a kiegyensúlyozott **városhálózat létrejöttére**. Nyilván, **ennek egyik alapfeltétele a humán erőforrás minősége**, azonban egy-egy iparág megjelenése, letelepedése után ez célzottan, sokkal hatékonyabb formában vihető végbe (lásd: Győr, Kecskemét, Miskolc, Hatvan-Gödöllő, stb.). A fejlett világ ipara specializált, különösen képzett szakembereket, szaktudást igényel, ami sokszor csak adott vállalat saját képzési keretein belül sajátítható el. Könnyen belátható, hogy valamilyen szintű képzettség szükséges a további, specifikus tudás elsajátításához; valamint egy ilyen vállalat megjelenésekor szükség van képzett „kiszolgáló” (a termeléshez nem közvetlenül kapcsolódó) emberi erőforrásra is. Ezek alapján belátható, hogy a két tényező szorosan összefügg, egymástól nem lehet és nem is szabad elvonatkoztatni, azonban én mindenképpen a városhálózat megerősítését, azok jelentős infrastruktúrával, funkcióval történő felruházását tartom elsődleges feladatnak.

A következőkben szeretném részletesen bemutatni a jelen tervezési időszakra vonatkozó **Országos Területfejlesztési Konceptiót** [OTK, 3. ábra], melyet 2005-ben fogadott el az Országgyűlés⁵, ami a későbbiekben a hazai területfejlesztési politika szerves vázát adta. Későbbiekben részletesen kitérek az új OTK-ra mely tervezése jelenleg is folyamatban van az új Uniós tervezési időszakra (2014-2020) vonatkozóan.

„A fejlesztési (versenyképességi, növekedési) pólus egy körülhatárolt földrajzi területen, egy innovatív jellegű közös projekt köré csoportosuló azon vállalatok, köz- és magán, képzési- és kutatóközpontok összességét jelenti, amelyek hatástöbblet elérése érdekében partnerségi kapcsolatban való részvételre kötelezik el magukat. A partnerség egy technikai-tudományos terület és az ahhoz kapcsolódó piac mentén szerveződik. A partnerség révén érhető el a pólusnak az a kritikus tömege, ami a versenyképesség és a nemzetközi láthatóság eléréséhez szükséges”[OTK, 2005].

⁵ A 2005 decemberében elfogadott [96/2005. (XII. 25.) OGY határozat] Országos Területfejlesztési Konceptióról szóló országgyűlési határozatban foglaltak jelentek meg a 2006-2010 közötti magyar kormányprogramban, illetve az Új Magyarország Fejlesztési Tervben is.

3. ábra: Magyarország távlati versenyképességi pólusai

Forrás: [96/2005. (XII. 25.) OGY határozat]

A fejlesztési pólusok kialakításának célja, hogy meghatározott nagyvárosok olyan központokká váljanak, amelyek tartósan képesek erősíteni önmaguk és tágabb térségük (nemzetközi) versenyképességét. A fejlesztési pólusok harmonikus, egymással együttműködő (város) hálózatok központjaiként egy policentrikus településrendszer elemeiként az ország egészének versenyképességét növelik. A pólusokhoz kapcsolódó fejlesztéseknek alapvetően négy funkcionális szintje különböztethető meg, amelyek közül az innovációs és gazdaságfejlesztő funkciók kapnak kiemelt szerepet.

A versenyképességi pólusok kialakításának feladata – a nemzetközi, elsősorban francia tapasztalatok alapján – 2004-ben fogalmazódott meg. A versenyképességi pólusok kialakítását megalapozó javaslatok már a kiemelt (stratégiai) fejlesztések keretében kerültek bemutatásra. A pólusként meghatározott városok francia metodika alapján kezdtek el dolgozni, és próbálták a pólus-gondolatot fejlesztési koncepcióikba, stratégiáikba beilleszteni. A magyar sajátosságok következtében (köztük az infrastrukturális hiányok, területfejlesztési és felzárkóztatási szempontok) azonban az eredeti francia koncepciónak nemcsak a neve, hanem némileg a tartalma, illetve a program kivitelezésének módja, eljárásrendje is módosult [SALAMIN-PÉTI, 2005].

Az ORSZÁGOS FEJLESZTÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓRÓL szóló, 2005 decemberében elfogadott Országgyűlési Határozat kimondja:

„az Országgyűlés az innováció elősegítése, valamint a versenyképesség javítása érdekében, a tudomány, a felsőoktatás, a kutatás-fejlesztés, a gazdaság és infrastruktúra az európai versenyképességi pólusok hálózatába illeszkedő fejlesztési pólusok kialakítását kezdeményezi és

- Budapestet és agglomerációját kiemelt fejlesztési pólussá,
- Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged városokat fejlesztési pólussá,
- továbbá Székesfehérvár, illetve Veszprém városát fejlesztési társközponttá jelöli ki,
- továbbá szükségesnek tartja a pólusokkal együttműködő fejlesztési tengelyek, valamint a vonzáskörzetük dinamizálására képes nagyvárosok gazdasági térszervező szerepének megerősítését." [OTK, 2005, 4.] Vagyis az OTK-ban a fővárosi póluson kívül öt vidéki fejlesztési pólust és egy pólustengelyt nevesítettek.

Az OTK [2005] a „**térségi versenyképesség ösztönzése**” **átfogó területpolitikai célhoz** kapcsolódóan **két fontos fejlesztési csomópontot határozott meg**, melyek közül az első **egy európai szinten versenyképes metropolisz létrehozása**.

A budapesti agglomeráció, a fővárossal és tágabb vonzáskörzetével együtt az ország legversenyképesebb területe, „kapu” és kapocs, melyen keresztül hazánk bekapcsolódhat az európai és a nemzetközi, globális gazdasági, illetve kulturális vérkeringésbe. Az ország egyetlen nemzetközi városa, versenytársai Kelet-Közép-Európa más fővárosai. Budapest nemzetközi versenyképessége és az ország többi régiójához fűződő kapcsolatrendszerének (munkamegosztás, elérhetőség, kooperáció) hatékonysága alapvetően befolyásolja az ország egészének s minden egyes régiójának fejlődési pályáját.

Alapvető célkitűzés, hogy Budapest, agglomerációjával harmonikus együttműködésben, nemzetközi gazdasági, kereskedelmi-pénzügyi, szellemi-innovációs és kulturális-turisztikai szerepköre révén a közép-európai térség meghatározó központja, a Kárpát-medence gazdasági centruma, logisztikai és gazdaságszervezési funkciói révén pedig a Balkán térségének gazdasági értelemben vett kapuja legyen. Cél továbbá, hogy az ország többi térségével szerves, a fejlődést továbbáramoltatni képes, munkamegosztáson alapuló kapcsolatokat ápoljon.

Másik jelentős fejlesztési csomópont **a regionális növekedési pólusok és városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztése**. Ezen regionális központok, illetve az azokhoz kapcsolódó hierarchikus településhálózat ágazati orientáltágú fejlesztése kiemelt területi fejlesztéspolitikai cél az 1998-as és 2005-ös Országos Területfejlesztési Koncepciókban vagy a 2008-ban meghirdetett Pólus Programban

is [PÓLUS KLASZTER KÉZIKÖNYV, 2008], illetve a legfrissebb 2014-ben életbe lépő OTK-nak is szerves részét képezi.

A Közép-magyarországi régió túl az ország egészének dinamizálása és felzárkóztatása csak a legnagyobb versenyelőnyt jelentő, a települések adottságaira építő, a funkciókat, kompetenciákat megosztó és együttműködő városhálózat fejlesztése révén érhető el. A fejlődési potenciállal rendelkező városok fejlesztési irányainak meghatározását a szubszidiaritás elve alapján és a területi szereplők bevonásával, a regionális fejlesztési tervekben kell kijelölni.

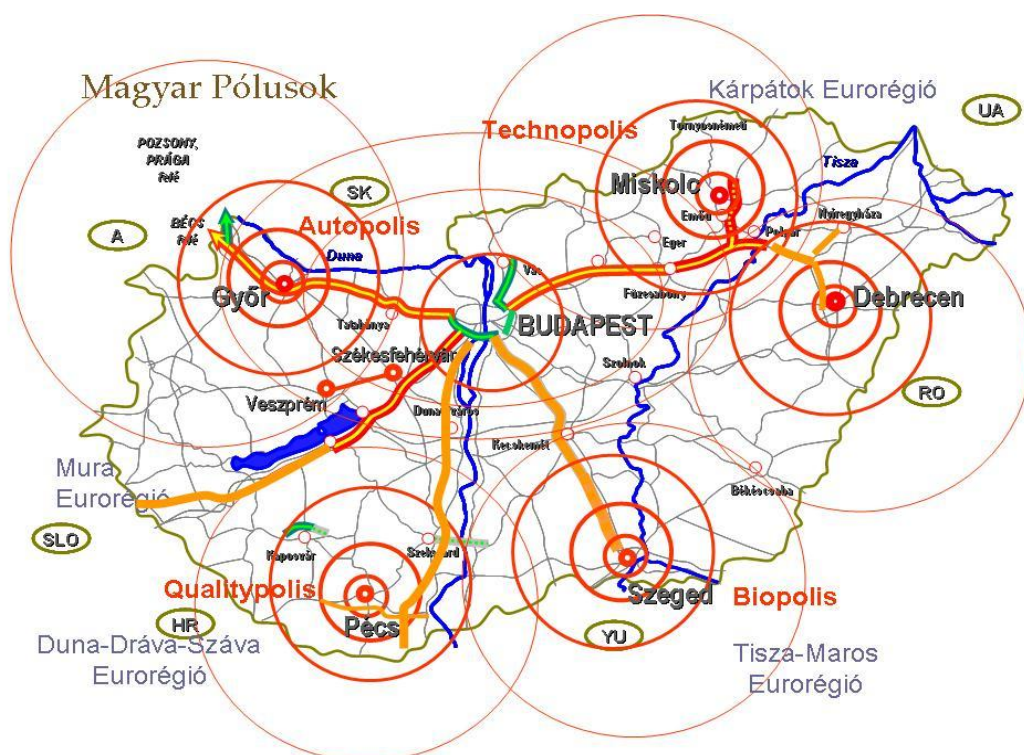
Az OTK kimondja, hogy a fejlődés ne korlátozódjék a főváros térségére, oldódjék a Budapest-központú térszerkezet, illetve a társadalom és gazdaság működése hatékonyabbá váljék, szükség van az ország egészének versenyképességét erősítő olyan növekedési pólusokra, melyek egy **policentrikus városhálózat** elemei. A növekedési pólusok funkciója az, hogy a fejlődés és a növekedés erőforrásait (pl. innovációt, tőkét) közvetítsék tágabb – a területfejlesztési régiók határait túllépő – térségük, egyes velük szomszédos határon túli térségek számára. Fontos, hogy képesek legyenek térségi környezetük minél nagyobb részét bekapcsolni az európai globális gazdasági, innovációs rendszerekbe, elősegítve a regionális és országos versenyképesség növekedését, illetve a gazdasági-társadalmi kohéziót. A pólusok legfontosabb szerepe az innováció megjelenítésében és terjesztésében van.

A pólusok, nagyvárosok hálózatának jellemzője, hogy lakosságukra és az ingázókra építve meghatározó a szerepük a foglalkoztatásban, miközben a fővároson kívül a felsőoktatási, a kutatási tevékenységek, valamint a különösen nagy hozzáadott értéket előállító gazdaság koncentrációja jellemzi [ÚMFT, 2006].

A különböző pólusvárosok terv szerinti egymást kiegészítő stratégia irányai a következők (4. ábra):

- **Budapest – INNOPOLIS:** Budapest európai szintű központként történő megerősítése (MediPólus, ÖkoPólus, InfoPólus, MédiaPólus, TechnoPólus, EconoPólus)
- **Győr – AUTOPOLIS:** Járműgyártás, a beszállítói és logisztikai kapacitás fejlesztésével és a megújuló energiák hasznosításával
- **Székesfehérvár-Veszprém – INFOPOLIS:** Mechatronikai és elektronikai, média-, szoftver-, műanyagipari és logisztikai központ
- **Miskolc – TECHNOPOLIS:** Műszaki és gazdaságtudományi tudásbázisokra épülő, high-tech ipari megoldások, Mechatronika, Vegyipar, Anyagtudományok, Nanotechnológia
- **Debrecen – „A TUDÁS IPAROSÍTÁSA”:** Agrár-innováció, genetika, Európai Spallációs Neutronforrás megtelepítése
- **Szeged – BIOPOLIS:** Biotechnológiai kapacitásokra alapozott tudásintenzív fejlesztések, Szoftveripar fejlesztése

- Pécs – „AZ ÉLETMINŐSÉG PÓLUSA”: A kulturális ipar, az egészségipar és a környezetipar bázisán „szolgáltató pólus” kiépítése [FILEP, 2008].

4. ábra: A hazai „specializálódott” növekedési pólusok

Forrás: Gazdaságfejlesztési stratégia - Pécs Fejlesztési Pólus;

*<http://www.pecsgazdasaga.hu/gazdasagfejlesztési-strategia-pecs-fejlesztési-polus>,
letöltve: 2012. július 9.*

A különböző pólusvárosok terv szerinti egymást kiegészítő stratégia irányai a következők (4. ábra):

- **Budapest – INNOPOLIS:** Budapest európai szintű központként történő megerősítése (MediPólus, ÖkoPólus, InfoPólus, MédiaPólus, TechnoPólus, EconoPólus)
- **Győr – AUTOPOLIS:** Járműgyártás, a beszállítói és logisztikai kapacitás fejlesztésével és a megújuló energiák hasznosításával
- **Székesfehérvár-Veszprém – INFOPOLIS:** Mechatronikai és elektronikai, média-, szoftver-, műanyagipari és logisztikai központ
- **Miskolc – TECHNOPOLIS:** Műszaki és gazdaságtudományi tudásbázisokra épülő, high-tech ipari megoldások, Mechatronika, Vegyipar, Anyagtudományok, Nanotechnológia
- **Debrecen – „A TUDÁS IPAROSÍTÁSA”:** Agrár-innováció, genetika, Európai Spallációs Neutronforrás megtelepítése

- **Szeged – BIOPOLIS:** Biotechnológiai kapacitásokra alapozott tudásintenzív fejlesztések, Szoftveripar fejlesztése
- **Pécs – „AZ ÉLETMINŐSÉG PÓLUSA”:** A kulturális ipar, az egészségipar és a környezetipar bázisán „szolgáltató pólus” kiépítése [FILEP, 2008].

A **magyar régiók** 2007–2013 közötti költségvetési időszakban **jelentős összegű támogatásokat nyertek** el az Európai Unió Strukturális Alapjaitól. A 2006 őszen véglegesített, az EU 2007–13 közötti regionális támogatásairól szóló dokumentum három iránymutatást tartalmaz [EC, 2006]:

- Európát és régióit a beruházások és a munka szempontjából vonzóbbá kell tenni.
- A növekedést szolgáló tudás és innováció fejlesztése.
- Több és jobb munkahely.

Az Európai Unió következő, **2014-2020-as költségvetési időszakára** vonatkozó **új Országos Területfejlesztési Konceptiót**, Országos Fejlesztési Konceptiót, mely a **2012. év végére elkészült. A munkaanyag társadalmi vitája jelenleg is zajlik**, azt a társadalmi egyeztetést követően véglegesítik. Az új tervezési időszakra vonatkozó Konceptió kidolgozását már a 2012-es év elején megkezdték a szakemberek, politikusok.

Amennyiben a valós munkafolyamatok és a tervezési folyamatban (5. ábra) kitűzött, elérendő ütemterv koherens, úgy **a 2013-as év közepére, végére várható a Konceptiók véglegesítése.**

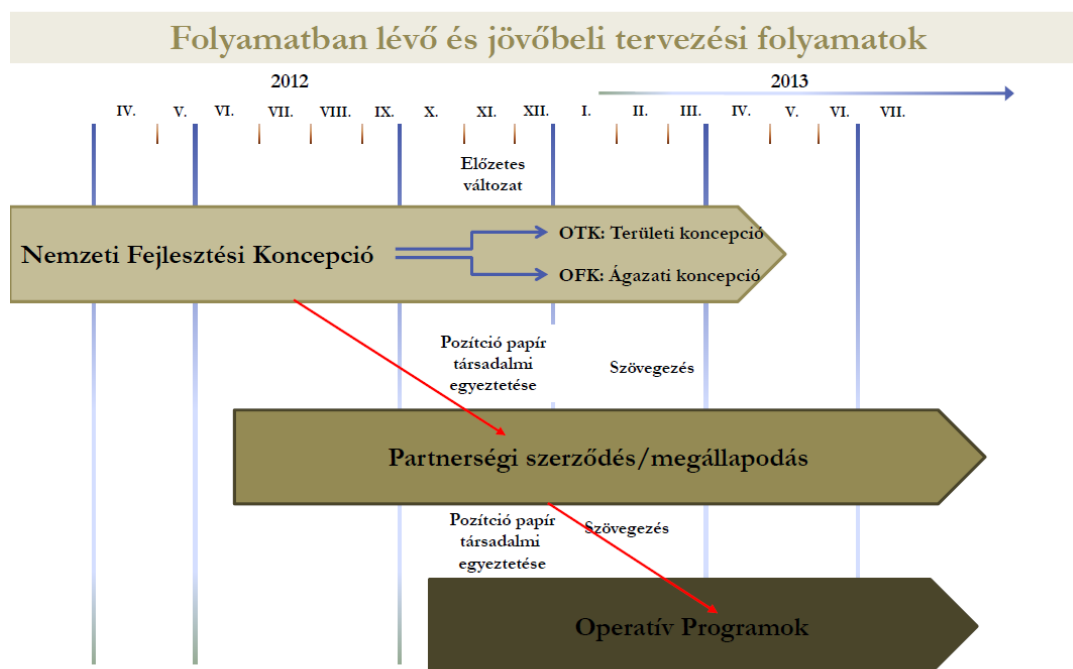
A 2014-től induló új európai uniós költségvetési ciklus szükségessé teszi a hazai területfejlesztési tervek megújítását. Az Európai Unióban több éve folyik az EU2020 program előkészítése, amely a Lisszaboni Stratégia tükrében az Európai Unió versenyképességének, és munkaerő-megtartási és fejlesztési képességének erősítését tűzi ki célul a fenntartható környezetpolitika keretein belül.

2013. január 31-ig kellett kidolgozni az Országos Fejlesztési Konceptiót és az Országos Területfejlesztési Konceptiót egy, közös dokumentumban, melynek legnagyobb előnye, hogy az ágazati és területi szempontok összehangolásra kerültek. Jelentős változás az eddigi gyakorlattal ellentétben, hogy csatlakozásunkat követően a 2004-2006-os tervezési időszakra a fejlesztési terveket NUTS 2-es szinten a régiók fogadták el, majd a 2006-2013-as időszakra a régiók és a kormányzat között konszenzusos megállapodás született.

A jelenleg is tartó tervezési időszak – az Új Széchenyi Terv – keretein belül a területi tervezés már kizárólag kormányzati kompetencia. A kormányhatározat szerint a koncepciók a többi között **biztosítják térségenként az eltérő fejlesztési megoldások alkalmazását**, kijelölik a **gazdaság dinamizálásának** irányait, segítik és **növelik a versenyképességet**. Mindenekelőtt ugyanakkor e dokumentum

feladata az uniós és a hazai fejlesztési elképzelések közötti összhang megteremtése, annak érdekében, hogy az ország uniós fejlesztési forrásokhoz jusson.

A kormányhatározat szerint a **célok között szerepel**, hogy erősítik a **gazdaság helyi pilléreit**, elsősorban a **vidéki térségek önfenntartó, öngondoskodó képességét**, és a gazdasági válságra tekintettel csökkentik az ország kitéttését a globális folyamatokkal szemben. **Hozzájárulnak** az aktivitási és a **foglalkoztatási szint növeléséhez** a munkahelyteremtés ösztönzésével, a társadalom munkaképességének fokozásával és atipikus foglalkoztatási formák elterjesztésével [TÉRPORT, 2012].

5. ábra: Az Országos Területfejlesztési Koncepció tervezésének folyamatábrája

Forrás: Csizmadia Norbert, Nemzetgazdasági Minisztérium, 2012.

A Koncepciónak valós nemzeti stratégiai irányt kell mutatnia az EU következő, 2014-2020-as költségvetési időszakára. A területfejlesztési politika irányelveinek, céljainak, hosszú távú prioritásainak elfogadása, valamint az **Országos Területfejlesztési Koncepció megalkotása óta – azaz 2005 – mélyreható változások következtek be a világgazdaságban**, amelyek

Magyarországon is kedvezőtlen társadalmi-gazdasági folyamatokat indítottak el. A 2008-ban kiindult pénzügyi, majd gazdaságivá terebélyesedő **világválság gazdaságilag gyenge állapotban érte Magyarországot.** Az elmúlt évtizedben rohamos mértékben növekvő és magas szintet elérő államadósság, a költségvetési hiány, valamint az ország kedvezőtlen makrogazdasági szerkezete nem tették lehetővé a válság kedvezőtlen hatásainak eredményes mérséklését.

Magyarország mára nagymértékben integrálódott az európai, illetve globális vérkeringésbe, így térségeinek fejlődését nagy és fokozódó mértékben határozzák meg az európai és globális folyamatok. Kérdés, hogy az ország a nemzetközi folyamatokba hogyan kapcsolódik be, a változásokra hogyan tud reagálni, hogyan tudja az ország a benne rejlő lehetőségeket a lakosság hasznára fordítani. Az új **Koncepciónak iránymutatást kell, hogy nyújtson** olyan, az elmúlt időszakban elhanyagolt nemzeti területi ügyek megoldására, mint a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, kiemelten **a romák által magas arányban lakott térségek gazdaságfejlesztése, munkahelyteremtése.** A koncepcióknak választ kell adniuk a térségek **oktatási és szociális ingrációjára, a helyi többségi és a kisebbségi közösségek közös térségi identitásának megteremtésére.** Ugyancsak a célok között szerepel a Kárpát-medence térségeivel, és ezen belül különösen a Kárpát-medencei magyarok lakta térségekkel a gazdaságfejlesztési, fejlesztéspolitikai, közszolgáltatási együttműködés elmélyítése. **Kiemelt cél** emellett Budapest nemzetközi, különösen a Kárpát-medencei szervező erejének megerősítése, a Kárpát-medence és a nemzet fővárosának kialakítása, emellett a szellemi decentralizáció keretében, **Budapesttel szemben** valós alternatívát, alkotó színhelyet és **gazdasági erőt jelentő hazai fejlődési centrumok kialakítása.** Az elsőrendű feladatok között említi az anyag a városok és a vidék egységének megalapozását, a fenntartható helyi erőforrás-hasznosítás és a helyi piacok újjáélesztését, a helyi gazdaságfejlesztés kereteinek megteremtését, illetve a magyarországi nemzetiségek külső és anyaországi kapcsolatainak fejlesztési erőforrásként való hasznosítását. [TÉRPORT, 2012]

2.2.7. Centrum-periféria modellek

A centrum-perifériamodellek számos aspektusból vizsgálják a centrum- és periféria viszonyrendszerét. A modell lényege, hogy **a centrum, mint központi szerep és a periféria, mint peremi helyzet között függőségi kapcsolat van.** Külső és belső térben is értelmezhető ez a függőségi kapcsolat. A függőség ebből adódóan sokféle lehet [WALLERSTEIN, 1983].

NEMES NAGY [2005] szerint ennek a függőségnek három alapvető formáját különböztetjük meg:

- **A fekvésből (elhelyezkedésből) adódó függőség,**
- **A gazdasági potenciálból adódó függőség,**
- **A hatalmi erőviszonyokból adódó függőség.**

A fekvésből (elhelyezkedésből) adódó függőségre példa a településrendszer kiépülése. A településrendszer alapvető két eleme a falu és a város. E két településkategória között az egyik alapvető különbség az, hogy a város úgynevezett központi szerepkörökkel felruházott település, azaz benne intézményesen olyan ellátó- szolgáltató- irányító működések koncentrálódnak (bankok, iskolák, közigazgatási intézmények stb), melyek nem csupán a város közigazgatási határán belül élők számára biztosítanak ellátást, szolgáltatást, hanem a környéken élőknek is. Ezzel a város, mint központi funkciókkal rendelkező település vonzásteret épít ki maga köré. A vonzásterbe tartozó települések sorsát és jövőjét alapvetően meghatározza a vonzáster-központ fejlődése. Az, hogy a térnek mely pontja indul el a várossá fejlődés útján, számos tényező függvénye [NAGYNÉ MOLNÁR, 2007/a].

A gazdasági potenciálból adódó függőség is jól nyomon követhető a város falu kapcsolaton. Város és falu között történetileg ugyan egy sajátos területi munkamegosztás alakul ki, ugyanakkor e két település gazdasági potenciálja eltér: az intézményi, személyi, elérhetőségi stb. feltételek a városokban a jobbak. Ez nem egyszerűen csak a termelékenység szint növelését teszi lehetővé, azaz nem csupán a helyi gazdaság erejét növeli, hanem alapvetően meghatározza a környék falusi, vidéki társadalmának megélhetését, ellátási biztonságát is [NAGYNÉ MOLNÁR, 2005].

A hatalmi erőviszonyokból adódó függőségre is találunk példát a településhálózat vizsgálatában. A hatalom, mint függő-helyzetet teremtő tartalom a legtisztábban az 1940-es évek végétől gyors ütemben kiépülő diktatórikus politikai rendszerben, az államszocializmus rendszerében volt tapintható. A hatalmi függőséget az államszocializmusban a rendszer központosítása teremtette meg. Az államszocializmus centralizált szervezete erősen diszkriminatív módon lépett fel a vidéki településekkel (falvakkal, kisvárosokkal) szemben. A centralizáció nem volt tekintettel a települési érdekekre [NAGYNÉ MOLNÁR, 2007/a].

Míg a növekedési pólusok kimondottan az ipari országok térszerkezetének fejlődésére vonatkoznak, addig **a centrum és a periféria modellek** főként a **fejlődő országok problémái felé fordulnak**. FRIEDMANN [1973] centrum-periféria modelljében a közgazdasági szemlélet mellett a társadalmi, a magatartásbeli és a politikai összefüggéseket is figyelembe veszi, így integrálja a korábbi növekedési modellek felismeréseit.

A fejlődés elméletét a területi összefüggésekben dolgozta ki, hiszen kiinduló tézise az, hogy az emberi tevékenységek és azok társadalmi interakciói térségformálóak, ugyanakkor a térségek jellemzői is meghatározzák ezeket a cselekvéseket, kapcsolatokat. **A fejlődés egyrészt alakítja a térszerkezetet, másrészt a területi kapcsolatok rendszere befolyásolja a fejlődési folyamatot.** A fejlődést kumulatív

folyamatként határozza meg, amely lényegében az innovációk sorozataként, majd azok klasztereként, az innovációk átfogó rendszereként értelmezhető. Ennek alapján a fejlődés megkülönböztethető a növekedéstől, amit egy adott rendszer értelmezve ezt a gazdasági és a politikai rendszerekre egyaránt - szerkezeti változások nélküli expanziójaként határoz meg [KÁPOSZTA, 2007].

Elgondolkodtató CASTELLS [1996] megállapítása, miszerint napjaink társadalmának kirobbanó technikai-technológiai fejlődése miatt a centrum periféria távolság a következők szerint alakul:

A perifériák sajátos adottságai mellett a fejlődésükre eddig bénítóan ható „távolság” jelentősége is mérséklődik. Az információs társadalom korában bármilyen eldugott zug is bekapcsolható az info-kommunikációs hálózatokba, ami új perspektívákat nyit számukra [CASTELLS, 1996; TAYLOR, 2002].

Az innovációk FRIEDMANN [1973] szerint az új ötleteknek vagy eddig nem ismert javaknak és eljárásoknak egy adott társadalmi rendszerbe történő eredményes bevezetése. Ezek az új ideák, javak, eljárások keletkezhetnek egy adott rendszeren belül vagy átvehetők más rendszerekből. A történelmi tapasztalatok alapján az innovációk keletkezésének különösen kedveznek a nagy és dinamikus városi rendszerek. Kimutatható, hogy erős pozitív kapcsolat van egyrészt a városnagyság és a városiasodottság foka, másrészt az innovációk elterjedése között. Az innovációkat koncentráló régiókat (magrégiók) centrumnak, míg az összes többi területet perifériának tekinthetjük. **A centrumok a perifériákkal függőségi kapcsolatban állnak.**

NAGY [2006] a következőképpen csoportosítja a centrum és a periféria között fennálló kapcsolatokat:

- A centrum kikényszeríti a periféria szervezeti függőségét, amelyet a centrum intézményeinek a perifériákon való megjelenése testesít meg. Ezek az intézmények aztán a döntéshozói a periféria lakosságát érintő létfontosságú döntéseknek (gondoljunk a telephelyi függésre, az azok felszámolásából keletkező megélhetési feszültségekre).
- A centrum periféria feletti uralmát önerősítő polarizációs mechanizmusok serkentik, ezek a "feedback" (visszacsatolási) hatások a következők:
 - a hatalmi effektusok: a periféria gazdasági gyengítése, a növekedési potenciálok átszivárogatása a centrumba;
 - az információs hatások: a centrum interakciós képességének erősítése, a lakossági, a jövedelmi, a termelési tényezők dinamikus növekedése révén;
 - pszichológiai hatások: a tartós innovációs folyamatot segítő körülmények koncentrációja a centrumban;
 - modernizációs hatások: a centrum fennálló társadalmi rendszerének átforgalmazása, az innovációk által gerjesztett kumulatív változások még fokozottabb érvényesítése miatt;

- szinergia hatások: az innovációk által gerjesztett újabb innovációk megjelenése a gazdaság egyre szélesebb szféráiban;
- termelési hatás: az innovációk költségeinek csökkentése a belső és a külső megtakarítások segítségével.
- A hatalmi viszonyok előre nem látható következményei miatt a centrum innovációi előbb-utóbb a perifériákon is bevezetésre kerülnek és információk áramlanak egyre erőteljesebb ütemben a függő területekre. A periféria lakossága tudatára ébred függőségének, s az erőszakos konfliktusok helyett a centrum hatalmi elitje - korlátozott - decentralizációs politikába kezd, amelynek következtében a periférián új mellékközpontok alakulnak ki.
- Ha a konfliktusok levezetése a centrum hatalmi elitjének érdekében áll, akkor meggyorsítja az innovációk terjedését, az azokat kísérő hatásokat a periférikus régiókban. Ezzel párhuzamosan a döntési hatalom valós decentralizációja is megkezdődik a régi és az új centrumok között. Az autoritás-függőség jellegű kapcsolatok fokozatosan eltűnnek a centrumok és a perifériák között, a területi fejlődés egyre kiegyenlítettebb lesz.

Ennek a modellnek az alkalmazására Friedmann a lehetőséget csak a magasan fejlett és az integratív regionális struktúrákkal rendelkező országokban látja, így az Egyesült Államokban, Németországban és Svédországban.

Friedmann munkássága nyomán RECHNITZER által 1994-ben kidolgozott centrum-periféria modell új dimenziókat nyújt a regionális gazdasági növekedés értelmezéséhez, hiszen nemcsak az innováció fogalmát dinamizálja, hanem interdiszciplináris összefüggésekbe helyezte a területi folyamatokat, azok együttes hatásrendszereit. Kimutatja, hogy a területi különbségek centrumok és perifériák kialakulásához vezethetnek, ezek zárt területi rendszert alkotnak, a centrumok a perifériákkal autoritáson alapuló függőségi kapcsolatban állnak, s leküzdésükre a perifériáknak is központosítani kell az erőforrásaikat. A centrum-periféria elmélet az egyik megalapozója, s egyben kiváltója volt a posztmodem regionális politikáknak [RECHNITZER, 1994; NAGY, 2006; KOLLÁR, 2012].

2.3. Versenyképesség vizsgálatok

A nemzetközi és a hazai szakirodalom a **gazdasági hatások térbeliségének vizsgálatát döntően a versenyképességhez köti**. Mivel a versenyképesség meghatározása, annak mérési módszerei korántsem egységesek, így az alfejezet első részében magát a **versenyképesség meghatározását ismertetem**, illetve ütköztetem a legelfogadottabb meghatározásokat számos hazai és nemzetközi szerző tollából. Ezt követően a versenyképesség területiségére, térben lévő értelmezésére törekszem.

2.3.1. A verseny és a versenyképesség fogalma

Napjainkra a versenyképesség igen népszerű és a gazdasági élet egyik meghatározó – ha nem a legmeghatározóbb – fogalmává vált. De mit is jelent pontosan a verseny fogalma, mit takar a versenyképesség? A 2.3. alfejezet bevezetéseként a téma jelentősebb kutatóinak az írásait igyekszem megvizsgálni, összevetni.

A fogalmi háttér vizsgálatát egy hazai közgazdász CHIKÁN [1998] megfogalmazásával kezdeném, aki szerint verseny alatt szűkebb közgazdaságtani értelmezésben „*két vagy több szereplő egymással szembeni előnyszerzésre irányuló, adott szabályok között zajló tevékenységét értjük*” [98.]. A versenyképesség vállalati szinten a piaci versenyben való helytállást, országok, azok térségei esetében pedig a más térségekkel való (főként nemzetközi) versenyben való sikerességet jelenti.

A **versenyképesség a közgazdaságtudomány** több részterületén az elmúlt évtizedekben az egyik legfontosabb **kulcsfogalommá vált. Nehezen meghatározható, definiálható gyűjtőfogalom.** LENGYEL [2003] szerint *lényegében a piaci versengésre való hajlamot, készséget jelenti, a piaci versenyben való pozíciószerezés és tartós helytállás képességét, amit elsősorban az üzleti sikeresség, a piaci részesedés és a jövedelmezőség növelése jelez* [171.]. Országokra dolgozták ki a sztenderd versenyképesség fogalmát, amelyik a nemzetközi piacokon értékesíthető (azaz versenyképes) termékek előállításával mellett elvárja, hogy egyúttal az életszínvonal is emelkedjen.

Ugyanakkor az OECD megfogalmazása szerint: „... *a versenyképesség a vállalatok, iparágak, régiók és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas tényezőjövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint létrehozására egy fenntartható bázison, miközben a nemzetközi versenynek tartósan ki vannak téve*” [LENGYEL, 2003, 280.], **a szakirodalomban jelenleg ez a megfogalmazás testesíti meg a versenyképesség egységes fogalmát** [CEC 1996; OECD, 1997, 1998].

Az 1992. évi - az Európai Uniót létrehozó - Maastrichti Szerződés óta a versenyképesség kulcsfogalommá vált, nemcsak globális, illetve Uniós, hanem hazai szinten is. A **globalizáció felerősödésével a verseny korábbi feltételei megváltoztak** és a versenyképesség meghatározását illetően is több elmélet született.

BARNA [2007] a következők három pontban rendszerezte az elméleteket:

- **Hétköznapi értelemben** a versenyképesség a piaci versenyben való helytállás, a sikeresség mérőszámaként szerepel mind az országok, mind a régiók, mind a vállalatok esetében.

- **Gazdaságpolitikai értelemben** versenyképesség alatt egyre inkább egyes vállalatok, ipari/ágazatok versenyképességét értik, és többféle megközelítési módot használnak.

Az egyik elméleti megközelítési mód a keresleti és kínálati oldal versenyképességének vizsgálatára irányul. Az elmélet szerint a keresleti (piaci) oldalon a hasonló és magas fejlettségű gazdaságok közötti kereskedelem kibontakozásának van nagy jelentősége, míg a kínálati (termelési) oldalon a nyereség illetve a piaci részesedés növelését segítő minél alacsonyabb fajlagos költségek állnak [TÖRÖK, 1996].

A másik elmélet a versenyképesség statikus és dinamikus megközelítéséből, pontosabban a nemzetek, ágazatok és vállalatok abszolút, illetve komparatív előnyeiből indul ki. COCKBURN ÉS SZERZŐTÁRSAI [1998] statikus elmélete szerint egy nemzet, egy ágazat vagy egy vállalat addig fogja növelni termelését és eladását, amíg az jövedelmező a számára. SACHWALD [1991] a versenyképesség dinamikus felfogását vallja, ami alatt valamely termék minél nagyobb piaci részesedésének megszerzésére és megőrzésére való képességet érti.

Az ágazatok versenyképességének összehasonlításában az árak is fontos szerepet játszanak. HEINRICH ÉS SZERZŐTÁRSAI [1999] az átlagköltségek és az árbevételek összehasonlításával elemezték a mezőgazdaság versenyképességét.

A nemzetközi versenyképesség mérésére TSAKOK [1990] a DRC (Domestic Resource Cost, hazai erőforrás-költség hányados) mutatószámot alkalmazta, amely a hazai termék előállításához szükséges elsődleges erőforrások (föld, tőke, munkaerő) felhasználásának költségeit az általuk létrehozott hozzáadott érték nagyságához viszonyítja. A DRC mutató a hazai agrár-közgazdasági kutatásokban is bevezetésre került [BORSZÉKI ET AL., 1986].

- **Közgazdasági értelemben** a versenyképesség a globális verseny feltételei között fenntartható endogén gazdasági növekedést és annak meghatározó tényezőit jelenti [DUNFORD ET AL., 2001].

A terület jeles hazai szakértője LENGYEL [2003] megfogalmazása alapján a verseny széles értelemben véve mindig másokkal való versengést, rivalizálást jelent a szűkös erőforrásokért, avagy a szűkös fogyasztási javakért. A verseny törvényszerűen kapcsolódik a szűkösséghez, így a közgazdaságtan egyik alapvető kategóriája. A területi verseny és jellemzőinek értelmezésekor a szűkösséget, a „versenyzők” közötti koordinációs mechanizmusokat, a szereplők mozgásterét és egymással szembeni magatartásukat szabályozó elvárásokat, valamint a döntési önállóságot is értelmeznünk kell.

E szerint a gazdasági szereplők közötti verseny három altípusa figyelhető meg:

- A munkavállalók versenye, amely a munkahelyekért zajlik a munkaerőpiacon.

- A vállalatok közötti verseny, az erőforrásokért, a piaci részesedésért és a profitért zajlik.
- A területi egységek versenye alatt a városok, régiók és országok közötti verseny értendő, amelynek célja a lakosság jólétének az életszínvonalának emelése [SIEBERT, 2000].

Ezzel az utolsó gondolattal szeretnék áttérni a verseny, illetve versenyképesség területi értelmezésére, értelmezhetőségére. Számos aspektusból megismerhettük a versenyképesség definíciójára, annak információtartalmára vonatkozó megfogalmazásokat, fogalmi lehatárolásokat, azonban én osztom PORTER [1998] véleményét, miszerint nincs egy általánosan elfogadható definíció a versenyképességgel kapcsolatban.

2.3.2. A verseny szerepe a területi fejlődésben

Látható, hogy a versenyképesség önálló értelmezése is sokféleképpen történhet, a versenyképesség térbeli értelmezése még ennyire sem egységes, jelentős különbségek fedezhetők fel a különböző álláspontok, nézetek között.

FILEP [2008] szerint a **területeket és a városokat is egyaránt lehet nézni sikerük szerint**. A városok, települések küzdenek, versenyeznek azért, hogy vállalatok települjenek hozzájuk, ezáltal munkahelyeket teremtsenek, illetve élhető legyen településük, számos szolgáltatással. Kiemelten fontos ez azokban az országokban, ahol csökkenő demográfiai mutatók láthatóak.

Már a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap 2000–2006 az elmaradott régiók gazdaságának fejlesztését, a regionális versenyképesség növelése – összekapcsolva a hatékonyság (gazdasági növekedés) és a méltányosság (foglalkoztatás) elemeket – révén kívánta érvényesíteni. Ezen ismérvek alapján a fejlettséget regionális szinten is egyfajta versenyképességi elemként vizsgálhatjuk, amihez elengedhetetlenül **szükséges a versenyképességet magát a térben is értelmezni**.

Napjaink egyik legfontosabb kihívása annak megismerése, hogyan lehet versenyezni a globális gazdaságban. **Elfogadottá vált, hogy nem csak a vállalatok, hanem a területi egységek is versenyeznek egymással**. A versenyben való helytállást kifejező versenyképesség fogalma mára a globalizáció alapfolyamatai, a globális verseny speciális jellemzőinek következtében a közgazdaságtan és az üzleti tudományok egyik központi fogalmává vált. De nemcsak az elméleti kérdésekkel foglalkozó kutatók, hanem a gazdaságpolitikusok is a versenyképesség, mint „hívószó” köré szövik programjaikat. Ezzel összefüggésben az **Európai Unióban** a harmonikus, kiegyensúlyozott területi fejlődés megvalósítását célzó **regionális politika** évek óta **a régiók versenyképességének javítását tartja a kohézió és a felzárkóztatás egyik legfontosabb, leghatékonyabb eszközének**. A területi versenyről, illetve a

regionális versenyképesség fogalmi megközelítéseiről igen alapos, a témakört körbejáró munkák jelentek meg [HORVÁTH, 2006; LENGYEL, 2003; GARDINER ET AL., 2004], de ennek ellenére ez a kérdéskör még viták keresztjében áll [LUKOVICS, 2007, 7.].

A **területi verseny** olyan folyamat, amely **területi egységek között zajlik**, és melynek célja az adott területen élők **jólétének** (gazdasági) **növelése**, a regionális és a helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével. A fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve próbálják befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon [CHESIRE – GORDON, 1998; CHESIRE, 2003; LENGYEL – RECHNITZER, 2000; TÁNCZOS, 2011].

A legtöbb vita arra irányul, hogy miként értelmezhető a fenti fogalom, egyáltalán **létezik-e a területi egységek versenye**. Amennyiben igen, úgy **mi alapján mérjük, sikerességüket, növekedésüket**, gyarapodásukat, vagy épp hanyatlásukat, zsugorodásukat.

LUKOVICS [2007] szerint a területi verseny fogalmára nem feltétlenül a hagyományos vállalati analógia (túlél/tönkremegy) a megfelelő. A vállalatok versenyénél sokkal jobban hasonlít a térségek versenye az egyéni sportversenyekhez (futás, kerékpározás, úszás stb.), ahol a legjobban teljesítő versenyzők győznek, de a többi versenyzőt – a győzelemről való lemaradás lelki fájdalmain kívül – semmilyen hátrány nem éri, újra indulhatnak a következő versenyben. Lukovics álláspontja az, hogy **létezik területi verseny, de** elfogadva számos – területi versenyképesség létét megkérdőjelező közgazdász – bírálatát – mint például Paul Krugman –, annak jellemzői **alapvetően eltérnek a vállalatok közötti piaci versenytől**.

A **területi versenyképesség létjogosultságát vitató** két neves szakember, nevezetesen KRUGMAN [1994] Nobel díjas közgazdász – aki osztja – PORTER [1998] véleményét, **miszerint a verseny területi egységekre nem alkalmazható**, nem értelmezhető fogalom. Álláspontjuk szerint nem helyes a versenyképességet ilyen területen használni, a termelékenység sokkal inkább kifejező területi kutatásokban.

KRUGMAN a következőképpen indokolja álláspontját [KRUGMAN 1994, LUKOVICS 2007]:

- A nemzetgazdaságok nem hasonlítanak a vállalatokhoz: a sikertelen területi egységeket nem lehet bezárni, mint a sikertelen vállalatokat. Nincs jelen tehát a piactisztító hatás, amely a vállalatok relációjában könnyörtelenül dolgozik.
- A leegyszerűsített modellfeltevések következtében az országok közötti kereskedelem nem zérus összegű játék, míg a vállalatok versenye közel áll ahhoz: miközben egy vállalat sikeressége esetén a versenytársai tönkremehetnek, tehát a nyertes-vesztes szituáció igen gyakori, addig az

országok és területi egységek komparatív előnyeik alapján specializálódhatnak és kereskedhetnek egymással. Az egymással kereskedelmi kapcsolatban álló országok mindegyikének javulhat a gazdasági teljesítménye, azaz mindegyik ország egyidejűleg nyertes lehet, vagyis területi egységek esetén nem csak mások rovására lehet fejlődni.

- Versenyről nem, hanem csak bizonyos rivalizálásról lehet szó: a pozícióért, hatalomért, amely nem vethető össze a vállalati versennyel. Az országok jóléte hosszabb távon termelékenységüktől függ, ezért arra kell figyelni a rivalizálásban elért sikerek vizsgálatakor [LUKOVICS, 2007, 8.].

A **második ponthoz annyit jegyeznék meg** – vitatkozva Krugmannal –, hogy területi dimenzióban **sem igaz** tökéletesen, **hogy nincsen nyertes-vesztes szituáció**. Azzal egyetértek, hogy **nem olyan egyértelmű, mint a vállalati szektorban, de területi szinten is jelen van**. Például: 2008. június közepén a németországi Daimler AG bejelentette, hogy a Mercedes gyárat – több lehetséges Kelet-európai helyszín közül – Kecskeméten építi fel, ezzel közvetlenül 3000, közvetve pedig több mint 10 000-et munkahelyet teremtve. A másik lehetséges hazai helyszín Miskolc városa volt, ami egyértelműen vesztesként került ki ebből a versenyből. **Ez a helyzet véleményem szerint a nyertes-vesztes szituáció területi fogalmát tökéletesen kielégíti.**

Elfogadom LUKOVICS [2007] álláspontját, mely szerint helytállóak Krugman gondolatai, **az országok a komparatív előnyök alapján sikeresen vehetnek részt a nemzetközi versenyben**. Továbbá az is egyértelmű, hogy **az országok és térségek „versengése” nem hasonlít a vállalatok közötti piaci versenyhez**. **Fontos megjegyezni** azonban, hogy a gyakorlatban megfigyelhető, hogy a régiók, főleg **nagyvárosok közül csak azok képesek a gyors fejlődésre**, amelyek **„versenstratégiát”** dolgoznak ki és **hajtanak végre**. Ezt a „rivalizálást” a regionális tudomány több neves képviselője (pl. Begg, Camagni, Malecki, Polenske) már a „területi verseny” fogalomkörébe sorolja.

A **területi versenyképesség** egy területegység azon kompetenciáját jelöli, hogy az mennyire sikeresen vonzza a tőkebefektetéseket, mennyire szakképzett humán erőforrással rendelkezik, mennyire innovatív, milyen állapotban van az infrastruktúrája stb.. Ez a problematika globális és lokális szinten egyaránt értelmezhető. A területi verseny abból adódik, hogy a különböző területegységek között (adott területi hierarchiaszinten) az erőforrásokért, a piacokért, a haszonért, a tudásért verseny folyik. A területegységek egymással mérettettek meg, egymásnak versenytársai [NEMES NAGY, 2005].

LENGYEL [2003] egy másik megfogalmazása szerint az elmúlt években széles körben elfogadottá vált a területi verseny fogalma: *„egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést*

bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon" [426.]. A területi verseny azonos szinten levő, hasonló gazdasági szerkezetű területi egységek között folyik, azaz elsősorban horizontális jellegű.

A területi verseny nyilván a városok, térségek között zajlik, de a döntéseket hozó aktív szereplők nem a térségek, hanem csak valamilyen szervezetek, avagy egyének lehetnek. A **vállalati szervezettel ellentétben**, ahol egyértelműen **megadható, hogy ki és miben dönthet**, a területi egységeken belül a versenyt befolyásoló **résztevők köre nagyon összetett**, az önkormányzatoktól a vállalatokon és intézményeken át a háztartásokig terjed.

NAGY [2009] megállapítja, hogy a különböző területi egységek versenyeznek egymással, melynek célja a régióban, vagy városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével. Eme fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálják befolyásolni.

Gyakorlati megközelítésből a területi verseny olyan konkrét célok eléréseért zajlik, mint a vállalati befektetések (feldolgozóiparban, kereskedelemben, ingatlanügyekben, informatikai ágazatokban), **népesség odavonzása** (főként magasan képzett, versenyképes humán tőkét), **költségvetési források** (utak, oktatási és egészségügyi intézmények) és **figyelemfelkeltő események** (kulturális, sport-, politikai rendezvények) [RITTER, 2008/b].

A **makrogazdaságok** nemzetközi **versenyképességével** kapcsolatban **többféle vizsgálat** létezik. A legjelentősebbnek tartott két gazdasági kutatóintézet, illetve a Világbank (IMD⁶, WEF⁷, Worldbank⁸) minden évben elkészítik versenyképességi jelentésüket. A különböző intézetek **különböző módszertant, adatokat használnak**, eltérő számú nemzetgazdaságot vizsgálnak így természetesen **korántsem azonos** az általuk elkészített **jelentés**.

Az általuk kidolgozott módszertanokból, számított eredményeikből számos – régiók, térségek elemzésére szolgáló – eljárás adoptálható. LENGYEL [2003] szerint a fenti **makroökonómiai jellegű megközelítések mellett megjelentek** a regionális versenyképesség **mikroökonómiai** alapokon álló **felfogásai is**, amelyek a vállalatok teljesítményeiből, versenyelőnyeiből indulnak ki. Ezen megközelítések szerint **az életszínvonalat (jólétet) a termelékenység határozza meg**, ahogyan a humán erőforrások, a tőke és a természeti tényezők hasznosítódnak, ezért **a nemzet, régió, térség versenyképességén a magas termelékenységi szintet és a termelékenység magas növekedési ütemét értik**.

⁶ International Institute for Management Development

⁷ World Economic Forum

⁸ Worldbank, Doing Business

A globalizáció hatásaira a régiók különbözőképpen reagálnak, adottságaiktól és alkalmazkodási stratégiáiktól függően a globalizációnak lesznek nyertesei, illetve vesztesei. A különböző stratégiák az egységesülő gazdasági folyamatokhoz való alkalmazkodás mellett az elkülönülést és a regionális identitást is erősítik, amely változó mértékben ugyan, de a régiók teljesítőképességének növeléséhez is hozzájárul [PERULLI-t 1998 idézi BARNA, 2007].

A versenynek minden terület résztvevője, de igazán csak a versenyképesek tudnak érvényesülni. A versenyképesség nemcsak múltbeli és jelenlegi, hanem tartós, jövőbeli sikerességre utal. Az **EU-ban elfogadottá vált a versenyképesség új**, a termelékenység mellett a **foglalkoztatottságot is számba vevő fogalma**: az életszínvonal tartós javulását szolgáló fenntartható gazdasági növekedés, mely magas foglalkoztatottság mellett jön létre [LENGYEL, 2003].

Vitathatatlanul napjaink központi kérdése a gazdasági teljesítmény alapján értelmezett versenyképesség. Személy szerint én azonosulni tudok OSWALD [1997] véleményével, aki vallja, hogy tisztán gazdasági teljesítmény alapján nem lehet mérni egy terület versenyképességét, mert igazából az ott élő emberek jóléte számít. (Jólét alatt itt az általános létbiztonságot, életszínvonalat, közbiztonságot, egészséges környezetet, stb. értek). A gazdasági tényezők csak részben számítanak, amennyiben azok az emberek boldogságát eredményezik.

2.4. Urbanizálódás

Doktori disszertációm alapvető célja a pólusvárosok, pólustérségek vizsgálata. Pólus funkciót elsősorban közép- és nagyvárosok töltenek be – a gazdasági súlyuknál fogva. A szakirodalom feldolgozása során ezért fontosnak tartom megvizsgálni a városodás, városiasodás témakörét a centrumok kialakulásának menetét.

ENYEDI [2012] utolsó, „Városi világ” című munkájában kitér a város, illetve az urbanizáció fogalmak tisztázására, valamint a város-falu konfliktus értelmezésére. A **városoknak már megszületésükkor** volt néhány olyan jellemzőjük, melyek – a legfejlettebb országokat leszámítva – ma is érvényesek: **erősebbnek, fejlettebbnek látszanak a falvaknál**, pedig a városok létrejöttének s fejlődésének előfeltétele volt (a 18.–19. század ipari forradalma idején is) a mezőgazdaság, a falu megelőző fejlődése. A **falu/város konfliktusok, szembenállás mögött** ténylegesen társadalmi **egyenlőtlenségi folyamatok húzódnak**: ezek csak a közelmúltban oldódtak fel a legfejlettebb országokban.

KOVÁCS [2010] meghatározása alapján a **város fogalma igen komplex** jellegű, és minden ezzel foglalkozó tudományterület, vagy akár gyakorlati

alkalmazás szempontjai egymástól igen eltérőek lehetnek. Léteznek egyszerűbb, úgynevezett egykomponensű városfogalmak (pl. jogi városfogalom, statisztikai városfogalom), melyek természetüknél fogva leegyszerűsített definíciókat adnak, mégis, praktikus okokból a használatuk igen elterjedt.

A város **olyan település**, amelynek valamilyen (kulturális, ipari, kereskedelmi stb.) **jelentőségénél fogva különleges**, törvény szerint meghatározott **jogállása van**. A településhálózat nagyobb népességű, központi funkciókkal rendelkező, kiemelt közigazgatási jogállású tagja. Saját népességén kívül vonzáskörzetük lakóit is ellátják szolgáltatásaikkal.

Az urbanizáció kettős értelmű, amit a magyar szaknyelv jól érzékeltet. Részint jelenti a városi népesség folyamatos növekedését (városodás), másrészt a falu és a város társadalmi egységesülési folyamatát jelenti, a korábbi városi technikai civilizáció és életforma általános elterjedését az egész településhálózatban (városiasodás) [ENYEDI, 1988, 1998]. A tendencia a fejlett országokban az, hogy az urbanizáció következményeként „*a két alapvető településtípus (falu és város) értékrendje közeledik egymáshoz, a köztük lévő hagyományosan erős különbségek kiküszöbölődnek*” [NAGYNÉ MOLNÁR, 2010, 15.].

Szücsné és társa szerzőpáros is e gondolatok mentén különbözteti meg az urbanizációt. **Városodás alatt értjük a városok népességszámának gyarapodását**, a falu-város lakosságszám arányának a városok javára történő megváltozását. Ez a jelenség két folyamatot is takar: egyrészt a városok népességszámának gyarapodását, amely jórészt a falvakból érkező bevándorlásból származik, másrészt a falusi települések várossá nyilvánítása is gyarapítja a városok és ezzel a városokban élők számát. Mindkét folyamat természetes velejárója a településrendszer fejlődésének. A városodás **statisztikailag jól mérhető folyamat**, amit a városok számával, a városlakók számával és a városlakók össznépeséghez viszonyított arányával lehet jellemezni [SZÜCSNÉ KERTI - SZÜCS, 2007].

A **városiasodás** ezzel szemben azt a nagyon **összetett folyamatot** takarja, amely az egész településrendszer urbanizálódását jelenti, azaz egy **minőségi fejlődési folyamatot**. A városokban biztosított a vezetékes vízellátás, áramellátás, gázellátás, elvezetik és kezelik a szennyvizeket, az utak és a járdák szilárd útburkolattal rendelkeznek, kiépített oktatási és egészségügyi intézmények vannak, közvilágítás, tömegközlekedés biztosított, a kulturális intézmények széles köre várja a lakosokat. Mindez lehetővé teszi az úgynevezett városi életmód és életforma megjelenését és elterjedését. A **városiasodás** azonban nemcsak a városokban **érezhető**, hanem **a falvakban is**, így a **falvakban élő emberek életmódja is fokozatosan városiasodhat**. Ez odavezethet, hogy a **város és falu közötti** ilyen jellegű **különbségek** fokozatosan **elvesznek**, elmosódnak és így az egész településrendszer jellegében átalakulhat, megváltozhat. Különösen a fejlett társadalmi-gazdasági berendezkedésű országokban érezhető ennek a folyamatnak a közvetlen hatása.

Ezzel szemben a gazdaságilag fejletlenebb országokban a falvak életkörülményei még messze elmaradnak a városokétól, és ez a különbség késztet sok millió embert arra, hogy a városokba vándoroljon [SZÜCSNÉ KERTI- SZÜCS, 2007].

Az urbanisztika és a településstatistika folyamatosan **visszatérő problémája** a települések fejlettségének, **a városok városiasságának mérése**. Mi alapján határozható meg egy város városiassága? [KOVACSICSNÉ NAGY, 2006] Napjainkban jogosan vetődik fel a kérdés milyen feltételek alapján lehet egy településnek városi rangot adományozni?

Ez nagyon érdekes és napjaink – különösen a rendszerváltás óta – igen sokat vitatott téma. Egy dolog azonban tény: minden országnak saját joga eldönteni, hogy a területén fekvő mely településeknek ad városi rangot és melyeknek nem. Ennél fogva **a Földön található városokat nagyfokú heterogenitás jellemzi**.

Az úgynevezett **klasszikus urbanizációs folyamat hosszú évszázadokon, sőt évezredekken keresztül meghatározó településhálózatot alakított ki**. A középkorban jöttek létre az úgynevezett funkcionális városok (pl. egyetemvárosok, piacközpontok, mezővárosok), amelyek száma ugyan növekedett, igazi áttörést ebben a folyamatban **az ipari forradalom** jelentett; amely szintén a nagyvárosi szintet emelte ki: ekkor jelentősen átalakultak a gazdaság folyamatai, új telepítő tényezők jelentek meg, **megkezdődött a modern urbanizáció szakasza**. [ZSÁK, 2003]

RICZ [2007] szerint **a városi népesség növekedése természetes velejárója a gazdasági fejlődésnek**. Az urbanizáció folyamata **a mai fejlett országokban viszonylag hosszú idő alatt** és jóval kevesebb embert érintve **zajlott le**, mint az a mai fejlődő országokban megfigyelhető. Ezekhez az eltérésekhez hozzáadódnak a mai világgazdaságra jellemző újabb jelenségek, mint a globalizáció és az új kommunikációs és technológiai forradalom kihívásai. Bár az urbanizáció és a gazdasági növekedés pozitív korrelációja széles körben elfogadott nézet, az urbanizáció ennél kiterjedtebb jelenség. A városi népesség növekedése mind magas, mind alacsony jövedelemszintek mellett megfigyelhető, sőt csökkenő gazdaságokban is jellemző.

Mint fenti szerzők megfogalmazásai alapján olvashattuk, az urbanizáció nem újkeletű fogalom. Európában a XIX. és XX. század elején a városnövekedés jellemezte az urbanizációs folyamatot. Az ipari termelés erősödésével egyre több munkaerő szükségeltetett az ilyen tevékenységeknek helyet adó térségeknek, városoknak. A vidéki térségek nyersanyaggal és munkaerővel látták el az urbánus térségeket, míg a városok munkahelyet biztosítottak. Ez a folyamat egyre erősödő migrációhoz vezetett, aminek az eredménye a jelentős mértékű városnövekedés volt.

A második évezred végéig jelentős változások következtek be a nagyvárosok globális gazdaságban betöltött szerepköreiben: a nagyváros szó nemcsak méretet, hanem erős és komplex belső koherenciát is takar. Emberek millióinak lakhelyét és tevékenységek ezreinek központjait jelentik. Az ország többi része számára pedig háttér-országot adnak, a hatalom, a döntéshozatal és a szektorok többségének irányítása is a megvárosokban koncentrálódik. „Az egymásra épülő globális rendszer idegközpontjai.” **A nagyvárosok a területükön zajló minden folyamatot szabályoznak.** A globális gazdaság főszereplői, ellátják a közvetítői, termeléssel kapcsolatos, menedzseri szerepeket, uralják a médiát, biztosítják a valós politikai hatalmat, megteremtik és elosztják az információkat. Technológiai, gazdasági és társadalmi dinamizmus központjai. **Ha jelentőségük csökken, általában az ország jelentősége is csökken** [CASTELLS – HALL, 2004].

Figyelemfelkeltő KOVÁCS [1975] megállapítása, miszerint a **városok** „hatalma” azaz **gazdasági súlya**, társadalmi szolgáltatásokban betöltött szerepe már az 1970-es években is **messze magasabb volt, mint lakóik aránya az össznépeességből.** Véleményem szerint ez a tény jól tükrözi a társadalmi, területi egyenlőtlenségek kialakulásának folyamatát, miként és milyen nagymértékben rendeződnek át a térbeli egyensúlyt befolyásoló tényezők.

FILEP [2008] szerint az agglomerálódás sűrűsödésre utal, arra a világszerte érvényesülő és a fejlett országokban sajátos adottságokkal rendelkező folyamatra, amelynek során a lakosság és a gazdasági tevékenységek bizonyos, egy vagy több nagyvárosra fűződő térségekben koncentrálódnak. A térbeli koncentráció egy bizonyos szakaszt követően szétfeszíti a város, a nagyváros területi határait. Ez viszont kettős folyamatot indít el: egyfelől a vidéki térségek felől áramló népesség és gazdasági tevékenységek törekvését és fokozatos haladását a városi térség és annak központja irányába, másfelől a városi népesség és gazdasági tevékenységek egyre nagyobb részének áttelepülését a város határán kívüli településekbe, így megindítva az elővárosiasodás folyamatát.

Az agglomeráció fogalma a normatív állam szemszögéből abszolút fontossággal bír (a közigazgatás-szervezés és a gazdaságfejlesztés szempontjából egyaránt), tekintettel arra, hogy az agglomeráció az egymás közelében, egy térségben sűrűsödő gazdasági tevékenységek összessége, amely lehet iparági körzet vagy egy nagyváros és vonzáskörzete [LENGYEL, 2003].

SCHNEIDER [2010] kutatásai alapján **a nagyvárosi régiók** – továbbá az urbanizáció – **megerősödését jelzi az a felmérés is, amely szerint az Európai Unióban 2020-ig a lakosság nyolcvan százaléka városlakó lesz.** Mindez a jelenleg is zajló folyamatok felgyorsulását, illetve jelentős súlyponti eltolódást eredményez a vidéki és a városi térségek viszonyában, amelyet már a Harmadik kohéziós jelentés is tartalmaz.

HEGYI összegyűjtötte a nagyfokú városiasodás okozta pozitív és negatív hatásokat, mely szerint a **nagyvárosi régiók legfőbb előnyei** között az agglomerációs gazdaságot emeli ki legtöbbször a szakirodalom, amely vonzza a globális és helyi cégek központjait. Méretük és jövedelmi viszonyaik között pozitív korreláció mutatható ki, a fővárosok egyúttal a legtöbb politikai és gazdasági döntés meghozatalának színhelyei, ezáltal még inkább előtérbe kerülnek. Így sokkal nagyobb lehetőségeket kínálnak azon tevékenységek befogadására, amelyekhez a hagyományos lokális szint nem elegendő.

A **nagyvárosi régiók hátrányai** között említhető, hogy hatásuk az ország többi részére nézve nem egyértelműen pozitív: bár biztosítják az ország lakói és befektetői számára a koncentrált, magas szintű szolgáltatásokat, ugyanakkor elszívják az ország többi részéből a tehetséges munkaerőt, lassítva ezzel a rajtuk kívül eső területek fejlődését, esetlegesen elősegítve azok lemaradását [HEGYI, 2009].

2.5. Urbanizálódás Magyarországon, a centrumok kialakulása

*Magyarország, mint olyan' egyre kevésbe létezik:
ehelyett mindinkább 'Budapestországról' beszélhetünk,
minden eddiginél szélesebb agglomerációval.
.....Tudomásul kell ugyanis vennünk, hogy a kép, amit a világban
az országról kialakítanak – egyértelműen budapesti kép lesz”*
[LENGYEL L., 1999]

A **pólusvárosok, centrumok vizsgálatának elengedhetetlen feltétele** – véleményem szerint – **azok történetének, kialakulásának megismerése**. Hogy adott centrumtelepülés miatt, hogyan emelkedett ki a történelem során a kisvárosok, vásárvárosok köréből, mely tényezők erősítették ezt a folyamatot; illetve hogy mekkora és milyen összetételű agglomerációra támaszkodhat? Meglátásom alapján fenti kérdések megválaszolása, a városok történetének áttekintése után kerülhet csak sor a részletes vizsgálatra.

A XVIII.-XIX. századi Magyarországon a területi berendezkedés alapvetően Pest-Buda központú volt, a legtöbb nagyvárosi funkció e központhoz tartozott. A vidéki nagyvárosok jelentősége csekély volt, mindössze egy-egy város vonzása volt számottevő, azonban ezek is csak egy-egy funkcióval, Pl.: Kolozsvár, Győr, Debrecen, Pozsony.

BELUSZKY [2007] – a téma egyik elismert szakértője – megállapította, **hogy a XX. század elejének** városhálózatára elvégzett hierarchiavizsgálatok (melyek annak feltárása irányultak, hogy egy-egy városban milyen volumenű és választékú

városi intézmény koncentrálódik) **mintegy tucatnyi regionális központ létét mutatták ki az országban.** (Meg kell jegyezni, hogy a végül a regionális központok közé sorolt Arad és Brassó csak részben felelt meg az országrészközpontokkal szemben támasztott követelményeknek: Arad gazdasági szerepkörét tekintve az ország vezető városai közé volt sorolható, például Budapest és Zágráb után Arad pénzügyi intézményei rendelkeztek a legnagyobb betétállománnyal az országban, azonban a város igazgatási-oktatási-kulturális szerepköre már korántsem ilyen kiemelkedő jelentőségű). Másrészt a tizenkét regionális központon kívül is több város (pl. Szombathely, Sopron, Marosvásárhely, Nagyszeben, Miskolc) látott el néhány regionális funkciót, rendelkezett ilyen intézményekkel. Végül is Zágráb, Pozsony, Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen, Szeged, Kassa, Pécs, Győr, Arad és Brassó tekinthető a XX. század elején országrészközpontnak (regionális centrumok) a regionális hatáskörű funkciók súlyát és választékát tekintve, ebben a hierarchikus sorrendben.

Azonban igazsághoz hozzátartozik, hogy Budapest kiemelkedő súlya már ekkor is érzékelhető volt, lakosságszáma meghaladta a 12 decentrumét együttvéve, valamint Budapesten annyi kereskedelmi kereső élt, mint a hierarchikus városrangsor első 32 városában összesen [BELUSZKY, 2006].

Osztozom BELUSZKY [2006] véleményén, mely szerint a jelentős különbségek ellenére a XX. század elejére már egységes hierarchikus rendszerre szerveződött a Kárpát-medencei városhálózat, mely több áttételen keresztül fogta egységbe az államterületet, annak gazdaságát, igazgatását. Véleményem szerint a napjainkban áhított policentrikus városhálózathoz a hazai városállomány ekkor állt legközelebb.

Közismert, hogy **az I. világháborút lezáró békekötés drasztikusan rombolta szét, csonkította meg a magyar városhálózatot.** A legjelentősebb **decentrumok** mind **elvesztek** (Kolozsvár, Temesvár, Nagyvárad, Arad, Kassa, Pozsony, Zágráb), a legtöbb megmaradt nagyváros vonzáskörzete erősen csonkítottá vált. Ezen folyamatokat tovább súlyosbította, hogy Budapest szerepe felértékelődött, **az ország monocentrikus jellege** ugrásszerűen **erősödött.**

Budapest túlsúlyának mérséklése végett megjelent az igény az ország más régióinak fejlesztésére. A mezőgazdaság jelentősége csökkent, és ezzel egyidejűleg megkezdődött az ipar felértékelődése. Az állam jelentős kedvezményekkel, befektetéssel és kölcsönökkel igyekezett támogatni az ipar fellendülését. 1920-tól kezdődően az első nagy gazdasági világválság beköszöntéig az állam jelentős költségvetési forrásokat biztosított az ipar segítésére. A válságot követően az ipar decentralizációját előrevetítő tervekből, tanulmányokból nem sok valósult meg, egészen az 1950-es évekig.

A második világháborút követő időszakban alapvetően új viszonyok közé került a magyar társadalom, annak gazdasága, illetve a településhálózat alakulása

is. 1948 után a piaci elvek alapján működő gazdasággal rendelkező polgári társadalmat megszüntette a hatalomra került totalitárius rendszer. Az **1950 évektől fogva a vidéki városokban elsősorban az ipartelepítést támogatták, a bányászati és nehézipari központok rohamosan növekedtek**, így a regionális központok közül Miskolc és Pécs – de Debrecenben is jelentős beruházások történtek, s némi késéssel Győr is felkerült a támogatandó városok közé –, mellettük Tatabánya, Salgótarján, Ózd és az úgynevezett szocialista városok növekedése látványos.

A hidegháborús készülődés a keleti blokk országaiban az ipar, főként a nehézipar erőltetett fejlesztésével járt, hiszen a nyugati államok szintjéhez való felzárkózás kulcsát az iparban látták. A tervezésnek része volt a lelőhelyek, üzemek létrehozásához, fejlesztéséhez szükséges munkaerő, valamint a munkaerő és a termelés számára az infrastruktúra biztosítása. Így **néhol szinte a semmiből több tízezres létszámú városok alakultak ki**, erre tökéletes példa Magyarországon Dunaújváros [SZIRMAI, 1988]. **Napjainkra jelentős részük depressziós övezetté vált** (Ózd, Salgótarján, stb.), hiszen a rendszerváltás után már nem az ipar fejlesztésére tevődött a hangsúly, így a foglalkozási szerkezet átalakulása jelentős munkanélküliséget okozott az ipari városok többségében [BELUSZKY, 2003], melynek kezelése, oldása a mai napig várat magára.

Csak Budapest kapacitásainak – termelőeszközök, infrastruktúra, munkaerő – kimerülése vetette fel a főváros növekedése visszafogásának, „ellenpólusai” tervszerű kialakításának szükségességét. Ezen elképzelések a hatvanas évek elején újrainduló településhálózat-tervezés anyagaiban is megfogalmazódtak – a fejlesztési kategóriák között megjelent a „kiemelt felsőfokú központok” szerepére kijelölt városok köre, melyek a mai regionális központokkal azonos városokat jelentettek. **Budapest növekedésének visszafogása érdekében a fővárosban és agglomerációjában ipartelepítési tilalmat vezettek be**, ipari kitelepítési akciókat indítottak, adminisztratív úton korlátozták a Budapestre való beköltözést és így tovább. Ami a főváros növekedésének visszafogását illeti, ezek a törekvések bizonyos eredményt értek: lelassult a népességnövekedés, majd a nyolcvanas években lassú csökkenés következett be, a szocialista korszak végére 20% körüli értékre mérséklődött Budapest részesedése az ország ipari foglalkoztatottjaiból [BELUSZKY (2003) alapján FILEP, 2008].

BELUSZKY [2007] Magyar Tudományban megjelent írása szerint a „tervszámok” lebontása megyékre történt, az országos újraelosztás alapegységei a megyék voltak, s ezen a szinten már a megyei szervezetekre – tanács, megyei pártbizottság stb. – hárult a továbbosztás a települések között. A megyei jogú regionális központok – kezdetben Miskolc, Debrecen, Szeged és Pécs, majd az e rangra emelt Győr – csak a számukra kiutalt javakkal gazdálkodhattak; a megyeszékhelyek az egész megyére jutó javakkal. Mindezek ismeretében, a „minden szentnek maga felé hajlik a keze” mondásnak megfelelően, a **megyeszékhelyek gyarapodása arányaiban meghaladta a regionális**

központokét; a magyar településhálózat leggyorsabban növekvő városainak a megyeszékhelyek – mindenekelőtt Zalaegerszeg, Veszprém, Nyíregyháza, Kecskemét, Székesfehérvár, Salgótarján, Tatabánya – bizonyultak.

A rendszerváltást követően néhány **ipari jellegű város** sikeresen meg tudta őrizni jellegét (pl.:Paks), azonban **túlnyomó többségben** voltak azon városok, melyek ipara **teljesen összeomlott**. Kis részük sikeresen váltott profilt és a rendszerváltást követő sokkból felépülve működőképes gazdaság jellemzi őket (pl.:Pécs), azonban túlnyomó azon városok szerepe, melyek nem találják a válságból kivezető utat, hazánk leghátrányosabb települései közé tartoznak.

Már az 1950-es évek végétől egészen a rendszerváltozásig számos területfejlesztési (vagy inkább településhálózat-fejlesztési) dokumentum tette nyilvánvalóvá, hogy a Budapest-központúság nem előnyös Magyarország fejlődése szempontjából [BELÉNYI, 1996; NAGYNÉ MOLNÁR, 2009]. A fejlesztési elképzelések legtisztábban az 1971-es Országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban jelentek meg – azonban ezt megelőzően már fellelhetőek az 1963-as Településhálózat-fejlesztési tanulmánytervben –, amelyben Budapest dominanciájának megszüntetése érdekében Győrt, Debrecent, Miskolcot, Pécset és Szegedet ellenpólusvárosokként jelölték meg [RECHNITZER, 1998; FARAGÓ, 2009]. A koncepcióban lényegében a Franciaországban is alkalmazott növekedésipólus-koncepciót adaptálták [CSOMÓS, 2009], azzal a kitételrel, hogy a „kiemelt felsőfokú központok” és „felsőfokú központok” alatti településkategóriák fejlesztését sem gazdasági, sem ideológiai szempontok nem motiválták. Nem is meglepő, hogy az 1980-as évek közepére már átdolgozásra megérett koncepcióban ismét a monocentrikus térszerkezet megszüntetése került a középpontba, és ez **egyértelműen jelzi a korábbi másfél évtized fejlesztéspolitikájának sikertelenségét**. A módosítás megállapításai között az is szerepelt, hogy az öt regionális funkciót betöltő város (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged) extenzív fejlődését meg kell állítani, és a mennyiségi fejlesztés helyett a felsőfokú szerepkörök bővítésére kell helyezni a hangsúlyt [PÁLNÉ KOVÁCS, 2001].

Az urbanizáció folyamatában is jelentős változások következtek be a rendszerváltást követően hazánkban. **1990 után ugyanis ugrásszerűen megnőtt a városok száma** (1. táblázat), és ezzel párhuzamosan jelentősen megnőtt a városi lakosok aránya is. Mindez összefügg a várossá nyilvánítás törvényi kereteinek megváltozásaival is. A táblázatból jó látható, hogy az elmúlt 24 évben a hazai városállomány darabszáma pont a kétszeresére nőtt, igaz – méretükből adódóan – a városi népesség aránya kisebb mértékben nőtt.

Az **új városok területi megoszlása** azonban **rendkívül egyenlőtlen**, és tovább növeli a szakadékot a kevésbé városiasodott és az átlagnál jóval urbanizáltabb megyék között. [SZEPESI, 2008].

A városok a hazai településállomány 10,4%-át teszik ki, s bennük 2012 elején az ország lakosságának valamivel több mint kétharmada élt.

1. táblázat: Városok száma Magyarországon 2012-ben

Időszak	Új városok száma (db)	Érintett népesség (fő)	Egy városra jutó lakosok száma (fő)
1989-ben létező	164		
1991-93	30	218 152	7271
1995-97	24	159 601	6650
1999-2001	34	243 185	7152
2003-2005	37	216 202	5843
2007	9	64 653	7183
2008	8	43411	5426
2009	22	91408	4155
2012-ben létező	328		

Forrás: Rechnitzer, 2007; kiegészítve TeiR adatok alapján

Magyarországon jelenleg – 2009. július 1-től – **328 település rendelkezik városi ranggal**, beleszámítva a fővárost és a 23 megyei jogú várost is. A jelenlegi magyarországi népesség közel 70 %-a él városban, ezzel hazánk közepesen városiasodott országnak számít. Különösen a Közép-magyarországi régióban növekedett meg az új városok száma, ezek a települések a várossá avatás óta is jelentősen növelték népességüket, többnyire Budapest rovására.

2. táblázat: Népességszám szerinti településtípusok

	Hazánkban a népességszám alapján kialakult hierarchia, (fő)	Az ENSZ Demográfiai Évkönyve által használt településhierarchia, (fő)
metropolis	1 millió felett	1 millió felett
nagyváros	100 ezer felett	500 ezer és 1 millió között
középváros	20 ezer és 100 ezer között	100 ezer és 500 ezer között
kisváros	5 ezer és 20 ezer között	20 ezer és 100 ezer között

Forrás: Térport, 2012.

A városok lélekszámuk, funkcióik szerint hierarchizáltak. **Budapest az egyetlen világvárosunk**, amely a nemzetközi gazdasági és politikai élet szereplője.

Az **EU fogalmi rendszere szerinti** (2. táblázat) **nagyvárosi kritériumnak** (500 ezer és 1 millió fő közötti) **nem felel meg egyetlen további magyarországi város sem**, így **hazai viszonyok között a 100 ezer fő felettieket tekintik annak**. (A 20–100 ezer fő közöttiek a középvárosok, a 20 ezer fő alattiak a kisvárosok.) Egy másik hazai megközelítés – a funkciókat is figyelembe véve – valamennyi megyeszékhelyet, továbbá a megyei joggal rendelkező, többségükben 50 ezer fő feletti településeket idesorolja, amelyek a magas népességkoncentrációból adódóan is térségi intézményekkel, erőteljes gazdasági, kulturális vonzással rendelkeznek, így alkalmasak a regionális folyamatok alakítására, szervezésére, koordinálására. [AMBRUS ET. AL., 2008]

A nagyvárosok csoportja sem homogén. A **tradicionális regionális központokban** (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) **jelennek meg leginkább a regionális és innovációs hatások**, míg Kecskemét, Nyíregyháza és Székesfehérvár funkciója szegényesebb. Népességüket tekintve a százezer főt nyolc hazai város lakossága haladta meg 2012 elején. Közülük legnagyobb a 205 000-es lélekszámú Debrecen, majd sorrendben Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Nyíregyháza, Kecskemét és végül a 100 ezer fős Székesfehérvár következik. (Az ennél kisebbek közül a legnépesebb Szombathely, Szolnok és Tatabánya is 80 ezer fő alatti.)

Az EU-integrációval a magyar városhálózatnak is új kihívásokkal kellett szembesülnie, a szomszéd országok konkurenciájával, de egyúttal az országon belüli verseny fokozódásával is, illetve Budapest esetén a globalizáció hatásaként a transznacionális szerepkörökért folyó versennyel. A **fejlesztési elképzelések** ennek tükrében **a főváros metropolisz jellegének erősítését**, az ország **egyközpontúságának oldásaként** pedig a **policentrikus városhálózat** – melyet a későbbiekben részletesen kívánok bemutatni - **kialakítását**, a **nagyvárosok növekedési pólusként történő megjelenítését erősítik** [AMBRUS ET. AL., 2008].

FARAGÓ [2009] kutatásai alapján a különböző országokban különböző népességszámhoz kötik a nagyvárosok meghatározását. Például Ausztriában és Franciaországban 50 000, Németországban 100 000, Lengyelországban és Spanyolországban 200 000, Görögországban pedig 250 000 fő felett beszélnek nagyvárosokról [ESPON, 2006/a]. Magyarországon a nagyvárosi kategória meghatározásának történetileg vannak állandó és folyamatosan vitatott elemei. Trianon óta nem kétséges, hogy az „öt nagy”, Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs és Győr idetartozik. Ezeket a hatvanas években I. rendű központoknak hívták, majd ezek voltak a kiemelt felsőfokú központok. De a földrajzban találkozhattunk a nagytájközpont elnevezéssel is. Ha a sokak által javasolt 100 000-es népességhatárhoz tartjuk magunkat, akkor Nyíregyházát, Kecskemétet és Székesfehérvárt is az „ötök” mellé kellene sorolnunk. De ezek a települések nem, vagy csak részben töltik be ugyanazt a funkciót, mint az öt tradicionális regionális központ. Funkcióhiányos működésüknek részben oka Budapest és Debrecen közelsége, lépéselőnyben lévő intézményeik dominanciája. Felvethető, hogy a

legitim régióbeosztásunknak megfelelően Székesfehérvár és Veszprém városokat, mint regionális központi funkciókat együttesen teljesítő városokat az öt nagyvárossal egy kategóriába soroljuk. E normatív javaslat ellen szól, hogy önálló munkaerő- és (köz)szolgáltatási vonzaskörzettel rendelkeznek, önálló életet élnek, és Székesfehérvárnak inkább Budapesttel, míg Veszprémnek sok tekintetben inkább északi és nyugati irányba vannak külső kapcsolatai.

2.6. Policentrikus városhálózat kialakulása

A jelentősebb városok történeti áttekintése után jelen alfejezetben részletesen elemzem a policentrikusság jelentését, kialakulását, célkitűzéseit. Hogyan tehermentesíti az ország fővárosát és miként vonja be a periférikus területeket, településeket a fejlődő gazdasági életbe; illetve hogy az így elérendő területi kohézió kialakításában milyen szerep jut a pólusvárosoknak?

Az utóbbi években a települések versenyképességével kapcsolatban új kérdés, új dimenzió került előtérbe: a városok versenyképességét előmozdító fejlesztési programok valóban csak a városokra, vagy a széles kapcsolatrendszerrel hozzájuk tartozó területekkel együtt tekintett városrégiókra összpontosítsanak? [BESZE, 2009]

Az előzőekben ismertetett ORSZÁGOS TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ [2005] **legfőbb prioritása** a fejlődési, **növekedési pólusok erősítése**, vonzaskörzetük kiterjesztése. Az OTK **másik fő prioritása** egy, a jelenleginél intenzívebben kooperáló, **kiegyensúlyozott városhálózat megteremtése**, melyben a pólusok és a nagyobb - megyei jogú – városok, mint regionális alközpontok hálózatosan együttműködnek. Cél, hogy ez az együttműködés képes legyen dinamizálni olyan térségeket is, amelyek a pólusoktól távol esnek.

A policentrizmus az Unió viszonylag új (15 éves) normatív területpolitikai irányelve. Azon a csak részben bizonyított előfeltevésen alapul, hogy a **policentrikus térstruktúra** „hatékonyabb, méltányosabb és fenntarthatóbb” mint a monocentrikus. **Megvalósításával azt szeretnék elérni, hogy sokkal kiegyenlítettebb térstruktúra jöjjön létre**, a dinamikus központok húzó erejére támaszkodva bevonják a perifériákat a fejlődésbe, ezáltal elősegítsék a területi kohéziót. [FARAGÓ, 2008] „(...) *a policentrikusabb városstruktúra hozzájárul a kiegyenlítettebb regionális fejlődéshez, csökkenti a regionális egyenlőtlenségeket, erősíti az európai versenyképességet, így az európai régiók teljesebb integrációját a világgazdaságba, és a fenntartható fejlődést (...)*” [NORDREGIO, 2005, 3.].

A városhálózatok kialakítására irányuló törekvés szorosan összecseng a policentrikus eszmékkel. Az Európai Unióban a Lipcsei Irányelvek 1994-ben határozták meg ezen alapelveket. Hazai viszonylatban A MAGYAR TELEPÜLÉSHÁLÓZAT HELYZETE ÉS TÁVLATA [2008] című tanulmányban a területi

tervezés fontosságára hívták fel a figyelmet. Akár több évtizednek is el kell telnie ahhoz, hogy egy egyszerűbb várostérségi társulástól a kooperáló felek eljussanak egy városrégiót modellező, kétszintű integrált szervezet létesítéséig, amelyhez azután az állam akár speciális közigazgatási funkciót vagy szintet is társíthat. Az első lépések megtétele azonban nem halogatható.

RADVÁNSZKI [2007] publikációjában leírja, hogy **a policentrikusság koncepciója már az 1930-as években is megjelent**, de a kilencvenes évek második felétől kezdve mind mélyebben szövi át az európai és a nemzetállami gondolkodást. A területi kohézió, a versenyképesség és a fenntartható fejlődés szempontjait számos területpolitika e koncepció mentén igyekszik érvényesíteni. Az európai területpolitika kihívásaira az 1999-ben elfogadott Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP) adott választ, amely szintén célul tűzte ki, hogy az európai tér fejlődésének a városok policentrikus hálózatán kell alapulnia, a kiegyensúlyozott város-vidék viszony megteremtésével, a hozzáférhetőség növelésével és az értékekkel való fenntartható gazdálkodással. Ahogyan a policentrikusság gondolata középpontba került, számos vita alakult ki a fogalom értelmezését illetően. A fogalom mind több helyen jelenik meg, beépül a területi kutatásokba és politikákba, de más-más megközelítésben. Az **ESPN projektekben** az ESDP alapjain **kulcsfontosságú a policentrikusság** témaköre, számos projekt kifejezetten erre épül. A következőkben igyekszem bemutatni a policentrikus városhálózattal kapcsolatos legfontosabb megállapításokat.

FARAGÓ [2008] értelmezése alapján a policentrizmust több területi szinten értelmezik. Az elv operacionalizálása **országokként és szerzőnként eltérő**, de országos szinten leginkább a következő elvek érvényesítését értik alatta:

- A közfeladatok ellátása terén a szubszidiaritás elvét követve decentralizációt és dekoncentrációt kell végrehajtani, ezáltal több település (centrum) lát el hasonló funkciót.
- A policentrizmus horizontális funkció- és feladatmegosztáson nyugvó hálózatfejlesztésre irányul. A specializáción és együttműködésen nyugvó hálózatosodást elsősorban az egyenrangú önkormányzatok és piaci szereplők szabad/önkéntes társulásai alakítják.

A gyakorlatban a policentrikus fejlesztésnek két pillére van:

- a megfelelő adottságokkal rendelkező települések (centrumok) fejlesztése,
- azok elérhetőségének, az ott teljesülő funkciókhoz való hozzáféréseinek a biztosítása.

Magyarországon a policentrikus fejlesztés **segíti a Budapest és agglomerációja tehermentesítését**, a periférikusan elhelyezkedő nagyvárosi térségek kiemelt fejlesztését, és lehetőséget kínál a belső perifériák bevonására a fejlődésbe. Továbbá elősegíti a városok és a környező falvak közötti kapcsolatok átalakulását.

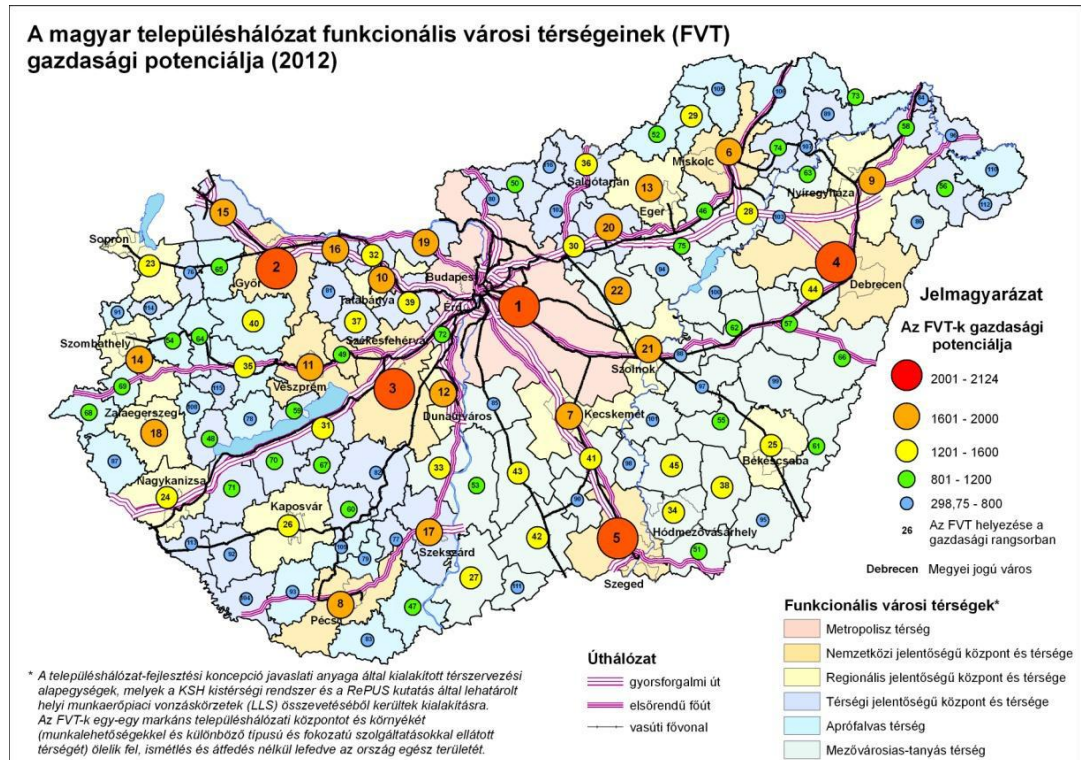
A regionális, illetve helyi léptékben ugyanakkor kulcsfontosságú a policentrikusság az európai területi gondolkodásban ilyen megközelítése helyett a településközi viszonyok felőli funkcionális megközelítés. Az ESPON külön projektben igyekezett a kérdést a kis- és középvárosok szintjéről vizsgálni [ESPON 1.4.1. projekt], melyek a helyi-regionális szintű policentrikusság szempontjából fontosak. **Magyarországra alapvetően jellemző, hogy Budapesten kívül kis- és középvárosok dominálják a teret**, így elengedhetetlen a funkcionális, hálózatos megközelítés. Regionális szinten tehát **akkor beszélhetünk policentrikusságról**, ha **kettő vagy több város egymást kiegészítő funkciókkal rendelkezik**, és ezek hálózatos **együttműködése teszi lehetővé**, hogy közösen, **nagyvárosként lépjenek be a globális versenybe**. A két megközelítés abban az esetben kapcsolódik össze, ha a regionális szintű együttműködés a szorosan együttműködő kis- és középvárosok hálózatával kritikus tömeget teremtve hozzájárul a magterület dominanciájának ellensúlyozásához. Fontos megjegyezni, hogy a regionális együttműködés a globális verseny kihívásaira adható megfelelő választ, nem pedig a közszolgáltatások szervezésének hatékony módját jelenti.

Európai szinten a policentrikusság modellje alkalmas a kiegyensúlyozott területi fejlődés megteremtésére, amelyben a London, Hamburg, München, Milánó és Párizs által határolt ötszögben meghatározható európai magterület mellett más globális integrációs zónák is fontos szerepet töltenek be a kontinens versenyképes és fenntartható fejlődésében. Jelenleg az Európai Unió területének 14%-át, népességének 32%-át és GDP-jének 43%-át koncentráló terület az egyetlen olyan, amely globális integrációs zónának tekinthető Európában, ellentétben például az Egyesült Államokkal, ahol több zóna teremti meg az ország versenyképességét [RADVÁNSZKI, 2007].

Az ESPON kutatásokban **ezidáig különböző alapegységeket** vizsgáltak – nemzeti vizsgálatoktól függően – az 1.1.1. projektben azonban **sikerült egységes mutatószámot kialakítani**. Ez az egység a **funkcionális városi területet** (Functional Urban Area) – amint azt jelen dolgozat 2.2.6.-os fejezetében már ismertettem –, amely egy városi központ és az azzal szoros gazdasági kapcsolatban álló környezetének együttese. Ez a jelzőszám – bár a korábbiaknál mindenképp pontosabb – mégis számos bírálatot kapott, és el kell ismerni, hogy nemzetenként találhatunk torzító vonásokat.

Az ESPON 1.1.1. projekt a **funkcionális városi területek meghatározására az országos népesség függvényében különböző kritériumokat használt** a városhálózat főbb elemeinek kiépítéséhez. A 10 millió feletti népességszámú országokban a legalább 15 ezer fős városok és legalább 50 ezer fős vonzáskörzetük, míg az ennél kisebb országokban a 15 ezer fős központ mellett a vonzáskörzet kritériuma az ország népességének 0,5%-ában került meghatározásra. Kiindulásul így 1595, a városhálózatot jelentő funkcionális városi területet határoztak meg, amelyek legalább 20 ezer fős népességgel rendelkeznek. A legnagyobb városi központ Párizs, London és Madrid, 5 millió főt meghaladó

vonzáskörzettel. Ezt egészíti ki 44 olyan város, ahol a vonzáskörzet népessége meghaladja az egymilliót. Magyarország a sűrű városhálózatával Ausztrián és Németországon keresztül kapcsolódik az európai magterületekhez. Ezzel szemben az Unió nyugati, északi és déli határterületeinek csekély sűrűségű a városhálózata. [RADVÁNSZKI, 2007]. A vizsgálat nem más, mint a jelentősebb városok funkció, illetve vonzáskörzet szerinti kategorizálása, mely Magyarországra vonatkozó grafikai megjelenítését a 6. ábra szemlélteti.

6. ábra: A magyar településhálózat funkcionális városi térségeinek gazdasági potenciálja

Forrás: VÁTI Kht., 2009

Magyarországon 77 funkcionális városi térséget határolt le a kutatás, melyek a 6. ábrán gazdasági potenciáljuk sorrendjében jelennek meg. Ezek alapján az első, legnagyobb potenciállal rendelkező FVT Budapest, majd öt követi sorrendben Győr, Székesfehérvár, Debrecen, illetve Szeged. Jól belátható, hogy ebbe a kategóriába nem tartozik bele – a hazai póluskonceptióban jelen lévő – Miskolc és Pécs, akik a következő kategória legjelentősebb potenciállal rendelkező képviselői. A teljes Európai Unióra kiterjedő vizsgálatban az egyes országok nemzeti városhálózatának policenrtikussági indexét összevetve kiderül [ESPON 1.1.1, 2007], hogy az EU-27-ek átlaga 56,2, míg a hazai adat 56,1, ezzel az uniós

lista 6. helyét foglaljuk el. A két szélsőérték Norvégia (44,4) és Ciprus (87,3) nevéhez köthető.

Hogy a policentrikus városhálózat lehet-e a megoldás a területi nivellálódásra – a gazdasági hatékonyság növelése mellett – egyelőre nem megállapítható. Azonban **véleményem szerint kijelenthető**, hogy a hazai **növekedési központok sikeressége**, vonzása tovább erősíthető, **amennyiben egy erős, jól szervezett közép- és kisváros struktúra fedi le a hazai településhálózatot**, melyek felerősítik a centrum kedvező gazdasági-társadalmi hatásait.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1. Anyag

A disszertációm készítésekor első és legfontosabb feladatnak tartottam a hazai és a nemzetközi irodalom áttekintését, rendszerbe foglalását, majd elemzését, esetleges bírálatát. A szakirodalom áttekintését – mint a dolgozat elméleti megalapozását – a konkrét adatbázis kiépítése követte. A vizsgálatba bevont mutatókat öt fő szempont szerint igyekeztem kiválasztani, lehatárolni, melyek a következők:

- infrastrukturális adatok,
- munkanélküliségi adatok,
- demográfiai adatok,
- iskolázottsági, ill. humán erőforrás adatok
- gazdasági adatok.

Fenti mutatók pontos lehatárolását jelen fejezetben fogom részletesen ismertetni.

Kutatásom kizárólag szekunder adatokat tartalmaz, és az alábbi szervezetek nyilvános – elsősorban elektronikus – adatbázisából jutottam hozzá:

- *VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft.*; TeIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer)
- *GKleNET Internetkutató és Tanácsadó Kft.*
- *Helyi közutak adatai* (Magyar Közút Nonprofit Zrt.)
- *Központi Statisztikai Hivatal* (KSH)
- *Nemzeti Adó- és Vámhivatal* (NAV)
- *Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat* (NFSZ)
- *Vidékfejlesztési Minisztérium* (VM)

3.1.1. A vizsgálat térbelisége és időbelisége

A disszertáció jellegéből fakadóan az egyenlőtlenségkutatásra fókuszál. Amint a bevezetőben és a szakirodalmi feldolgozás kapcsán rávilágítottam, a területi differenciák jelentősek és folyamatosan bővülnek. **Különösen nagy területi különbségeket tapasztalhatunk** amennyiben kisebb területi egységek szintjén vizsgálódunk. NUTS 3-as szinten is már nagyobb területi különbségek tapasztalhatóak, de igazán differenciált kép a LAU 1-es (kistérségi) és a **LAU 2-es (települési) szint vizsgálatakor** tárul elénk. Minél kisebb területi tagozódásban vizsgálódunk annál jelentősebb különbségek fedezhetők fel.

Napjainkban ilyen kutatások általában kistérségi szinten zajlanak, e kategóriában érhető el a legtöbb, legsokoldalúbb, friss adat. Mivel adott kistérségen

belül, az azokat alkotó települések között akár többszörös különbségek is felfedezhetőek, így ez jelentősen torzíthatja adott település besorolását.

Disszertációmban éppen ezért **települési szintű** (LAU 2) kutatást kívánok elvégezni, így pontos képet kapva a lehető legkisebb vizsgálati egységek helyzetéről. További érdem – véleményem szerint – hogy az így született vizsgálati eredményeket a későbbiekben aggregálva bármilyen területi szintre alkalmazható. Különösen fontos ez napjainkban, hiszen a 175 kistérség [MAGYAR KÖZLÖNY, 2010. évi CXLIX. törvény alapján] lehatárolása nem azonos a – 2013. január 1-jén életbe lépő - 175 darab járással. Magasabb területi szinten történő kutatás esetén nem lehet az eredményeket kisebb szintre bontani, azonban ellentétes esetben – mint kutatásomban is – ez lehetséges.

A települési szintű kutatás – különösen, ha az egész országra vonatkozik – komoly kihívások elé állítja a kutatót. Először az adatgyűjtés nehézségeit kell leküzdeni, hiszen olyan településsoros adatokra van szükség, amely minden LAU 2-es egységre elérhető. Számos statisztikai eljárás nem alkalmazható (például az általam használni kívánt klaszteranalízis) hiányos adatsor esetén. Ilyen mennyiségű – több ezer – adat feldolgozása során többszöri visszaellenőrzés szükséges a kiugró értékek kezelése okán, hogy minél kevesebb változót kényszerüljünk kizárni vizsgálatunkból. Másik nagy kihívás az eredmények feldolgozása, értelmezése. Ilyen sokaságot nem lehet egyedenként vizsgálni, célszerű a kutatónak – azonos tendenciák mentén – csoportokra bontani a vizsgált halmazt és az alapján értékelni az eredményeket.

Kutatásom összehasonlító jellegű. Összehasonlító elemzésnél a kutató legfontosabb/legfelelősségteljesebb feladata a bázisév, illetve az összehasonlításul szolgáló második időszak kiválasztása. Természetesen a szerző keze valamelyest kötött, hiszen első lépésként meg kell bizonyosodnia arról, hogy az általa használni kívánt adatok milyen időpontokban érhetőek el. Számos mutató esetén csak az egyik időpontra állt rendelkezésemre a kívánt adat, illetve az idő folyamán számos esetben módszertani változás következett be, ami gátolja az adatok összehasonlíthatóságát, nem teszi lehetővé a vizsgálat lefolytatását. Az ilyen jellegű kutatásoknál meghatározó a gazdasági szféra, az infrastruktúra, illetve a humán erőforrás állapotának vizsgálata, valamint a társadalmi, demográfiai jelzőszámok, ezek kapcsolata.

Ezeket szem előtt tartva, hosszas adatgyűjtési periódus eredményeként kiválasztásra került az **elemzésem alapjául szolgáló bázisév, a 2003-as esztendő.** Fontos szerepet játszott döntésemben, hogy az Uniós csatlakozásunk előtti – 2004. május 1. – évet válasszak bázisul. A többi év (2000-2002) adataiból csak igen hiányosan sikerült volna az elemzés alapjául szolgáló adatsort összeállítanom.

A vizsgálat másik időszakának kiválasztásakor a legfőbb szempont az volt, hogy a lehető legfrissebb adatokkal vessem össze a bázisév adatait, így **a másik időpont a 2010-es esztendő** lett. Az adatgyűjtést 2012 májusában kezdtem el, ekkor a legkorábbi, teljesszerűen elérhető adatok a 2010-es évre szóltak.

Ilyen típusú vizsgálatnál nyilván célszerűbb nagyobb időintervallumon vizsgáldni, azonban mint említettem az adatgyűjtés korlátait, jelenleg ez a leghosszabb – általam vizsgálni kívánt – elérhető adatokkal rendelkező időtáv. Nyilván más lesz a helyzet, amikor megjelennek a 2011-es népszámlálás eredményei, hiszen akkor hosszú idősoros adatokhoz juthatunk települési szinten. Jelen vizsgálatomnál is mérlegeltem a népszámlálási adatok felhasználását/felhasználhatóságát azonban hiába állnak rendelkezésre hosszú idősoros adatok (1970, 1980, 1990, 2001), ha a legfrissebb, teljeskörűen elérhető adatok 2001. évből származnak. A népszámlálási adatok sok esetben mást vizsgálnak, illetve más módszertan alapján, mint a TEIR rendszerben évente megjelenő adatok, így azok összehasonlíthatósága – komplex, sok mutatót érintő vizsgálata – nem lehetséges. Amennyiben sikerül kidolgoznom egy jól működő módszertant, úgy azok a későbbi kutatásaimban adaptálhatóvá válnak akár a fent említett vizsgálat elvégzésére is.

A hazai szakirodalom széleskörűen elemzi az ország kistérségi differenciáit, kevés figyelmet szentelve a települési különbségeknek, ezért vizsgálatom területi szintjét a magyarországi települések képezik. **Magyarország településállománya folyamatosan** változik – az elmúlt évtizedeket tekintve, mind városállományi, mind településállományi szinten **növekszik**. Mivel két év adatait kívánom összehasonlítani – 2003 és 2010 –, ezért kutatómunkám első lépéseként elvégeztem a települési szintű alapadatgyűjtést és az ezekből származtatott mutatók előállítását. 2003-ban a magyarországi településállomány 3145 tagú volt – a fővárost is beleértve –, míg 2010-re ez az állomány 3152 településre duzzadt.

A MAGYAR KÖZLÖNY 88/2005. (VI. 29.) KE határozat alapján az eltelt hét esztendőben hét község – addigi településrész – kapott települési státuszt:

- Gibárt (2006),
- Ipolyszög (2006),
- Kerekharaszt (2006),
- Monorierdő (2006),
- Pálosvörösmart (2006),
- Pári (2006),
- Somoskőújfalu (2006).

Mind a hét település levált az „anyatelepüléséről”, vagyis a 2003-as adatokban még az anyatelepülés adataival együtt szerepelnek. A 2010-es esztendőben azonban már önálló településként jelennek meg.

Ezek ismeretében **3145, illetve 3152 területegység esetében végzem el az adatgyűjtést**. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy **jelenleg 3154 települést tartanak számon Magyarországon** [A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG HELYSÉGNÉVTÁRA, 2012], ugyanis a 2010. október 3-i önkormányzati választásokon két település lakossága nyilvánította ki elszakadását

„anyatelepülésétől”. A két legfiatalabb magyarországi település Mosonudvar és Tekenye, amelyekre a legfrissebb adatok a 2011-es évtől érhetőek el.

3.1.1.1. Adatgyűjtés

Az adatgyűjtés során mintegy **87 darab mutatót gyűjtöttem** a teljes hazai településállományra mind a két vizsgált időszakban. Mivel a települések mérete – így az adatai között is – óriási különbségek vannak, így csak származtatott mutatókat használtam fel a vizsgálat során. A 87 nyers-, alapadatból **54 darab származtatott mutatót állítottam elő**.

A különböző statisztikai eljárások (faktoranalízis, klaszteranalízis, diszkriminanciaelemzés) alkalmazásakor a számos kritérium figyelembe vétele, illetve a hiányos adatsorok kizárása miatt **33 változót vontam be a vizsgálatba**, melyeket a 3. táblázatban szemléltetek.

A vizsgálatba bevont mutatókat öt fő szempont szerint igyekeztem kiválasztani, lehatárolni. Véleményem szerint az **infrastrukturális jelzőszámok** alapvetően meghatározzák adott település lehetőségeit (tőkevonzó képességét, munkahelyteremtő vállalatok vonzását, stb.). Nem pusztán gazdasági vonatkozásban vizsgálom az infrastruktúra állapotát, hanem élhetőség, vagyis az egyén érdekeltségét is szem előtt kívánom tartani.

A következő fő prioritás a **munkanélküliségi adatokra**, annak összetételére, megoszlására vonatkozik. Ezen belül külön kívánom elemezni a közmunkában részt vevők arányát, változásának tendenciáit, a 2010-es Közmunka Program tekintetében.

Harmadik meghatározó szempont **demográfiai adatok** vizsgálata. Számos mutatót építettem be ebből a szegmensből, ugyanis itt nem pusztán a korösszetételt, illetve a természetes szaporodást/fogyást kívántam vizsgálni, hanem a vitalitási indexen keresztül adott településen a fiatalok-időskorúak arányát. Amely településen kiugróan magas a fiatalok aránya, ellenben nagyon alacsony az időskorú népesség aránya ott – véleményem szerint – messzebbmenő következtetések is levonhatóak az életszínvonal tekintetében. E gondolatok mentén magyarázom a demográfiai mutatók magas arányát a struktúrában belül.

Negyedik prioritásként az **iskolázottság, annak elérhetőségének, minőségének vizsgálatát** állapítottam meg. Meglátásom szerint az oktatásnak, képzésnek, ezzel a minőségi humánerőforrás „előállításának” jelentős szerepe van adott település lehetőségeinek meghatározásában.

Végezetül a **gazdaság állapotára, fejlettségére, szerkezetére vonatkozó mutatókat** építettem be a vizsgálandó mutatórendszerbe. A gazdaság helyzetfeltárása számos mutatóon keresztül (vállalkozói aktivitás, turisztikai potenciál, személyi-jövedelemadó, stb.) a vizsgálat szerves részét kell hogy adja, mivel ezen tényezők nagyban meghatározzák adott település besorolását, de alapvetően befolyásolják a jövőbeli lehetőségeiket, kitörési pontjaikat.

3. táblázat: A vizsgálatba bevont mutatók

1.	Internet előfizetések aránya a lakosság szám tekintetében (%)
2.	Belterületi kiépítettség (%)
3.	Kerékpárút kiépítettség az összes bel- és külterületi utakhoz viszonyítva (%)
4.	1000 főre jutó házi orvosok és házi gyermekorvosok száma
5.	Szociális étkeztetésben részesülők aránya a teljes lakosság tekintetében (%)
6.	1000 főre jutó regisztrált vállalkozások száma
7.	Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken (db)
8.	Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya a teljes lakásállomány tekintetében (%)
9.	Gázzal fűtött lakások aránya a teljes lakásállomány tekintetében (%)
10.	Háztartási villamosenergia-fogyasztók aránya a teljes lakásállomány tekintetében (%)
11.	Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya a teljes lakásállományból (%)
12.	Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya a teljes lakásállományból (%)
13.	Egy lakásra jutó átlagos lélekszám
14.	Vándorlási egyenleg (%)
15.	Élveszületések aránya a teljes lakosság tekintetében (%)
16.	Természetes szaporodás/fogyás (%)
17.	A napközis tanulók aránya az általános iskolákban (%)
18.	Általános iskolai tanulók aránya a teljes lakosság tekintetében (%)
19.	1 óvodapedagógusra jutó óvodás korú gyermek
20.	Óvodai férőhelyek kihasználtsága százalékban
21.	Egy tornateremre, tornaszobára jutó általános iskolai tanulók száma az általános iskolai feladatellátási helyeken
22.	Közcéltű foglalkoztatásban résztvevők aránya a munkaképes lakosság tekintetében (15-60 évesek) (%)
23.	Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya a teljes lakosság tükrében (%)
24.	1000 főre jutó személygépkocsik száma az év végén
25.	180 napon túli nyilvántartott álláskereső aránya a nyilvántartott álláskereső tükrében (%)
26.	Munkanélküliségi ráta (%)
27.	Nyilvántartott pályakezdő álláskereső aránya a nyilvántartott álláskereső tekintetében (%)
28.	Nyilvántartott pályakezdő álláskereső aránya a munkaképes lakosság tekintetében (%)
29.	Népsűrűség fő/km ²
30.	0-14 éves lakosság aránya a teljes népességből (%)
31.	60-x évesek aránya a teljes lakosságból (%)
32.	Vitalitási index (%)
33.	1 adófizetőre jutó SZJA

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

3.2.Módszer

A statisztikai vizsgálatok széles skálájából három eljárást választottam, mely véleményem szerint a legalkalmasabb a kívánt vizsgálat lefolytatására. A főkomponens elemzés során a változóim számát kívántam csökkenteni, majd az így kapott redukált egységek alapján – amelyek a változóink információtartalmát tömörítik – csoportokra bonthatjuk a megfigyelési egységeinket. Ezt az eljárást klaszteranalízisnek nevezzük. A klaszterelemzés eredményeinek alátámasztására diszkriminancia-elemzést végeztem ellenpróbaként.

3.2.1. Főkomponens- és faktoranalízis

A XX. század első felében kizárólag pszichológiai problémákra alkalmazták és csak pszichometriai módszerként szerepelt a faktoranalízis. Hosszabb szünet után az 1950-es évektől újra előkerült, majd az elektronikus számítógépek megjelenése után nagy fellendülés következett be. Az alkalmazási terület újra csak a pszichometria volt és csak 1960-tól kezdődött a közgazdasági alkalmazások kutatása [SZÜCS, 2002].

Folytonos változók esetén alkalmazott dimenziócsökkentő eljárás.

Főkomponens-elemzés segítségével azt tudjuk megmondani, hogy több változó közül melyik az az egy változó, amelyik a legnagyobb magyarázó erővel bír a többihez képest. A faktorelemzés több változó viselkedését írja le mesterségesen képzett változók segítségével. Tehát például, tíz változóból készít három képzett változót, azaz faktort.

A faktorelemzés **több, egymással korreláló változó összefüggését vizsgálja**. Gyakran előfordul, hogy azok a változók, amelyeket mérni tudunk, nem a vizsgálni kívánt jelenséget legjobban jellemző változók. A módszer célja a közvetlenül nem megfigyelhető háttérváltozóknak, úgynevezett faktoroknak a meghatározása a változók közti korrelációk alapján.

A főkomponens-analízis a legelterjedtebb módszer a faktorsúlyok becslésére. Az eredeti változókat új, korrelálatlan változóba transzformáljuk lineáris transzformáció segítségével, így a teljes variancia egyre kisebb hányadát fogják magyarázni az egymást követő komponensek, amelyből csak az első néhányat tartjuk meg [MAGYAR BIOSTATISZTIKAI ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR, 2009].

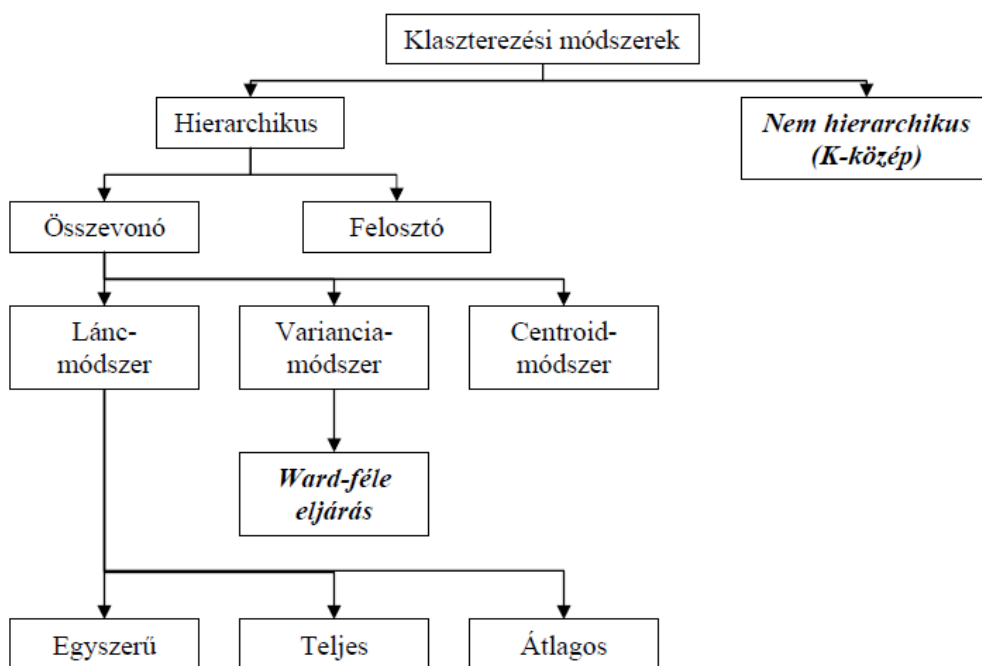
A többváltozós módszerek között alapvető szerepet tölt be a főkomponens-analízis [SZELÉNYI, 2001]. A főkomponens-analízis alkalmazásának akkor van jogosultsága, ha az eredeti megfigyelési változók, vagy azok bizonyos csoportjai között erős összefüggés tapasztalható. Ezen felül az eredmények akkor lesznek gyakorlati szempontból jól értelmezhetőek, ha a megfigyelési változók jól elkülöníthető csoportba sorolhatók abból a szempontból, hogy értéküket döntő módon ugyanaz a háttérváltozó határozza meg.

3.2.2. Klaszterezés

A klaszterelemzés tulajdonképpen egy dimenziócsökkentő eljárás. A megfigyelési egységekhez rendelt változók jelentik azokat az eredeti dimenziókat, amelyek mentén a megfigyelteket csoportosítani kívánjuk oly módon, hogy az egy csoportba tartozók minden változó mentén közel legyenek egymáshoz, és mindegyik más csoporttól, klasztertől távol essenek. A definícióból következik,

hogy a klaszterelemzés kulcsfogalma a távolság. A távolságot definiálhatjuk euklideszi értelemben, de a távolságot mérhetjük tetszőleges asszociációs mérőszámmal is, oly módon, hogy az erős asszociáció közelséget, a gyenge pedig nagy távolságot jelent [SZÉKELYI - BARNA, 2004].

A klaszterezés (7. ábra) tehát olyan módszerek összessége, amelyek a **megfigyelési egységeket** viszonylag homogén csoportokba, úgynevezett **klaszterekbe rendezik**.

7. ábra: Klaszterezési módszerek

Forrás: Sajtos-Mitev, 2007

Mivel vizsgálatomat települési szinten végeztem el mind a két időpontban (2003, 2010), így az igen magas elemszám miatt ($n=3145$, $n=3152$) nem hierarchikus klaszterezési módszert választottam.

Nagyobb mintáknál a hierarchikus klaszterelemzés lényegesen körülményesebb⁹ ezért célszerű ilyenkor inkább a **K-közép eljárást** választani. A K-közép módszer nem páronként hasonlítja össze az egyes eseteket, hanem lényegesen egyszerűbb megközelítést használ. A hierarchikus módszerhez képest két komoly különbséget találunk:

1. Előre meg kell határozni a létrehozandó klaszterek számát. Annak érdekében, hogy ezt megtegyük, érdemes egy hierarchikus klaszterelemzést lefuttatni.

⁹ Kétezer körüli mintaelemszám már nem alkalmas hierarchikus elemzésre.

2. Induláskor ismertnek tételezzük fel a klaszterközépet, amelyeket mi is megadhatunk, de a programra is bízhatjuk ezek kijelölését. A kezdeti klaszterközéppontok azonban csak átmenetiek.

Az egyes esetek klaszterbe sorolása a köztük, valamint az ideiglenes klaszterközéppont közti távolság függvénye. Egy megfigyelési egység abba a klaszterbe kerül, amelyik klaszterközéppontjához a legközelebb esik (euklideszi távolság alapján). Amikor minden elemet besoroltunk az előre megadott számú klaszterbe, az egyes csoportok középpontját újraszámoljuk és ezeket alapul véve megismételjük a csoportképzést. A folyamat (iterálás) addig ismétlődik, amíg olyan stabil középpontot nem találunk, amely után már nincs szükség egyetlen elem átsorolására sem [SAJTOS - MITEV, 2007].

3.2.3. Diszkriminancia-elemzés

A **diszkriminancia-elemzés egy olyan többváltozós módszer**, mely segítségével **az esetek kategorizálása végezhető el a függő változó kategóriái szerint**. A diszkriminancia-elemzés elvégzése során tehát beazonosíthatjuk azokat a tényezőket (független változókat), amelyek szignifikánsan megkülönböztetik a két vagy több vizsgált csoportot (függő változót)[SAJTOS - MITEV, 2007]. Vagyis az eljárás az alacsony mérési szintű függő változót magas mérési szintű független változókkal magyaráz. A csoportok elkülönülését leginkább magyarázó változók kiválasztása tehát diszkriminancia-analízis segítségével lehetséges. Az így kiválasztott változók a leginkább diszkrimináló változók.

A diszkriminancia-analízis olyan új változókat akar létrehozni, amelyek a legnagyobb különbséget produkálják a függő változóban definiált csoportok között. Ezeket az új, a mért változókból megalkotott változókat diszkrimináló függvényeknek nevezzük. A diszkrimináló függvénynek az a feladata, hogy jól elkülönítse egymástól a függő változó kategóriáit [SZÉKELYI – BARNA, 2004].

A diszkriminancia-elemzés és a klaszterelemzés közös vonása, hogy mindkét esetben csoportokról, illetve a csoportosításról van szó. A különbség az, hogy a diszkriminancia-elemzésnél a csoportok előre adottak, illetve az elemzés célja, hogy meghatározza a független változók egy lineáris kombinációját, amely a legjobban elkülöníti a csoportokat. A klaszterelemzésnél a csoportok előre nem adottak, illetve az elemzés célja, hogy meghatározza a legjobb módszert az esetek csoportosítására [SAJTOS-MITEV, 2007]. **Kutatásomban a diszkriminancia vizsgálatnál kívánom alátámasztani a klaszterelemzés során kapott eredményeim hitelességét**, a kutatás eredményességét.

A számításokat SPSS 19.0 statisztikai program, és Microsoft Office Excel 2007 táblázatkezelő program segítségével végeztem, a grafikus megjelenítéshez, térképek készítéséhez pedig a Quantum GIS 1.8.0-Lisboa programot használtam.

4. SAJÁT VIZSGÁLAT

Az előző fejezetekben bemutattam a különböző regionális növekedési elméleteket Nemes Nagy, Enyedi, Lengyel, Rechnitzer, Myrdal, Hirschmann, Perroux, Lausén stb. elméleti munkái alapján, majd a területi versenyképességi vizsgálatokat igyekeztem bemutatni. Ezt követően szemléltetni kívántam a városhálózat létrejöttét, azok vonzaskörzeteinek kialakulását.

Jelen fejezetben elsőként igyekszem bemutatni a hazai településállomány szerkezetét, néhány aspektusból jelenlegi helyzetüket, besorolásukat, majd ezt követően saját vizsgálataim alapján kívánom bemutatni a pólusvárosok hatását a környező településekre.

4.1. A hazai településállomány általános bemutatása

A területi egyenlőtlenségek feltárása számos aspektusból történhet, azonban abban minden kutató egyetért, hogy a rendszerváltozás következtében az addig mérséklődő területi különbségek – a valós piacra történő belépés következtében – ugrásszerűen megnövekedtek. A 2000-es évek elejétől látszik kialakulni egy új struktúra, melynek résztvevői a versenyképesebb, innovatívabb térségek, illetve a folyamatos leszakadást, hanyatlást produkáló elmaradottabb települések, térségek.

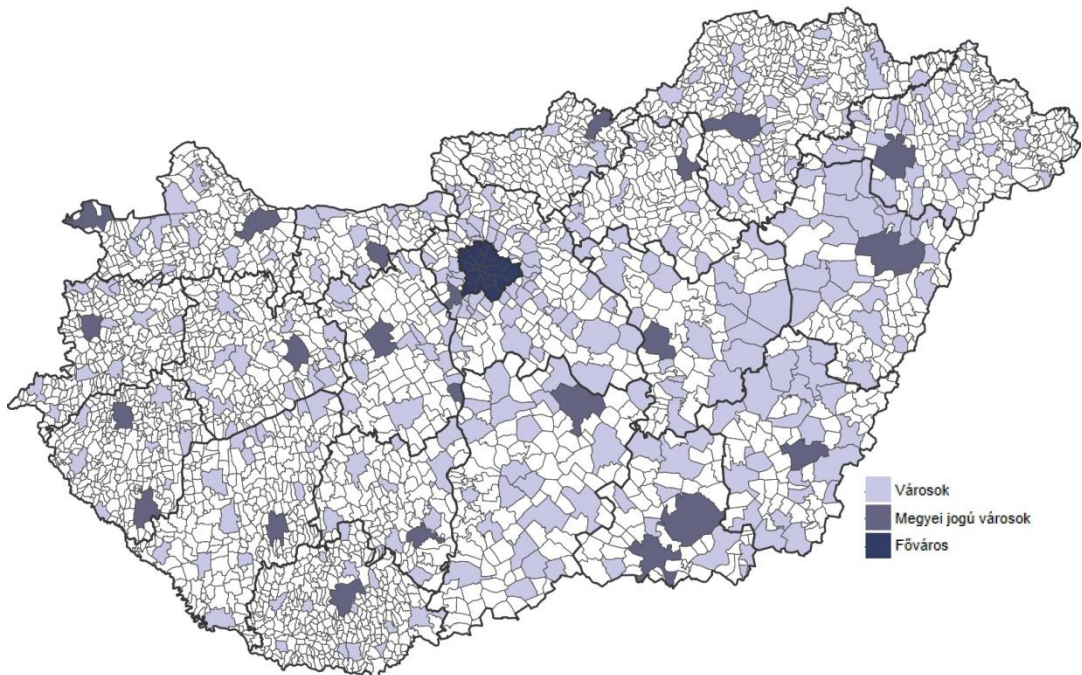
A **régiók közötti fejlettségi különbségek kialakulását** a természeti adottságok mellett **jelentős mértékben befolyásolják az adott térség gazdasági jellemzői**, a humán erőforrások minősége és mennyisége, a régió megközelíthetősége, és a helyi életminőséget meghatározó tényezők, ezek alapján a regionális különbségek ezen szempontok alapján értékelhetők [CSORDÁS, 2001]. Fenti ismérvek alapján – a **statisztikai vizsgálatok előtt** – **egy rövid pillanatképet szeretnék készíteni Magyarország 2010-es állapotáról** néhány – általam meghatározónak vélt – mutató segítségével. Nyilván ez csak az adott év állapotát tükrözi, mégis jelentős támpontként szolgálhat a későbbi dinamikai vizsgálatok eredményeinek értelmezésekor.

Az ezredforduló utáni évtized hazai társadalmi-gazdasági térszerkezetét jelentős különbségek jellemzik. A mai térszerkezet tagoltságát esetenként sok évtizedes folyamatok stabilizálták, ugyanakkor magán hordozza a közelmúlt változásainak, helyenként erőteljes átalakulásának jegyeit is. A különbségek egyaránt megmutatkoznak a nagyrégiók, a régiók, a megyék és a település csoportok mentén, és **míg korábban minden térségi szintet a fejlettségi polarizáció jellemzett**, addig **az elmúlt három évben a gazdasági válság lassító**

hatása – a korábban dinamikus fejlődő térségekben tapasztalható stagnálás – a **különbségek mérséklődéséhez vezetett** [BAKOS ET AL., 2011].

4.1.1. Városhálózat, demográfia

Mint azt az előzőekben említettem **hazánk népességének kétharmada** (nagyságrendileg 6,5 millió fő) **városlakó** – ennek kb. 26 %-a a fővárosban él. Jelen helyzet kialakulásában jelentős szerepe volt az elmúlt két évtizednek, ugyanis a rendszerváltás óta a hazai településpolitikája jelentősen megváltozott. Ahogy a 4. táblázatban részletesen bemutattam 1991-től a hazai városállomány csaknem megduplázódott, számos esetben tényleges városi funkcióval nem rendelkező településeknek is odaítélték a rangot¹⁰. Meglátásom szerint a „város” rang az elmúlt évtizedekben jelentősen átértékelődött. Sokkal inkább egy társadalmi „adomány, gesztus” a mindenkori kormányzattól, ami a gazdaságilag nehéz időkben ott élők számára elismerő, megtisztelő cím. **Véleményem szerint** napjainkban a kormányzati **politika olcsó, mégis jelentős hatású eszközzé vált a kérdés.**

8. ábra: Magyarország városai 2012-ben

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

¹⁰ Érdekességként jegyzem meg, hogy a XIX.-XX. század fordulóján is találhattunk anomáliákat a városállományban 3000 lakos alatti városokat (pl.: Kisszeben, Csíkszereda), míg több tízezres települések községi jogállásúak voltak (pl.: Békéscsaba, 38 000; Békés, 25 000) [BELUSZKY, 2007].

A folyamat eredményeként (8. ábra és 4. táblázat) hazánk legtöbb régióját lefedik a közepesnél nagyobb városok. Dunántúlon és Észak-Magyarországon azonban így sem találunk megfelelő méretű, a gazdaságot ténylegesen dinamizálni képes várost, mely adott térség pólusvárosaként működhetne.

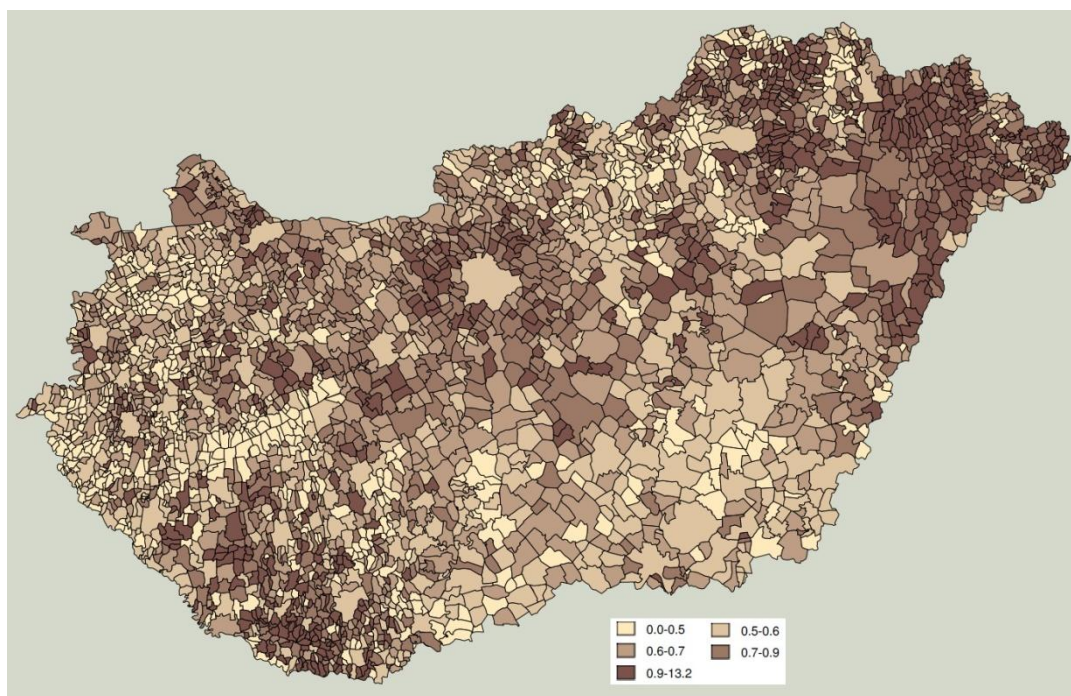
4. táblázat: A települések száma és népessége jogállásuk és régiók szerint, 2010

Régió	Lakónépesség, ezer fő		A városi népesség aránya(%)	Települések száma		Az 1000 fő alatti kistelepülések aránya (%)
	városban	községben		város	község	
Közép-Magyarország	2 528	424	85,6	49	139	10,6
Közép-Dunántúl	677	421	61,7	41	360	50,4
Nyugat-Dunántúl	587	409	58,9	33	622	76,3
Dél-Dunántúl	557	391	58,8	41	614	75,7
Észak-Magyarország	634	575	52,5	43	567	56,2
Észak-Alföld	1 015	477	68,0	68	321	35,5
Dél-Alföld	954	365	72,3	53	201	23,2
Összesen	6 953	3 062	69,4	328	2 824	55,8

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Területi statisztika, 2010

A magyar településhálózat további kedvezőtlen jellemzője, hogy **Budapest mellett nincsen olyan nagyváros**, amelynek vonzása, **dinamizáló hatása** saját régióján túl is érezhető volna. A **trianoni békeszerződés következtében** az államhatáron kívül kerültek mindazon történelmi **nagyvárosok**, amelyek helyzetüknél, **méretüknél fogva ilyen ellenpontot képeztek** az ország településhálózatában. Ez a történelmi örökség a mai napig **meghatározza az ország városhálózatának fejlődését**, és **előtérbe helyezi** a nagyvárosok szerepének erősítését, **a policentrikus városhálózat fejlesztésének** fontosságát. A többpólusú városhálózat létrehozásában a közlekedés fejlesztése döntő szerepet játszik, hiszen a megfelelő közlekedési kapcsolatok elengedhetetlenek a helyi gazdaság megerősítésében [BAKOS ET AL., 2011].

A következő ábrán (9. ábra) a települések korszerkezetét mutatom be, hogy mely településekre, térségekre jellemző a fiatalos korszerkezet és melyekre az előregedés. Erre a célra a kutatók szívesen alkalmazzák a **vitalitási indexet** [CSATÁRI, 1997], mely **megmutatja**, hogy adott településen **az idős személyekre (60-x) mennyi fiatalok (0-14) jut**.

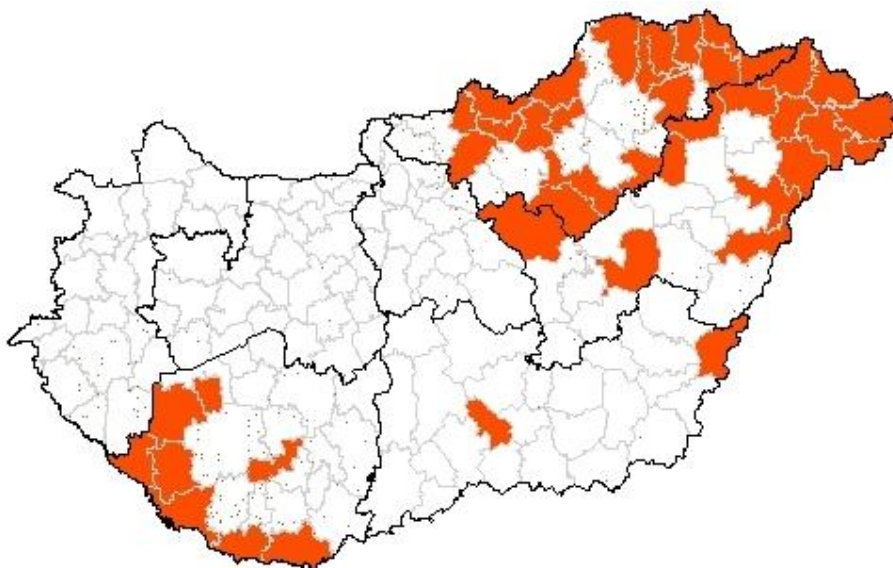
9. ábra: A települések vitalitási indexe (százalék), 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A skálán megfigyelhető, mely településeken aggasztó a helyzet. A térképen a **legvilágosabb szín** (világosbarna) **takarja a leginkább előregedő településeket**, ahol egy időskorú személyre kevesebb mint 0,5 fiatalkorú jut. A **sötétbarna szín a fiatal korszerkezetű térségeket foglalja magában**. Látható, hogy az általam vizsgált **növekedési pólusok és azok agglomerációja e kategóriába tartoznak**, nevezetesen Győr, Veszprém, Pécs, Budapest, Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza és vonzáskörzeteik. Érdekes vizsgálati téma továbbá a **gazdasági és földrajzi periférikus térségek** helyzete, hiszen az **alacsony életszínvonal ellenére itt is kiugróan magas vitalitási ráta** a jellemző. A térkép készítésekor megvizsgáltam a kiugró értékeket, és meglepődve tapasztaltam, hogy 2,0 feletti értékekkel rendelkező települések (egy időskorúra két fiatalkorú jut) szinte kivétel nélkül Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre korlátozódnak. Kutatásomban igyekszem részletesen is kitérni erre a jelenségre, ennek kiváltó okait megvizsgálni.

Másik érdekes demográfiai mutató – eddigi vizsgálati eredményeim alapján – szoros korrelációt mutat a periférikus térségek és a cigány népesség által magas arányban lakott települések közötti összefüggés. A **kisebbség** – cigány kisebbség – **térszervező erővé vált napjainkra**, mely **szegregáció tetten érhető a periférikus kistérségekben, településeken**. Az irodalom tanulmányozása során fogalmazódott meg bennem, hogy az eddigi kutatások, elemzések jóváhagyásaként/cáfolataként

beépítem a következő ábrát az általános helyzetfeltárási részbe. A 10. ábra mutatja – 2001-es népszámlálás adataira támaszkodva, mivel a 2011-es kisebbségekre vonatkozó adatok nem jelentek meg az előzetes eredmények között – azon térségeket, ahol a cigány népesség aránya meghaladja az országos átlag kétszeresét. A klasztervizsgálat során részletes vizsgálat alá kívánom vetni elhelyezkedésüket, feltárni, hogy van-e összefüggés az ábrán jelzett térségek és vizsgálatom során periférikus tüneteket mutató települések között.

10. ábra: A roma népesség által magas arányban lakott térségek

Forrás: VÁTI Kht., 2002

A 10. ábrán jól látható, hogy a roma népesség által magas arányban lakott térségek (amely térségekben a roma népesség aránya meghaladja az országos átlag kétszeresét, a jelölt településeken pedig az országos átlag háromszorosát) közé tartoznak **Baranya és Somogy** megyék, valamint **Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg** megyék jelentős részei, de az Alföldön is található e csoportba sorolt térségeket.

4.1.2. Gazdaság

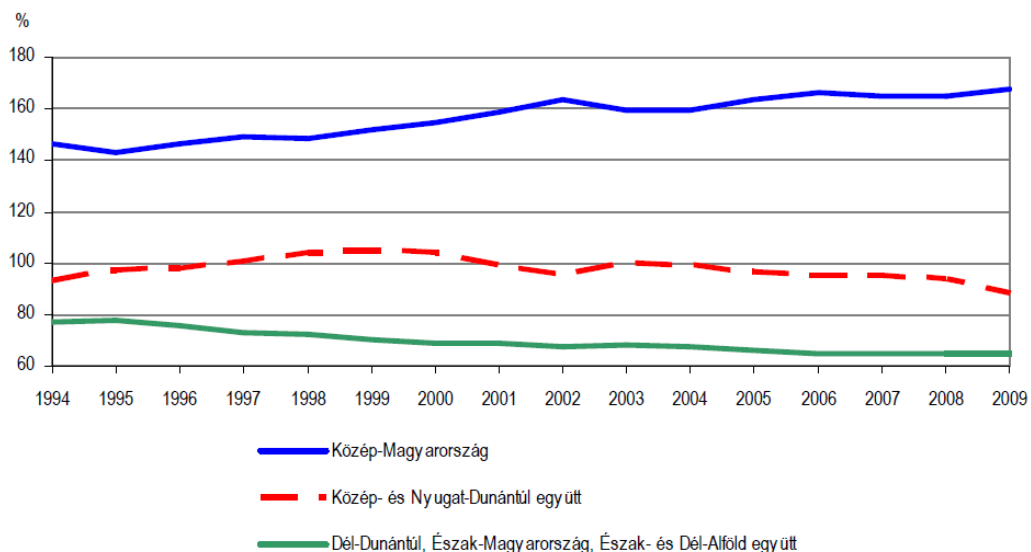
A gazdasági fejlettség vizsgálatakor a napjainkban legsűrűbben használt mérőszám a **bruttó hazai termék**, vagyis a GDP.

Napjainkban az **egy főre jutó GDP-t** NUTS 1-es, NUTS 2-es és NUTS 3-as szinten, vagyis nagyrégiók, régiók és megyék szintjén lehetséges **meghatározni**, azonban kistérségi és **települési szinten nem**. Mivel kutatásom LAU 2-es, vagyis települési szinten végzem, így ezen területi besorolásnál nem állnak rendelkezésemre adatok, azonban a vidéki növekedési pólusok (régióközpontok)

vizsgálata végett szükségesnek tartok egy vizsgálatot – elérhető adatállományú területi szinten.

Ezen adatok kiértékelésekor megállapítható, hogy **jelentős különbségek tapasztalhatók a Közép-magyarországi régió és a vidék viszonylatában.**

Az egy főre jutó bruttó hazai termék tekintve **a régiók sorrendje az általam vizsgált időszakban (2003-2010) nem változott, a közöttük lévő különbségek viszont folyamatosan nőnek.** A legfejlettebb magyarországi régió a Közép-magyarországi, mely előnye fokozatosan növekszik a vidéki régiókkal szemben.

11. ábra: Az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában

Forrás: KSH, 2011

Jól látható – a 11. ábra kiértékelésénél –, hogy az első érték egy régiót; míg a második, a két dunántúli régió értékét együttesen; illetve a harmadik érték a fennmaradó négy hazai régió együttes teljesítményét fejezi ki. Könnyen belátható, hogy **a rendszerváltás óta elindult folyamat erősödik**, s nemhogy kiegyenlítődérről beszélhetnénk, hanem **a területi különbségek** – az olló nyílásával – **fokozatosan nőnek.**

2006-ig – a rendszerváltástól kezdve – a területi különbségek fokozódtak. **2006-ban belső-szerkezetátalakítás kezdődött Magyarországon**, illetve a költségvetés kiigazítása, aminek következtében **a teljes hazai GDP jelentősen visszaesett**, értéke 1 százalék alatti volt. Ezt követően 3-4 évnyi stagnálás következett, de kiegyenlítődérről ekkor sem beszélhetünk. Szintén érdekesség, hogy a két dunántúli régió gazdasági teljesítménye a néhány éves stagnálást követően hanyatlani kezdett, a néhány évvel korábbi teljesítményétől – mely

megegyezett a hazai átlaggal – 17 százalékkal maradt el, míg a kevésbé fejlett régiók gazdasági teljesítőképessége nem változott.

Véleményem szerint ez a folyamat – a két fejlettebb, dunántúli régió esetén – egyértelműen a gazdasági világválság és az általa gerjesztett hatásoknak köszönhető. Mint ismeretes, a válság az exportra termelő ipari ágazatokat érintette legerősebben, különösen igaz ez az autógyártásra. Termékeik iránt jelentősen visszaesett a kereslet, így – szinte azonnali reakcióként – megkezdődtek a csoportos létszámleépítések. Ezzel egyidőben a beszállító-, háttérparágák megrendelése, így azok termelése is drasztikusan visszaesett. Mindezen kedvezőtlen folyamatok komplementer hatásaival magyarázható az ilyen jelentős mértékű, 17 százalékos visszaesés. Meglátásom szerint azonban, **ezek a régiók rendelkeznek a legnagyobb potenciállal a várható konjunktúra ciklus idején.**

5. táblázat: Az egy főre jutó bruttó hazai termék területi eloszlása 2009-ben

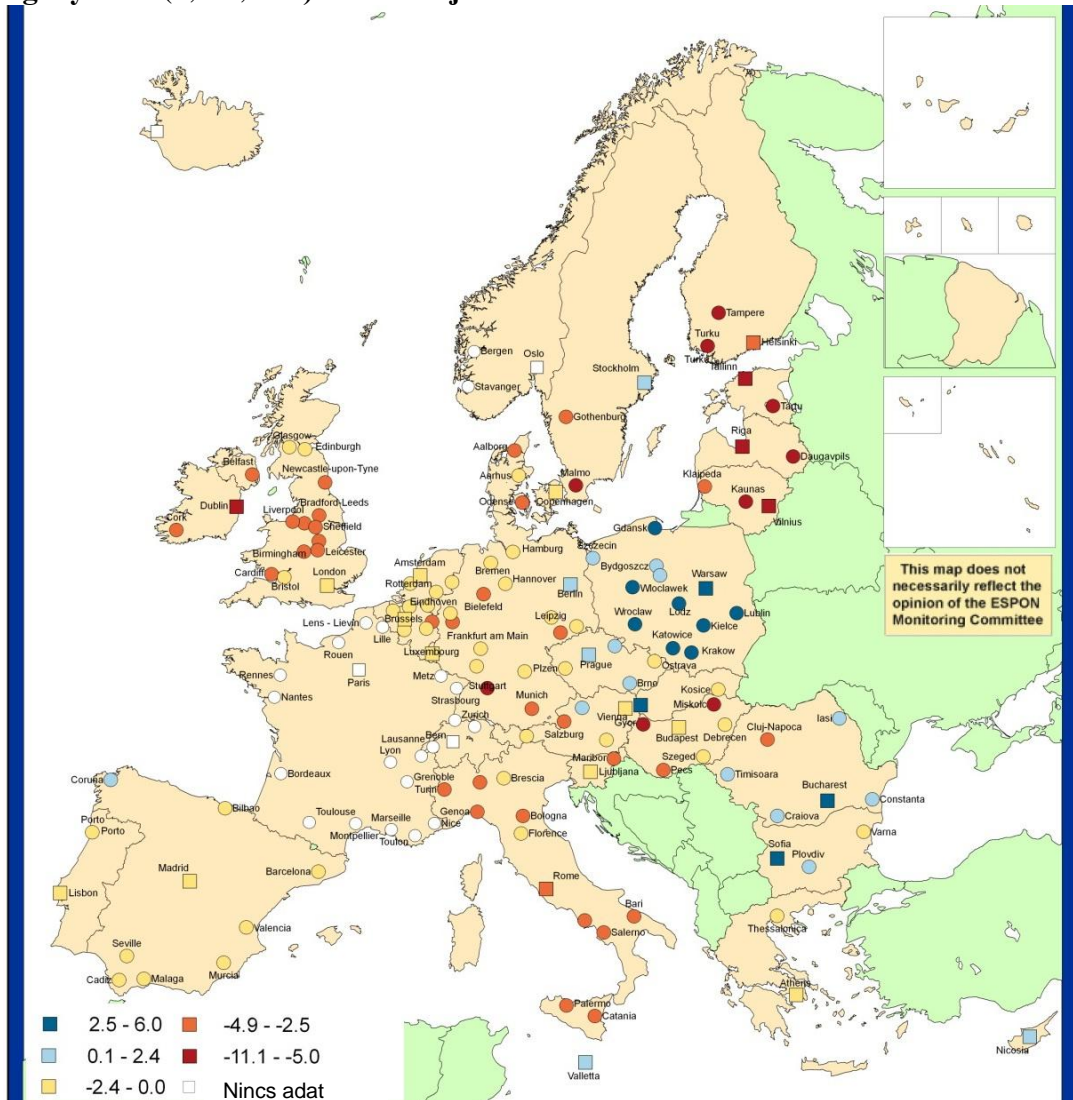
Régió	Ezer Ft	Az országos átlagtól való eltérés (%)	Az megyei átlagtól való eltérés (%)	EU-27 átlagától való eltérés (%)
Közép-Magyarország	4 291	67,8	127,5	7,3
Közép-Dunántúl	2 126	-16,8	12,7	-46,8
Nyugat-Dunántúl	2 384	-6,8	26,4	-40,4
Dél-Dunántúl	1 762	-31,1	-6,6	-55,9
Észak-Magyarország	1 562	-38,9	-17,2	-60,9
Észak-Alföld	1 659	-35,1	-12,0	-58,5
Dél-Alföld	1 692	-33,8	-10,3	-57,7

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2011

Még szignifikánsabb a kép, amennyiben a fenti vizsgálat eredményeit összehasonlítjuk az EU 27-ek átlagával (5. táblázat), amiből világosan látszik, hogy hazánkban csak a Közép-magyarországi régió éri el/haladja meg az uniós átlagot. A másik két kedvezőbb helyzetben lévő régió gazdasági teljesítménye is mintegy 40 %-kal marad az uniós szint alatt. A különbség csak fokozódik a másik 4 régió GDP-jének vizsgálatakor, ugyanis az értékek itt 55-61 százalékkal térnek el a közösség átlagértékétől.

A következőekben megvizsgálom a **vidéki pólusvárosok gazdasági teljesítőképességét** az európai térben, természetesen a versenytársakkal összehasonlítva. A 12. ábra egy friss ESPON [2012] kutatás eredménye, mely kutatás 31 európai fővárost és 124 másodlagos pólust vizsgál. Az ábrán a vizsgált városok láthatók, a gazdasági világválság bruttó hazai termékükre (GDP) gyakorolt hatása tekintetében. Jól látható, hogy hazánk fővárosa mellett öt vidéki növekedési pólust rangsorol az elemzés. A **legjelentősebb arányú GDP csökkenést Miskolc és Győr pólusok szenvedték el, 5 % feletti visszaeséssel, Pécs városa 2,5 és 5,0 %**

közötti hanyatlást mutat, míg Budapest, Debrecen és Szeged pólusok mutatói a legenyhébb (2,5-0,0 %) recesszió jeleit mutatták hazai vonatkozásban.

12. ábra: Fővárosok és a másodlagos növekedési pólusok GDP-jének változása 2007 és 2009 között (százalék)

Forrás: ESPON, 2012.

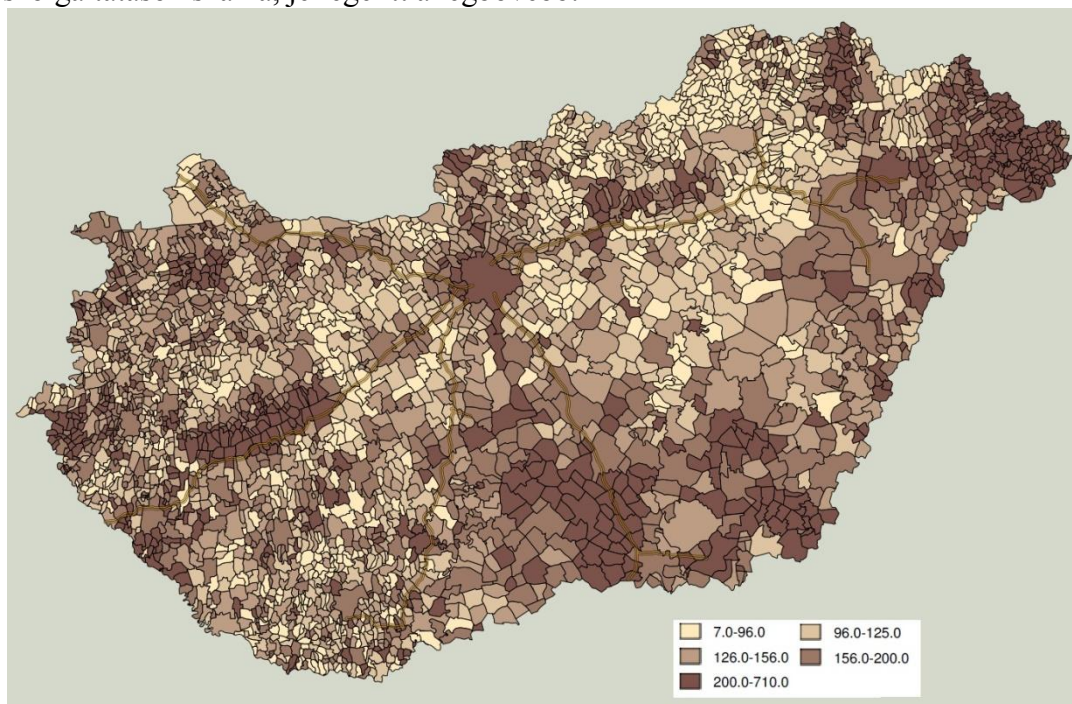
Nyilván a GDP adatok települési szinten nem érhetőek el – módszertani korlátok végett csak megyei szintig számítják, bár napjainkban folynak kísérletek a kistérségi szintű GDP számításra. Azonban egy szintén fontos gazdasági jelzőszám települési szinten is rendelkezésünkre áll, nevezetesen az **ezer főre jutó regisztrált gazdasági szervezetek száma** (13. ábra). A térképen jól kitűnik, hogy a keleti

országgrész határ menti övezetében, a főváros, illetve Balaton térségében legmagasabb az arányuk.

A kiugróan magas értékek jelentős részben az országhatárok mentén találhatóak. Ennek egyik oka lehet véleményem szerint az, hogy regisztrált, és nem működő gazdasági szervezetekről van szó, így jelentős szerepet játszhatnak a kényszervállalkozások.

A működő gazdasági szervezetek képesek dinamizálni a gazdaságot, ezáltal új munkahelyeket teremteni, ami tapasztalható is a centrumtérségekben. Különösen jelentős a számuk a főváros és térségében, valamint Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc, Szeged, Eger, Székesfehérvár és Győr térségében.

Meglátásom szerint ennek egyik oka, a centrumtérségek nyersanyaggal, illetve elsődlegesen feldolgozott termékekkel történő ellátása, amely ilyen gazdasági szervezeteken keresztül zajlik, vagyis beszállítói a pólusban elhelyezkedő iparágaknak. Véleményem szerint a másik fő ok területi elhelyezkedésükre, hogy a tercier szektor a jelentősebb lakosságszámú térségekben összpontosul, a szolgáltatások száma, jellege itt a legbővebb.

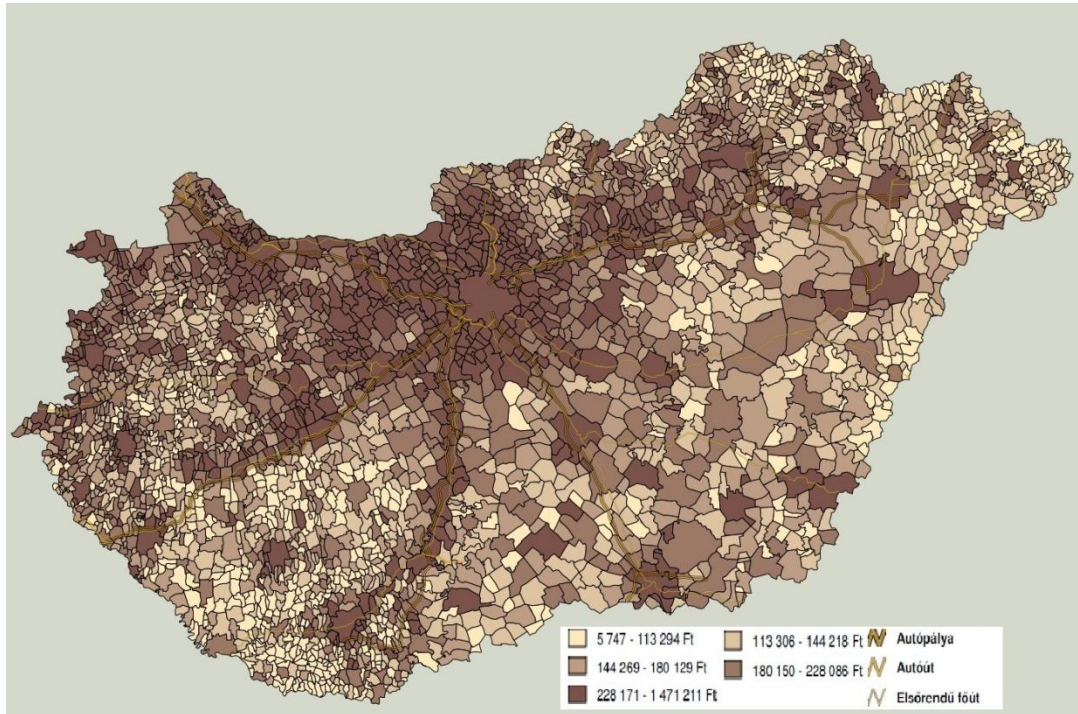
13. ábra: Az 1000 főre jutó regisztrált gazdasági szervezetek száma, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A következő, szintén a gazdasági állapot helyzetfeltárására szolgáló mutató az **egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó mértéke** (14. ábra).

Könnyen belátható, hogy az **autópályák által érintett települések a legmagasabb kategóriába tartoznak**, ezek összefonódása egyértelműen kirajzolódik. Különösen értékes ez a mutató, hiszen nemcsak az adó mértékét látjuk ezen az ábrán, hanem a

– azzal szorosan összefüggő – jövedelmeket is. Amelyik térségben **magas ez az érték, ott magasak a jövedelmek is, tehát az életszínvonal is** magas szintet képvisel. Területi megoszlásukat tekintve – mint már említettem **az autópályák – a nagyobb centrumvárosok, azok vonzáskörzetei tartoznak ide.** Az M1-es autópálya vonala teljes egészében, a Közép-magyarországi régió túlnyomó része, a Balaton térsége, valamint Pécs, Szeged, Kecskemét, Békéscsaba, Debrecen, Nyíregyháza és Eger térsége.

14. ábra: Az egy adófizetőre jutó SZJA mértéke a hazai településeken (forintban), 2010

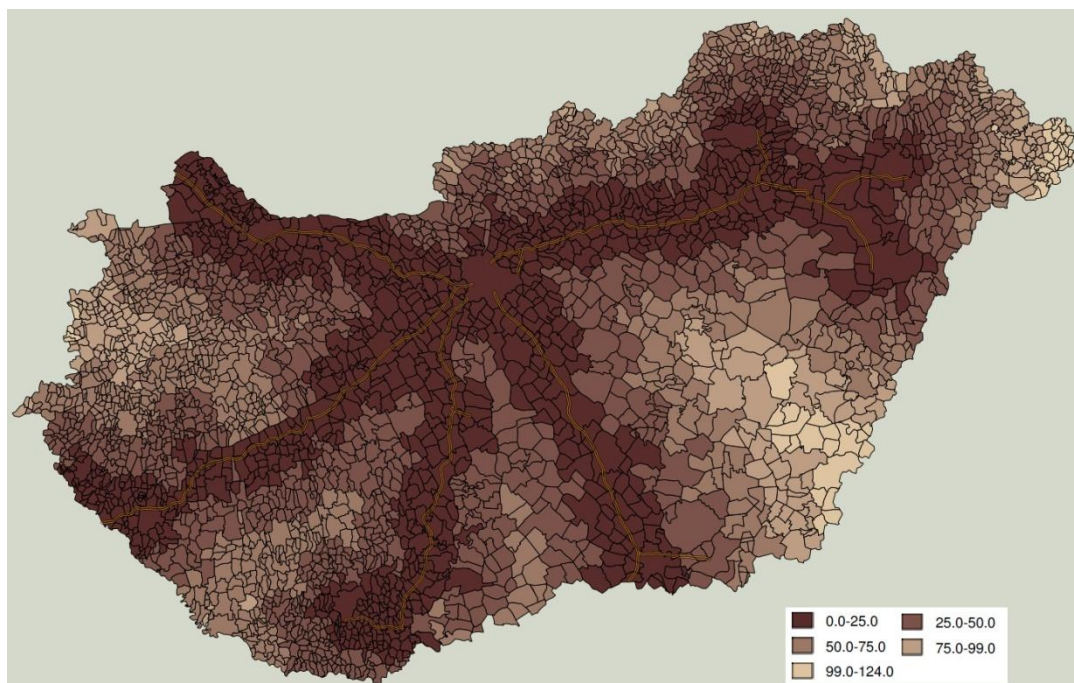
Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Következésképpen, amely települések világos színnel szerepelnek, ott a legkisebb az adó összege, vagyis a bérek is itt a legalacsonyabbak. Ezek alapján az életszínvonal alacsony voltára következtethetünk.

Véleményem szerint az egy adófizetőre jutó SZJA vizsgálata alátámasztja hipotéziseim helytállóságát a centrumövezetekre és autópályák gazdasági összefüggéseire vonatkoztatva, ezzel is erősítve kutatásom létjogosultságát. **A térképen jelöltem az autópályák, főbb autóútvonalak nyomvonalát.** Könnyen belátható, hogy **szoros a kapcsolat az egy adófizetőre jutó SZJA – és ezáltal közvetve a személyi jövedelmek – és a főbb közlekedési útvonalak haladási iránya között.** A legmagasabb értékekkel rendelkező települések nagyon kevés kivételtől eltekintve autópályák, autóutak csomópontjai mentén fekszenek.

4.1.3. Infrastruktúra

Magyarország közlekedési hálózata jelenleg is erősen centrális, sugaras jellegű. Ez a szerkezet hátráltatja a vidéki nagyvárosok kialakulását, megerősödését, **hiszen a főváros**, az ország politikai-gazdasági központja, központi elhelyezkedése miatt **az ország jelentős részéről könnyen elérhető**. Ez az állapot **nem kedvez a vidéki növekedési központok megerősödésének**.

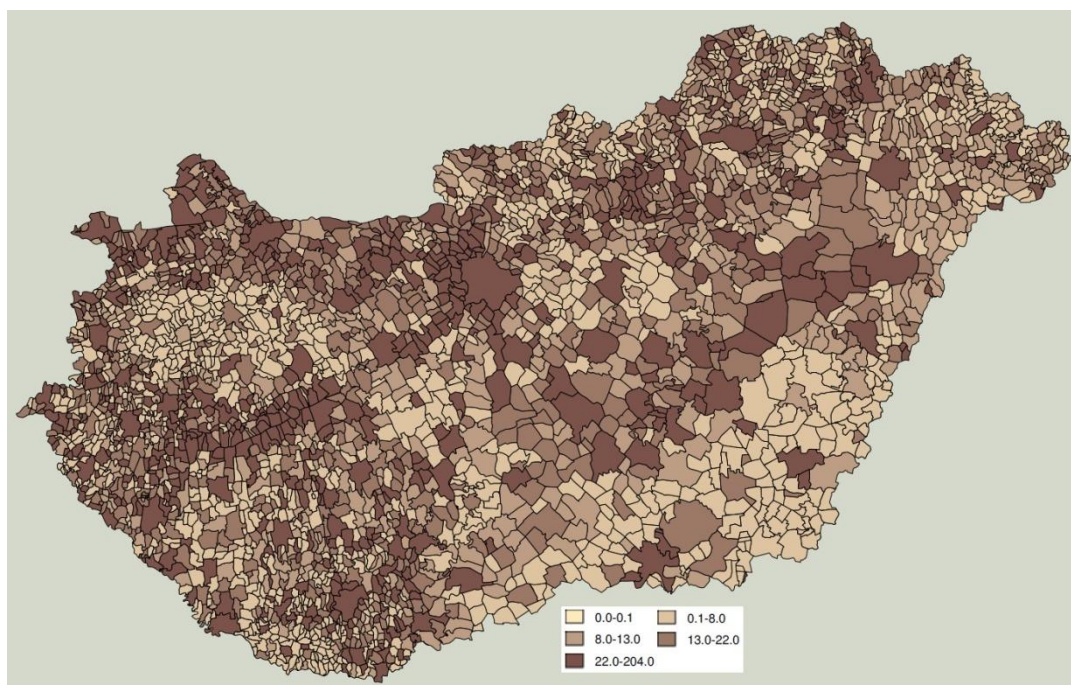
15. ábra: A legközelebbi autópálya csomópont elérhetősége percben, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A közúthálózatban kiemelt szerepet játszanak az autópályák, melynek elérhetőségét a 15. ábra mutatja. Érdeemes megfigyelni a térképet, majd összevetni a vizsgálatom eredményeként kapott centrumtértség lehatárolásával. Megnézni mekkora szerepe van az autópályának az öt övező települések gazdasági életében, egyáltalán van-e rá hatása.

A sztrádák túlnyomó részben jótékony hatása mellett azonban akad néhány negatív gazdasági hatás is, igaz ezek az esetek általában elszigeteltek. Példaként említeném az M7-es autópálya 2008-as átadását, amikor is „megnyílt” az út a horvátországi turisztikai célpontok felé. Ezzel a beruházással csökkent a balatoni térség turisztikai potenciálja, hiszen sok hazai vendégéjszaka veszett el. Igaz, számos más aspektusból vizsgálva, kifejezetten erős gazdaságélénkítő hatása volt a teljes pálya átadásának.

Az infrastruktúra feltérképezésekor véleményem szerint mindenképpen szükséges a **telekommunikációs csatornák vizsgálata**. Elérhető településsoros adatokat az ISDN vonalak viszonyában sikerült gyűjtenem, melynek grafikus megjelenítése a 16. ábrán látható.

16. ábra: Az 1000 főre jutó ISDN vonalak száma településenként, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

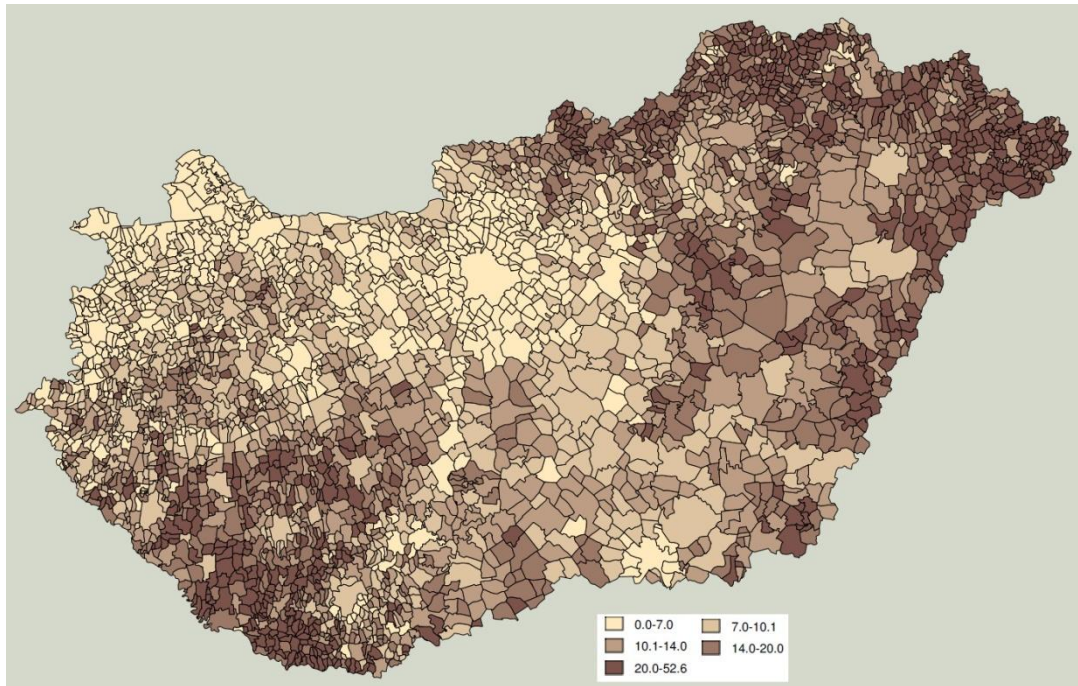
Szemetűnő, hogy a **centrumtérsegek rendelkeznek e tekintetben is a legjobb feltételekkel**. A Közép-magyarországi régió már nem egyértelműen tölt be vezető pozíciót ISDN vonalak tekintetében, csak a főváros és nyugati agglomerációja van kedvező helyzetben.

A periférikus térségek helyzete e viszonyszám tekintetében is aggasztó, a legvilágosabb színnel jelölt települések gyakorlatilag nem rendelkeznek ISDN vonallal.

4.1.4. Munkanélküliség

Napjainkban **meghatározó** – a gazdasági állapotot tükröző **mérőszám** –, amely a területi elemzéseknél is az egyik leggyakrabban használt mutató [KÁPOSZTA ET AL., 2010]. Megmutatja a foglalkoztatottsági helyzetet adott térségben, ezáltal determinálva az életszínvonalat. Nagy **általánosságban kijelenthető**, hogy a **magas munkanélküliséggel rendelkező térségekben**

alacsonyabb életminőség érhető el, illetve az esetek túlnyomó többségében ez fordítva is igaz.

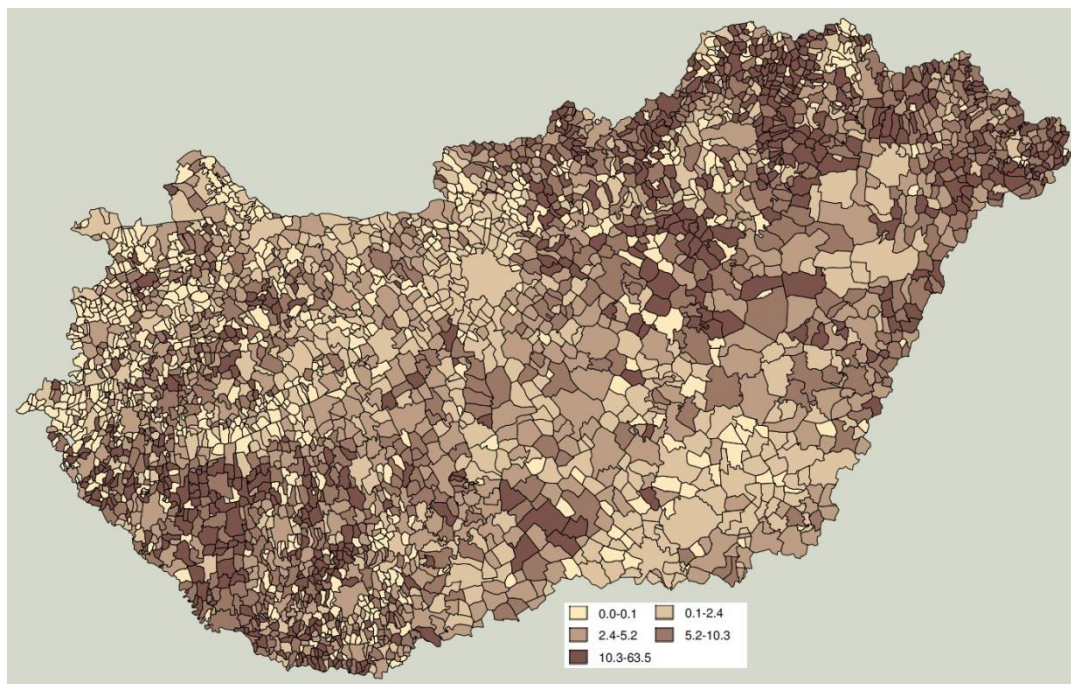
17. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon (százalék), 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A **gazdasági világválság egyik legkedvezőtlenebb hatása a hazai gazdaságra éppen a munkanélküliek számának drasztikus emelkedése volt.** 2008-ban ez az érték 8%-ról 10%-ra ugrott, mindennapos jelenséggé formálva a tömeges, akár ezer főt érintő létszámleépítéseket. Ezt követően az országos munkanélküliségi ráta 2010-ben – kiugróan magas – 11,2 % volt, amely érték 2011-re minimálisan, 10,7 %-ra konszolidálódott (KSH), és ha hinni lehet az előrejelzéseknek a 2012-es érték is nagyságrendileg megegyezik az előző évi értékkel. A területi eloszlás vizsgálatokor látható, hogy itt is – akárcsak az előző mutatók esetén – a centrumzónák, illetve autópálya-nyomvonal térségeiben kedvező, országos átlag alatti (két világosabb barna színnel) az érték. A 17. ábrán a közepes érték (10,1-14,0%) az országos átlag körüli értékkel rendelkező településeket mutatja, míg az ennél magasabb (sötétebb színnel) rátával rendelkező települések a periférikus térségeket jellemzik. Felhívnom a figyelmet arra a tényre, hogy az általam **legmagasabb csoportba sorolt településeken a munkanélküliségi ráta 20,0-52,6 % között mozog.** Nyilván, az utóbbi szám szélsőértéknek minősül, de a csoport túlnyomó többsége 20-30%-os rátával rendelkezik, ami önmagában is extrém magas érték.

Tovább vizsgálva a **munkanélküliség okait**, érdemes megvizsgálni annak **összetételét**. Nyilván számos aspektusból lehet elemezni (diplomás, érettségivel

rendelkező, szakiskolai végzettséggel rendelkező, stb.) az összetételt, azonban én mégis a „8 általános iskolai osztályt, vagy annál kevesebbet végzett munkanélküliek aránya az összes nyilvántartott munkanélküliből” mutatót választottam. Meglátásom szerint ez a mutató alátámasztja azt az elgondolást, hogy **a periférikus térségekben található a legkevésbé kvalifikált humán erőforrás.**

18. ábra: 8 általános iskolai osztályt, vagy annál kevesebbet végzett munkanélküliek aránya az összes nyilvántartott munkanélküliből (százalék), 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A 17. és 18. ábrát összevetve szembeűnik, hogy amely telepűléseken magas a munkanélküliség, ott nagy valószínűséggel magas a képzetlen munkaerő aránya. Napjainkban, a válsággal terhelt gazdaságunkban még a szakképzett munkaerőnek is nehézkes az elhelyezkedés, akkor nem csoda, hogy a képzetlen, kevésbé képzett rétegek számára a szociális háló a megélhetés biztosításának fő formája.

Számos aspektusból lehetne vizsgálni a munkanélküliség összetételét, közel azonos eredményt kapnánk: **a periférikus térségek aggasztó helyzetéről,** illetve **a centrumtérségek fejlődő szerepéről.** Tény azonban, hogy az uniós munkanélküliség 10 % körül alakul jelenleg, a fiatalok körében ez az érték a duplája. A teljes Európai Unió tekintetében a foglalkoztatottsági ráta 2009. évben 69,1 százalék volt, amelyet 2020-ra 75%-ra szeretnének növelni. Ehhez két feltétel

megteremtése elengedhetetlen, a képzés, oktatás kiterjesztése, illetve kellő számú beruházás megteremtése.

Véleményem szerint azonban, **hiába olcsó a munkaerő** ezen periférikus térségekben, **ha még az alapképzettség sem biztosított**. Adott vállalatnak nehéz (lehetetlen) úgy használható, specifikus ismereteket nyújtó képzést biztosítani dolgozóik számára, ha a dolgozók ismeretei az analfabetizmus szintjét sűrolják. Éppen ezért a képzett munkaerő elvándorol és egy lefelé divergáló folyamat veszi kezdetét, melyből nem, vagy csak jelentős külső segítséggel lehet kitörni.

4.2. A hazai településállomány összehasonlító elemzése (2003-2010) főkomponens-analízis alapján

Az „Anyag és módszer” fejezetben ismertetett szempontok alapján mintegy 87 darab mutatót gyűjtöttem a teljes hazai településállományra mind a két vizsgált időszakban. Mivel a települések mérete – így azok adatai között is – óriási különbségek vannak, így csak származtatott mutatókat használtam fel a vizsgálat során. A 87 nyers-, alapadatból 54 darab származtatott mutatót állítottam elő.

Kezdetben a főkomponens analízis első lefuttatásakor az összes mutatót felhasználtam, azonban néhány változó esetében kiugró eredményeket mutatott a modell. Így a vizsgálat magyarázó erejének növekedése érdekében – vagyis, hogy a modell minél jobban megőrizze az adathalmaz információtartalmát – elhagytam az alacsony súllyal rendelkező változókat.

A túl magas korrelációval rendelkező változókat éppúgy kizártam a vizsgálatból, mint az alacsony factorsúlyú itemeket.

A kapott eredmény sokadik lefuttatás után született meg, mivel a változókat egyesével teszteltem, hogy miként korrelál a többi változóval. Így kaptam meg az **optimális verziót, miszerint 33 változót vontam be a vizsgálatba**, melyek a következők:

4.2.1. Főkomponens analízis a 2003. évi településsoros adatokra

A 2003. évi adatok lefuttatása során 10 főkomponenst kaptam, mely az adatok eredeti információtartalmának 61,098 %-át tartalmazza. Így sikerült az eredeti 33 változót tíz változóra redukálni, az információtartalom jelentős részének megtartása mellett. A varianciahányad módszer alapján adataim alkalmasak a főkomponens elemzésre, hiszen a kívánt küszöbértéket meghaladja.

A faktorok számát meghatározhatjuk a variancia összesített (kumulált) százaléka alapján is, azaz annyi faktort hozunk létre, hogy elérjünk egy minimális összesített varianciaszintet, amelyre számos hüvelykujjszabály is létezik. A természettudományokban **az elfogadott varianciahányad** minimálisan 95 %, míg

a társadalomtudományi kutatásokban – ahol az információ sokkal kevésbé pontos – már **60% is elfogadható**.

A varianciahányad-módszer a gyakorlati szignifikancián alapul, azaz ha magas varianciahányadot tudunk magyarázni, az azt jelenti, hogy az információ jelentős részét meg tudtuk tartani az elemzés során.

6. táblázat: Teljes magyarázott variancia 2003. évre

Teljes magyarázott variancia						
Főkomponens	Rotálatlan			Rotált		
	Sajátérték	Variancia, (%)	Kumulált szórás, (%)	Sajátérték	Variancia, (%)	Kumulált szórás, (%)
1	5,912	17,915	17,915	4,062	12,309	12,309
2	4,022	12,187	30,101	3,769	11,421	23,729
3	1,670	5,060	35,161	2,627	7,961	31,690
4	1,534	4,647	39,808	1,678	5,086	36,776
5	1,459	4,422	44,231	1,549	4,693	41,469
6	1,310	3,970	48,201	1,491	4,519	45,988
7	1,151	3,488	51,689	1,466	4,442	50,430
8	1,089	3,301	54,990	1,240	3,758	54,188
9	1,015	3,075	58,065	1,146	3,474	57,662
10	1,001	3,033	61,098	1,134	3,436	61,098

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

SZELÉNYI [2001] alapján a Kaiser-kritérium kimondja, önálló faktort csak az 1,0-nél nagyobb sajátértékű tényezőcsoport alkothat, így esetemben 10 faktorról/főkomponensről beszélhetünk (6. táblázat).

Az SPSS program a faktorokat a magyarázott variancia nagyságának a sorrendjében mutatja. **Elsőként a legnagyobb saját értékkel/magyarázott varianciával rendelkező faktor jelenik meg (5,92/17,915%),** ami azt jelenti, hogy az első főkomponens közel hat változó információtartalmát foglalja magába. A többi – 1,0 meghaladó sajátértékű faktor **csökkenő sorrendben követi egészen a 10. faktorig (1,001/3,033%).** Ez alatti sajátértékű faktor már kevesebb információt tartalmaz mint egy változó, így azokat kizárom a további vizsgálatból. A saját érték és a variancia egymással minden esetben egyenesen arányos.

Mint a főkomponens vizsgálat bemutatásakor említettem számos hüvelykujjszabály áll a kutató rendelkezésére önellenőrzés céljából. A Scree-teszt is egyike ezen vizsgálatoknak, miszerint az eljárás segít a faktordimenziók meghatározásában (2. SZ. MELLÉKLET).

A Scree Plot ábra valójában nem más, mint a sajátértékek ábrázolása a faktorok sorrendjében, ahol az „y” tengelyen mérjük a sajátértékeket (eigenvalue), az „x” tengelyen pedig a faktorok számát (component number).

A hüvelykujjszabály egy újabb típusa a **Kaiser-Meyer-Olkin kritérium**. SZÉKELYI-BARNA [2002] szerint nem minden változószett mögött húzódik meg látens struktúra. Vagyis vannak olyan változószettek, amelyek alkalmasak, és vannak olyanok is amelyek nem alkalmasak faktoranalízisre.

Főkomponens-elemzés során ez az egyik **leggyakrabban használt és legfontosabb mérőszám annak megítélésében, hogy a változók mennyire alkalmasak a faktorelemzésre**. SAJTOS-MITEV [2007] alapján a következőképpen osztályozhatjuk a KMO mutatószám erősségét:

- $KMO \geq 0,9$ kiváló,
- $KMO \geq 0,8$ nagyon jó,
- $KMO \geq 0,7$ megfelelő,
- $KMO \geq 0,6$ közepes,
- $KMO \geq 0,5$ gyenge,
- $KMO < 0,5$ elfogadhatatlan.

7. táblázat: A KMO és Bartlett teszt (2003)

KMO és Bartlett teszt		
Kaiser-Meyer-Olkin kritérium		,850
Bartlett teszt	Chi-négyzet próba	34047,323
	df	528
	Szignifikancia	,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

Mint az a 7. táblázatból jól kitűnik a KMO értéke 0,850, vagyis nagyobb 0,8-nál így **változóim nagyon alkalmasak a faktoranalízisre**.

A Bartlett-próba¹¹ azt vizsgálja, hogy a változóink páronként nem korrelálatlanok-e. Amennyiben egymástól páronként független változókat találnánk, aligha rejlene mögötte látens struktúra, ezért a Bartlett teszt akkor megfelelő, ha a szignifikanciaszint 0,05-nél kisebb eredményt hoz. Adataim esetében ez **az érték 0,00, vagyis a Bartlett-próba is igazolja adataim helytállóságát a kívánt vizsgálat lefuttatása céljából**.

¹¹ Az SPSS program a két vizsgálatot (Bartlett és KMO) automatikusan együtt végzi, azonban fontosnak tartom kiemelni, hogy a szakirodalom a Kaiser-Meyer-Olkin kritériumot tekinti erősebbnek – amennyiben a két vizsgálat ellentétes eredményt hoz.

Végezetül – általam utolsónak használt ellenőrző próbaként - az Anti-image kovariancia és korrelációs mátrixot futtatom le. A próba táblázata igen terjedelmes, így azt dolgozatomban nem mutatom be, csak annak eredményeit ismertetem. Az Anti-image kovariancia mátrix korrelációs részében a főátlóban lévő értékek a megfigyelt változók közös variancia hányadait fejezik ki. Az itt alkalmazandó küszöb-érték az, hogy a főátlón kívüli elemeknek nem több mint egynegyede lehet 0,09-nél nagyobb [SAJTOS-MITEV, 2007]. Ezen feltételnek megfelel az adatsorom. Az anti-image korrelációs mátrixban a főátlóban lévő értékek referencia értéke 0,5. Az általam lefutott mátrix főátlójában az értékek 0,756-0,920 között szóródnak – egy kivételével (0,529), de ez is eléri a szükséges referenciaértéket –, vagyis az anti-image mátrix is igazolja a vizsgálat létjogosultságát.

A **változók kommunalitása** azt mutatja meg, hogy **egy változó varianciájának az összes faktor mekkora részét magyarázza**. Kommunális vizsgálat során az alkalmazott minimum szabály az, hogy a végső kommunalitásnak legalább a 0,25-öt el kell érnie. Vizsgálatom során a legkisebb érték 0,315 és a 33 változóból mindössze öt változó értéke 0,5 alatti a többi mind e feletti értéket képvisel.

A kommunalitások táblázata (3. SZ. MELLÉKLET) alapján kijelenthető, hogy **legerősebb a kommunalitás (0,827-0,766) egyes munkanélküliségi, illetve egyes korösszetételt érintő mutatóknál** {nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya az álláskeresők tekintetében (%), munkanélküliségi ráta (%), valamint a 0-14 éves lakosság aránya a teljes népességből (%) és a 60-x évesek aránya a teljes lakosságból (%)} mutatók tekintetében.

A rotált faktorsúlymátrixban a **faktorsúlyokat csökkenő sorrendbe rendeztem** a könnyebb értelmezhetőség kedvéért. A 8. táblázat mutatja be a faktorelemzés eredményét – ami lényegében a rotált faktormátrix, a magyarázott variancia, illetve a KMO értékeit összesíti. Az előállított főkomponenseket Varimax rotálási eljárás során kaptam meg, melyeket a következőekben részletesen kívánok ismertetni.

Mivel a program nem értelmezi számunkra a faktorokat, nekünk kell ezt megtenni és ezáltal eltérő interpretációk születhetnek [SAJTOS-MITEV, 2007].

8. táblázat: Rotált főkomponens mátrix (2003)

	Főkomponensek									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0-14 éves lakosság aránya	,808	,311	,075	-,167	,040	-,049	-,020	,078	-,111	,018
Vitalitási index	,783	,230	,072	-,088	-,025	-,006	,046	,110	-,171	,010
Természetes szaporodás/fogyás	,782	-,116	,056	,100	,098	-,004	-,066	-,160	,124	-,026
60-x évesek aránya	-,755	,088	-,204	,047	-,134	-,068	-,126	-,107	,299	-,135
Élvezületések aránya	,731	,102	-,033	,012	,037	-,083	-,160	-,159	,245	-,091
Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	,617	-,033	,139	-,075	,118	,098	,274	,309	-,300	,242
Népsűrűség	,320	,290	-,227	,011	-,295	-,177	-,150	-,210	,215	-,229
Munkanélküliségi ráta	,258	,806	-,067	-,131	-,112	,007	,032	-,082	,082	-,025
Közélcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya	,157	,691	-,135	-,052	-,149	,028	,028	-,005	,177	-,100
Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	-,037	,664	-,031	-,049	,052	,131	-,147	,132	,133	,081
1000 főre jutó személygépkocsi	-,169	-,642	,035	,455	,024	,087	,034	,024	-,009	,013
1 adófizetőre jutó SZJA	,072	-,550	,070	,320	,216	,171	,174	,197	,032	-,113
Internet előfizetések aránya	,198	-,521	,025	-,042	-,016	,168	,236	,157	,066	-,120
Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az munkaképes lakosság tekintetében	-,009	,427	,037	,079	,051	-,119	,057	-,107	-,268	-,144
180 napon túli nyilvántartott állás keresők aránya	,177	,385	,021	-,236	,075	,108	,244	-,009	,043	-,033
1000 főre jutó orvosok száma	-,020	-,116	,755	,052	,021	-,010	,095	-,024	,074	,079
Általános iskolai tanulók aránya	,171	-,043	,715	,014	,308	,054	,069	-,024	-,015	,058
A napközis tanulók aránya	,072	-,016	,695	,057	,023	,108	-,100	,019	-,081	-,053
1 óvodapedagógusra jutó óvodás	,186	-,031	,610	-,079	,473	,060	-,021	,090	-,010	,053
Regisztrált vállalkozások száma	-,116	-,279	,081	,777	-,037	,047	,042	,011	-,015	,013
Háztartási villamosenergia-fogyasztók	-,014	-,051	-,064	,740	-,106	-,086	-,045	,260	,037	,023
Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	,011	-,021	,074	,618	,205	,188	,117	-,181	-,073	,001
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya	,045	-,312	,003	,359	,211	,346	,326	,027	-,054	,002
Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	,070	-,049	,064	,041	,801	-,031	,009	-,028	-,017	,029
Óvodai férőhelyek kihasználtsága	,106	-,037	,374	-,008	,742	,016	-,005	,043	-,009	-,003
Gázzal fűtött lakások aránya	-,021	-,397	,116	,303	,402	,225	-,017	,302	-,048	,117
Belterületi kiépítettség	-,008	-,053	,037	-,032	,009	,676	-,002	,061	,191	,150
Kerékpárút kiépítettség	-,021	,035	,130	,141	-,008	,598	-,048	-,067	-,163	-,129
Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	-,001	-,016	,020	-,004	-,043	-,210	,757	,053	,115	-,054
Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	-,059	-,159	-,004	,208	,040	,290	,535	-,146	-,125	,056
Vándorlási egyenleg	,018	-,124	,001	,088	,038	-,026	-,025	,819	-,001	-,042
Szociális étkeztetésben részesülők	-,144	,153	,009	-,032	-,018	,008	,064	-,012	,766	,015
Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az állás keresők tekintetében	,065	,001	,073	,043	,052	,018	-,032	-,040	,027	,899

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

- 1. „Demográfia” főkomponens:** Az első változószett hét változót foglal magába, nevezetesen a 0-14 éves lakosság aránya, a vitalitási index, a természetes szaporodás/fogyás, élveszületések aránya, egy lakásra jutó átlagos lélekszám, és a népsűrűség egyirányú kapcsolatban állnak egymással, csak egy mutató, a 60 éves és annál idősebbek aránya szerepel negatív előjellel, vagyis ez a változó ellentétes irányú kapcsolatban áll a főkomponensen belül. A csoporthoz köthető összes mutató – az egy lakásra jutó lakos kivételével – a népesség alakulására, összetételére utal. Az egy irányú változók mind a fiatalabb, kedvezőbb korösszetétel irányába mutatnak ezzel ellentétes a 60 évesek, illetve ennél idősebbek aránya alapmutató, mely összefüggés teljesen logikus, számomra elfogadható. A vitalitási index megmutatja, hogy 100 időskorú személyre mennyi fiatalkorú jut. Ezzel összhangban van az élveszületések magas száma, amiből következik a 0-14 éves korú népesség kedvező aránya, a természetes szaporulat kedvező volta, valamint a népsűrűség növekedése is adott településen. Az egy lakásra jutó lélekszám szintén összefügghet a fiatalkorú népesség arányával, hiszen ha adott háztartáson/családon belül magas a gyermekvállalási hajlandóság, akkor magas az említett érték is.
- A „demográfia” főkomponenst elfogadom, tartalmával egyetértek.

- 2. „Munkanélküliség/jövedelem” főkomponens:** A kettes számú – „legnépesebb” - főkomponenst 8 változó alkotja, melyből öt alapmutató esetében – a munkanélküliségi ráta, a közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya, a közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya, a nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya a munkaképes lakosságból, illetve a 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők aránya – pozitív előjelű, vagyis egyirányú a kapcsolat; három változó esetében viszont – a 1000 főre jutó személygépkocsik száma, az internet előfizetések aránya, valamint az egy adófizetőre jutó SZJA – negatív előjelű, vagyis ellentétes irányú a kapcsolat.
- A „munkanélküliség/jövedelem” főkomponens esetén is teljesen egyértelmű, logikus kapcsolat fedezhető fel. A munkanélküliségre vonatkozó származtatott mutatók mind-mind egy irányba mutatnak (munkanélküliségi ráta, közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya, nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya a lakosságból, 180 napon túl nyilvántartott álláskeresők aránya), ehhez párosul a közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya – melynek odaítélése szintén a gazdaságilag kedvezőtlenebb, szegényebb térségekre jellemző, hiszen szociális alapon történik. Amennyiben ezen értékek magasak, úgy az ellentétes kapcsolatú változók értékei fokozatosan csökkennek (az 1000 főre jutó személygépkocsik száma, az internet előfizetések aránya, valamint az egy adófizetőre jutó SZJA), vagyis kisebb – valószínűleg öregebb is – a gépjárműállomány, kevesebb az internet-előfizetés és az egy főre jutó személyi-jövedelemadó mértéke is alacsony. Amennyiben ezek az értékek magasak, úgy a munkanélküliségi adatok alakulnak kedvezőbben.

A „**munkanélküliség/jövedelem**” főkomponens esetén is teljesen ésszerű, **bizonyítható a kapcsolat** a változók között.

3. **„Alapfokú ellátás” főkomponens** : A harmadik főkomponens mind a négy tagja azonos irányú kapcsolatot mutat, a kapcsolat erőssége is közel azonos értéket képvisel a rotált faktorsúlymátrixban mind a négy elem esetén. A táblázat szerint amennyiben magas az 1000 főre jutó háziorvosok és házi gyermekorvosok száma, akkor az általános iskolai korú gyermekek száma is magas a teljes népességből, illetve a napközis tanulók aránya és az egy óvodapedagógusra jutó gyermekszám is magas. Amennyiben abból indulunk ki, hogy ahol magas az óvodai – ezáltal – az általános iskolai korú gyermekek aránya, ott az orvosi ellátás is kedvezőbb, akkor véleményem szerint ez az állítás igaz, hiszen általában – hangsúlyozom: általában – jól prosperáló területeken nagyobb a gyermekvállalási hajlandóság. Vagyis ha adott településen erős az egészségügyi ellátó-szolgáltató rendszer, akkor az hatással van a gyermeklétszámra és fordítva. Meglátásom szerint az **„alapfokú ellátás” faktor** tartalmát illetően helytálló információkat szerepeltet, annak **tartalmával egyetértek**.
4. **„Infrastruktúra” főkomponens**: Négy származtatott mutató alkotja ezt a csoportot és mind a négy pozitív előjelű, vagyis azonos irányba mutatnak (a regisztrált vállalkozások száma, a háztartási villamosenergia-fogyasztók, a férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken, illetve a közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya). A legerősebb a kapcsolat a vállalkozások esetében, azonban megállapítható, hogy a közöttük lévő eltérés nem jelentős. Ahol magas a vállalkozások száma – vagyis több a munkalehetőség, így nagyobb a gazdasági jólét is – ott az alapvető infrastukturális szolgáltatások is elterjedtebbek, vagyis a háztartási villamosenergia-fogyasztók aránya és a közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya is magasabb. Ezáltal adott térségben – ahol az előző mutatók értéke is magas – szintén magas lesz a turizmushoz szorosan köthető mutató, vagyis a férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken. Fejlettebb, vagy fejlett térségben nagyobb a turisztikai potenciál, ezért több a férőhely, amiből következik, hogy hosszú távon több a vendég is – a gazdasági fenntarthatóság miatt. Az **„Infrastruktúra” főkomponenst** a vizsgálat szempontjából **el tudom fogadni**.
5. **„Alapfokú oktatás” főkomponens**: Az ötödik főkomponenst három változó alkotja, nevezetesen az egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma, az óvodai férőhelyek kihasználtsága, illetve a gázzal fűtött lakások aránya. Érdekes tény, hogy azonos – viszonylag magas – faktorsúllyal szerepel az első két tényező a rotált főkomponens mátrixban (0,801 és 0,742) és közöttük egyirányú kapcsolat áll fenn. **Elfogadom a két mutató – igen szoros – kapcsolatát**, miszerint ha magas az óvodai kihasználtság, akkor az általános

iskolai feladatellátási helyeken is magas lesz a tornateremre, tornaszobára jutó általános iskolai korú gyermekek száma. Ez a faktor a helyi társadalom korösszetételét, korstruktúráját magyarázza, én az első főkomponenssel tudnám összekapcsolni, ahol szintén hasonló tartalmú mutatók szerepelnek. Nem tudom viszont elfogadni a harmadik mutató jelenlétét a faktorban, mely az előző két mutatót a gázzal fűtött lakások arányával kapcsolná össze, azonos, pozitív irányú kapcsolatban. Megjegyzendő, hogy jelen változó alacsony faktorsúlyú, tehát a kapcsolat minősége gyenge. Jelen faktor tartalmát tekintve szorosan illeszkedik az „alapfokú ellátás” főkomponenshez, véleményem szerint azok összevonhatóak.

6. **„Útkiépítettség” főkomponens:** Kerékpárút kiépítettség és belterületi kiépítettség mutatók a hatodik főkomponens alkotói, melyek azonos irányú kapcsolatot mutatnak és amely **összefüggést tökéletesen el tudok fogadni**. Amelyik településen a belterületi kiépítettség jelentős, ott a kerékpárutak kiépítettsége is magas, ellenkező esetben azonos arányú csökkenés fedezhető fel.
7. **„Kommunális infrastruktúra” főkomponens:** A két változó (rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya, kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya) azonos irányú kapcsolatban áll egymással, amivel egyet tudok érteni. Amennyiben az alapvető infrastruktúrális ellátáshoz tartozó mutató értéke magas, úgy a „jóléti” infrastruktúrális mutató értéke is magas. **Véleményem szerint helytálló a megállapítás**, bár érdekes további kutatási téma lenne a hátrányos helyzetben, illetve mélyszegénységben élők kábeltelevíziós ellátottsága, mivel számos esetben – számomra érdekes módon – viszonylag magas arányú ellátottságról tanúskodnak az adatok.
8. **főkomponens:** A vándorlási egyenleg mutató önállóan alkotja a 8. főkomponenst, ezért a kapott faktor túl specifikus, mivel egy faktorba csak egy eredeti változó kerül. Ezt a faktort **nem tudom elfogadni**, a kapott eredmény nem releváns a továbbiakban.
9. **főkomponens:** A szociális étkezésben részesülők aránya változó szintén egy mutatóból álló faktort eredményezett, melyet a 8. főkomponensnél részletezett okok miatt **nem tudok elfogadni**, a további vizsgálatból kizárom.
10. **főkomponens:** Az utolsó, tizedik főkomponensben a nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya az álláskeresők tekintetében származtatott mutató önállóan alkotja a faktort. Ilyen esetben a kapott faktor túl specifikus, mivel egy faktorba csak egy eredeti változó kerül, ezért ezt **a faktort nem tudom elfogadni**, a kapott eredmény jelentéktelen a további vizsgálat során.

4.2.2. Főkomponens analízis a 2010. évi településsoros adatokra

Jelen vizsgálatban – mivel az előző alfejezetben részletesen bemutattam vizsgálataim mikéntjét a 2003-as évre vonatkozóan – a módszertani magyarázatoktól eltekintek, mindössze röviden bemutatom kutatásom helytállóságára vonatkozó vizsgálatok eredményét.

A **2010. évi adatok lefuttatásakor szintén 10 főkomponenst kaptam** (9. táblázat), mely az adatok információtartalmának 62,019 %-át tartalmazza, mely érték meghaladja a társadalomtudományi kutatásokban kívánatos küszöbértéket.

9. táblázat: Teljes magyarázott variancia 2010. évre

Teljes magyarázott variancia						
Főkomponens	Rotálatlan			Rotált		
	Sajátérték	Variancia, (%)	Kummulált szórás, (%)	Sajátérték	Variancia, (%)	Kummulált szórás, (%)
1	5,385	16,319	16,319	3,844	11,648	11,648
2	4,998	15,144	31,463	3,730	11,303	22,951
3	2,264	6,860	38,322	2,876	8,714	31,665
4	1,402	4,249	42,571	2,234	6,769	38,434
5	1,238	3,751	46,322	1,583	4,797	43,230
6	1,181	3,579	49,901	1,535	4,652	47,882
7	1,080	3,272	53,174	1,307	3,960	51,842
8	1,011	3,065	56,239	1,156	3,503	55,345
9	1,009	3,063	59,145	1,154	3,496	58,841
10	1,002	3,058	62,019	1,049	3,178	62,019

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

A sajátérték minden faktor esetén meghaladja az 1,0 értéket, vagyis több mint egy eredeti változó tartalmát magyarázza.

A 2010. évi adatokra vonatkozó Scree-tesztet (4. SZ. MELLÉKLET) terjedelmi okokból a mellékletben tüntettem fel.

A leginkább használt és elismert mérőszám a faktoranalízis végrehajthatóságának vizsgálatára a Kaiser-Meyer-Olkin modell, illetve a Bartlett próba. Ezen eljárásokat az előzőekben ismertettem, most csak a 2010. esztendő adatainak kiértékelésére szorítkozom. A 10. táblázatban jól látható, hogy **a KMO értéke 0,848**, vagyis – a 4.1.1. pontban ismertetett szabály szerint – **változóim nagyon alkalmasak a főkomponens analízis elvégzésére.**

10. táblázat: A KMO és Bartlett teszt (2010)

KMO és Bartlett teszt		
Kaiser-Meyer-Olkin kritérium		,848
Bartlett teszt	Chi-négyzet próba	38830,341
	df	528
	Szignifikancia	,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

A Bartlett próba (10. táblázat) is a kívánt eredményt hozta, a szignifikanciaszint nem haladta meg a 0,05 %-ot.

Az Anti-image kovariancia és korrelációs mátrix lefuttatása során a következőket állapítom meg:

- Az itt alkalmazandó küszöb-érték az, hogy a főátlón kívüli elemeknek nem több mint egynegyede lehet 0,09-nél nagyobb, amely feltételnek megfelel az adatsorom.
- Az anti-image korrelációs mátrixban a főátlóban lévő értékek referencia értéke 0,5. Az általam lefutott mátrix főátlójában az értékek 0,621-0,930 között helyezkednek el, így az anti-image mátrix is igazolja a vizsgálat létjogosultságát.

A kommunalitás vizsgálat minimum szabálya, hogy a végső kommunalitásnak legalább a 0,25-öt el kell érnie. Vizsgálatom során a legkisebb érték 0,305 és a 33 változóból hat változó értéke 0,5 alatti a többi mind e feletti értéket mutat (5. SZ. MELLÉKLET). A legerősebb kommunalitású változó (0,804) – csakúgy mint a 2003-as évben – a 0-14 éves lakosság aránya a teljes népességből.

Csakúgy, mint korábban a rotált faktorsúly-mátrixban a faktorsúlyokat csökkenő sorrendbe rendeztem a könnyebb értelmezhetőség kedvéért. A 11. táblázat **mutatja be a faktorelemzés eredményét** – ami lényegében a rotált faktormátrix, a magyarázott variancia, illetve a KMO értékeit összesíti. Az előállított főkomponenseket Varimax rotálási eljárás során kaptam meg, melyeket a következőekben részletesen kívánok ismertetni.

A vizsgálat során **nem csak a kapott eredmények vizsgálatára törekszem, hanem igyekszem azokat az előző vizsgálat során kapott eredményekkel is összevetni.** Kutatásom egyik fő célja kideríteni, hogy az adatok statisztikai vizsgálata során miként módosult a változószetek tartalma. **Mely mutatók kerültek át egyik főkomponensből a másikba, ezen „vándorlás” milyen irányú és mi lehet az oka.** Külön érdekesség, hogy a 11. táblázat második oszlopában **külön jelölöm, hogy adott változó mely főkomponensbe tartozott a 2003-as év adatainak vizsgálatakor.** Ahogy a szakirodalom számos helyen említi [SZÉKELYI-BARNA, 2004; SZELÉNYI, 2001; SAJTOS-MITEV, 2007] a faktorok értelmezése, elnevezése igen szubjektív.

11. táblázat: Rotált főkomponens mátrix (2010)

	2003-as besorolás	Főkomponensek									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Munkanélküliségi ráta	2	,805	-,082	,287	-,063	-,076	-,010	-,062	,135	-,034	,015
1000 főre jutó személygépkocsi	2	-,766	-,002	-,128	-,008	,281	-,139	,000	-,095	-,109	,007
Közéclú foglalkoztatásban résztvevők aránya	2	,717	-,091	,279	-,181	-,051	,049	-,014	-,144	,044	,050
1 adófizetőre jutó SZJA	2	-,683	,158	,044	,130	,228	,174	-,021	-,031	,131	,072
Közügyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	2	,553	,034	-,140	,112	-,020	,006	,000	,000	,020	,090
Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya a munkaképes lakosságból	10	,481	,009	,059	,062	,169	,032	,022	,074	-,075	-,158
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya	4	-,430	,135	,023	,103	,236	,358	,294	-,044	-,025	,164
Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	7	-,371	,204	-,022	,152	,174	,364	,320	-,178	-,011	,051
Óvodai férőhelyek kihasználtsága	5	-,078	,843	,109	,198	,000	,064	,150	-,038	,000	-,017
1 óvodapedagógusra jutó óvodás	3	-,003	,817	,121	,174	-,045	,024	,137	-,058	-,006	-,054
Általános iskolai tanulók aránya	3	,051	,777	,087	,058	,020	,019	-,020	,077	,002	,075
A napközis tanulók aránya	3	-,047	,701	,003	,021	,006	-,033	,011	-,035	-,020	,058
1000 főre jutó orvosok száma	3	-,049	,607	-,075	-,116	,028	,001	-,049	,018	-,119	-,031
Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	5	-,101	,576	,116	,145	,097	,105	,065	,163	,106	,137
Természetes szaporodás/fogyás	1	-,068	,097	,825	,056	,070	,053	,040	,049	-,097	-,020
Élveszületések aránya	1	,066	,024	,821	-,015	-,029	,011	,093	,013	,030	-,037
0-14 éves lakosság aránya	1	,421	,145	,672	,365	-,100	,070	-,071	,029	-,009	,026
Vitalitási index	1	,369	,050	,612	,393	-,059	,044	-,133	-,032	,038	,058
Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	1	,083	,234	,351	,667	,039	,307	,091	-,003	-,038	,001
Szociális étkeztetésben részesülők	9	,172	-,019	-,013	-,658	-,039	,049	-,001	-,047	-,115	,027
60-x évesek aránya	1	-,130	-,231	-,515	-,606	,080	-,108	,054	-,025	,134	-,033
Népsűrűség	1	,101	-,350	-,064	-,530	-,082	-,171	-,251	-,037	,311	-,021
Háztartási villamosenergia-fogyasztók	4	-,136	-,111	-,010	,090	,782	-,023	-,069	-,092	,007	-,079
Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	4	-,103	,153	-,005	-,097	,606	,057	,015	-,059	,069	,287
Gázzal fűtött lakások aránya	5	-,366	,341	-,086	,222	,408	,057	,344	-,051	-,027	-,031
Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	7	,053	,083	,027	-,007	,114	,793	,042	,148	-,081	-,081
Regisztrált vállalkozások száma	4	-,017	,080	-,166	-,246	,292	-,580	,123	,104	-,120	-,021
Belterületi kiépítettség	6	-,016	,091	,031	-,009	-,047	,026	,752	-,042	-,015	,118
180 napon túli nyilvántartott állás keresők aránya	2	,085	,064	,028	,001	-,127	,139	-,151	,830	-,023	,057
Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az állás keresők tekintetében	2	,152	,025	,057	,141	-,050	-,200	,429	,527	,006	-,118
Vándorlási egyenleg	8	-,111	-,061	-,064	,064	,023	,039	-,063	-,033	,848	,031
Internet előfizetések aránya	2	-,385	-,030	,009	,232	-,077	,147	-,167	-,053	-,447	,180
Kerékpárút kiépítettség	6	-,040	,092	-,015	,003	,097	-,046	,118	,014	-,030	,882

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

1. **„Munkanélküliség/jövedelem” főkomponens:** Összehasonlító vizsgálatom legnagyobb érdekessége, hogy új első főkomponens született, nevezetesen a korábbi vizsgálatban 2. „munkanélküliség/jövedelem” főkomponensbe sorolt mutatók jelentős része átkerült, kiegészülve 1-1 negyedik („infrastruktúra”), hetedik („kommunális infrastruktúra”) és tizedik eredeti (2003) faktorból származó mutatóval. A faktorban szereplő nyolc változó közül 4-4 egyirányú kapcsolatot mutat, vagyis a mutatók fele között egyirányú – pozitív – a kapcsolat, a másik négy mutató ellentétes irányba mozog.

Ezen összefüggést megalapozottnak tekintem, hiszen három munkanélküliséget érintő mutató – kiegészülve a közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezőkkel – mind egy irányba mutat. Fenti összefüggés a korábbi vizsgálat „munkanélküliség/jövedelem” főkomponensének kiértékelésekor változatlan formában kiértékelésre került, ezért ettől jelen esetben eltekintek, az összefüggés nem módosult. Kiegészült azonban két negatív előjelű elemmel is (közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, illetve kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya). Ezen bővülés eredményeként is fenntartható a kezdeti megállapítás, miképpen valós összefüggés magyarázható a mutatók között. A munkanélküliségi mutatók kedvezőtlen alakulása – emelkedése során – csökken a gépkocsik száma, az egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó, illetve a közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, és kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya is visszaesik.

Jelen **főkomponens tartalmát**, a változatok közötti kapcsolatot **el tudom fogadni**, a további vizsgálat szempontjából relevánsnak ítélem meg.

2. **„Alapfokú oktatás és egészségügy” főkomponens:** Az „alapfokú oktatás és egészségügy” főkomponens érdekessége, hogy a korábbi vizsgálat két faktorának („alapfokú ellátás” és „alapfokú oktatás”) – egy mutató kivételével – teljes összeolvadásával született. A változószettet alkotó mind a hat elem azonos irányú kapcsolatot mutat. Az elemek leginkább az alapfokú oktatásra vonatkoznak. Ezek alapján, amennyiben az óvodai férőhelyek kihasználtsága magas, úgy az egy óvodapedagógusra jutó óvodáskorú gyermekek száma is magas. Ebből következik, hogy nem csak az óvodás korú gyermekek aránya magas, hanem az általános iskolai tanulóké is.

Amelyik településen kimagasló az általános iskolai korú gyermekek aránya a teljes lakosság tekintetében, ott a napközis tanulók aránya is magasabb, illetve az egy tornateremre, tornaszobára jutó általános iskolai tanulók száma is jelentős. Amennyiben adott településen – az előbbi mutatók alapján – kedvező a korösszetétel, vagyis vonzó a fiatal családok számára, ott nyilván jó színvonalú az egészségügyi alapellátás is, konkrét esetben az 1000 főre jutó orvosok száma.

Mint azt a 2003-as év adatainak kiértékelésekor is megállapítottam, jelen két főkomponens hasonló tartalmú, azok összevonhatóak, **az „alapfokú oktatás és egészségügy” főkomponens tartalmával egyetértek.**

3. **„Demográfia” főkomponens:** Figyelemfelkeltő tény, hogy a hármas főkomponens mindegyik tagja a korábbi vizsgálat első – „demográfia” – főkomponensébe tartozott, kapcsolatuk iránya is tökéletesen megegyezik az összes származtatott mutató tekintetében. A változás mindössze annyi, hogy a 2003-as vizsgálat során kialakult hét tagú főkomponens négy tagúra redukálódott (60-x évesek aránya, egy lakásra jutó lélekszám és a népsűrűség mutatók kiestek). Különösen érdekes számomra, hogy pont a kevésbé magyarázható, a főkomponensbe nehezebben illeszkedő és az ellentétes kapcsolatú változók estek ki a 2010-es vizsgálat során és egy letisztult, teljesen világos, jól magyarázható főkomponens született. **A „demográfia” főkomponensben a kapcsolat világos, teljes mértékben el tudom fogadni,** tartalmával egyetértek.

4. **„Szociális helyzet” főkomponens:** Szintén figyelemfelkeltő jelenség, hogy a 2003. évi vizsgálat során első főkomponensbe tartozó hét változó jelen – 2010. évi – vizsgálatban két főkomponensbe csoportosult át. Az első négy változó a „demográfia” főkomponensbe, a másik három változó – egy változóval kiegészülve – jelen, „szociális helyzet” faktort alkotja. A negyedik főkomponens kiértékelésekor jól látható, hogy csak az egy lakásra jutó átlagos lélekszám változó pozitív előjelű a másik három ezzel ellentétes irányú kapcsolatot tükröz. Ezen feltevés szerint, ha magas az egy lakásra jutó lakosság, akkor a 60 évesek, vagy ennél idősebbek aránya csökken. Ezt a megállapítást el tudom fogadni, hiszen véleményem szerint általában akkor magas az egy lakásra jutó lélekszám, ha ott többgyermekes családok laknak, vagyis fiatal a korszak, így a 60 év felettek aránya alacsony. Amennyiben többgyermekes családok aránya magas, akkor a szociális étkezésben részesülők aránya is magas, hiszen hazánkban számos önkormányzat eként is támogatja a nagycsaládos rétegeket. **A „szociális helyzet” főkomponens tartalmát elfogadom,** azzal tudok egyetérteni.

5. **„Alapfokú infrastruktúra” főkomponens:** Csakúgy, mint a 2. (Az „alapfokú oktatás és egészségügy”) és 3. („demográfia”) főkomponens esetén, a korábbi vizsgálat során született főkomponens szinte változatlan formában öröklődött át. A háztartási villamosenergia-fogyasztók, a férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken és a gázzal fűtött lakások aránya mutatók tartoznak jelen faktorba. A kapcsolat mindhárom mutató esetében egyirányú. Ezek alapján ha a háztartási villamosenergia fogyasztók aránya magas, akkor a gázzal fűtött lakások aránya is magas, mely gazdaságilag fejlettebb, fejlett településre utal. A villamos áram fogyasztók magas száma nem kíván magyarázatot, a gázzal fűtött lakások magas száma pedig szintén a kedvezőbb

körülmények között élőkre vonatkozik, hiszen a hagyományos (olcsóbb de munkaigényesebb), fűtési módot leginkább a szegényebb területeken élők alkalmazzák, a jelentős költségmegtakarítás miatt. A gazdasági fejlettség és a turizmus kapcsolatára az előző periódus vizsgálatok már utaltam, ezért lehet összefüggés a férőhelyek számával a kereskedelmi szálláshelyeken. Az **„Alapfokú infrasrktúra” főkomponens tartalmát elfogadom.**

6. **főkomponens:** A hatodik főkomponenst **nem tudom elfogadni**, ugyanis nem értek egyet azzal a megállapítással, hogy amennyiben egy településen a rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya nő, akkor a regisztrált vállalkozások száma csökken. Ezt a faktort a további vizsgálat során irrelevánsnak tekintem.
7. **főkomponens:** A belterületi kiépítettség származtatott mutató önállóan alkotja a faktort. Ilyen esetben – csakúgy mint az korábbi vizsgálat 8. főkomponensénél - a kapott faktor túl specifikus, mivel egy faktorba csak egy eredeti változó kerül, ezért ezt **a faktort nem tudom elfogadni**, a kapott eredmény nem releváns a továbbiakban.
8. **főkomponens:** A 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők aránya és a nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya az álláskeresők körében mutatók alkotják a csoportot. Egyirányú kapcsolatuk azt tükrözi, hogy ha a tartósan (180 napon túli) munkanélküliek aránya nő, akkor emelkedik a kezdő álláskeresők aránya is. Véleményem szerint **ez a kapcsolat nem egyértelmű**, hiszen a tartós munkanélküliek magas aránya nem magyarázza a pályakezdő munkanélküliek magas arányát.
9. **főkomponens:** A vándorlási egyenleg és az internet előfizetések között rejlő ellentétes kapcsolatot mutatja a rotált faktorsúly mátrix. **Nem fogadom el ezt az összefüggést**, hiszen nem látok kapcsolatot a bevándorlás emelkedése és az internet előfizetések csökkenése között, a kapcsolat gyenge, nem magyarázható.
10. **főkomponens:** A 7. főkomponens alapul véve – itt a kerékpárút kiépítettség mutató önállóan alkotja a faktort – így ezt **a faktort sem tekintem relevánsnak.**

A főkomponens-vizsgálat lefolytatása, kielemezése során szembesültem a ténnyel, hogy **a két főkomponens-struktúra nem azonos, így a két vizsgált időszakra az adatok nem komparálhóak.** Más információhalmazt takar a 2003-as faktorstruktúra és megint mást a 2010-es.

A klasztervizsgálatot ezért az alapváltozókra, vagyis a 33 vizsgálatba bevont mutatóra végzem el.

4.3. A hazai településállomány összehasonlító elemzése (2003-2010) klaszteranalízis alapján

A klaszterelemzés a faktorelemzéstől eltérően nem a változók, hanem a **megfigyelési egységek számát kívánja csökkenteni**. A klaszterelemzésnél alapvető feladat azoknak a változóknak a megtalálása, amelyek a csoportok közötti különbséget okozzák, ezért gyakori megoldás az, hogy a klaszterelemzést a faktorelemzés során létrejött változók segítségével végzik. A változók kiválasztása történhet korábbi kutatások, elméleti megfontolások, hipotézisek, illetve (feltáró kutatásnál) intuíció alapján is [SAJTOS-MITEV, 2007].

Az adatok klaszterezésének három fő célja van:

- tömörítés,
- természetes klasszifikáció,
- az adatok mögött rejlő struktúra feltérképezése.

A legnépszerűbb klaszterező algoritmus a K-közép módszer. Az eljárás lényege, hogy a klaszterszám megadása után minden klaszterhez egy-egy középpontot rendel. Megkeresi azokat az elemeket, amelyek az adott középpontokhoz a legközelebb vannak, és szükség esetén átsorolja őket a megfelelő klaszterbe. Az új csoportokat egy-egy klaszternek minősíti, majd meghatározza az új klaszterközéppontokat. Ezt a folyamatot iterálásnak nevezzük. Az iterálást addig ismétljük, amíg a klaszterközéppontok már nem változnak. A klaszterközéppont lesz a klaszterbe tartozó elemek súlypontja.

Mint azt a főkomponens-elemzés elején meghatároztam, vizsgálatom most is összehasonlító jellegű, így először a korábbi, 2003-as esztendőre, majd a későbbi, 2010-es évre végeztem el a statisztikai vizsgálatot.

Az általam kutató két évre vonatkozó alapmutatókat (33-33) elemezve először megvizsgáltam, hogy találhatóak-e kiugró adatok a táblázatokban. A kutatásból kizártam a szélsőségesen kiugró értékeket. Ezt követően standardizáltam a változókat, vagyis a különböző szintű skálákat azonos szintre hoztam.¹² Mivel a vizsgálatom során használt mutatók értékei nagyon különbözőek, ezért ezzel az eljárással összehasonlíthatóvá, összemérhetővé tettem azokat.

4.3.1. Klaszteranalízis a 2003. évi településsoros adatokra

A főkomponens elemzéstől eltérően nem a változók nyomán redukálja a sokaságot, hanem épp ellenkezőleg a megfigyelési eseteket csökkenti, sorolja

¹² Az átlagot kivonjuk az egyes értékekből, majd a különbséget elosztjuk a szórással. A standardizált skála átlaga 0, a szórása pedig 1. [SAJTOS-MITEV, 2007]

csoportokba. Mint azt az „Anyag és módszer” című fejezetben említettem **K-közép**, vagyis nem hierarchikus **klaszterelemzést választottam, a több ezres mintanagyság miatt.** (Hierarchikus klaszterelemzést is lefuttattam, de a magas elemszám végett kevésbé értelmezhető, átlátható eredményt kaptam.)

A vizsgált 2003. évben – A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG HELYSÉGNÉVTÁRA, 2003 nyomán – 3145 település található Magyarországon. A nem hierarchikus klaszterezési eljárásnál a kutató szabja meg a klaszterek számát, vagyis többszöri lefuttatás során, minden alkalommal eggyel növeltem a klaszterek számát, amíg ez érzékelhető változást hozott. Így a statisztikai eljárást 3, 4, 5, 6, 7, illetve 8 klaszter esetén is elvégeztem mind a két vizsgált esztendőre, sőt a kapott eredményeket minden esetben térképen is megjelenítettem.

A klaszterek számának megállapítására konkrét szabály nem létezik, azonban egy „könyök-szabály” itt is segítségünkre lehet, miszerint alacsony elemszámú klaszternek nincs értelme – vagy csak nagyon indokolt esetben –, egy-két tagú csoport nem értelmezhető.

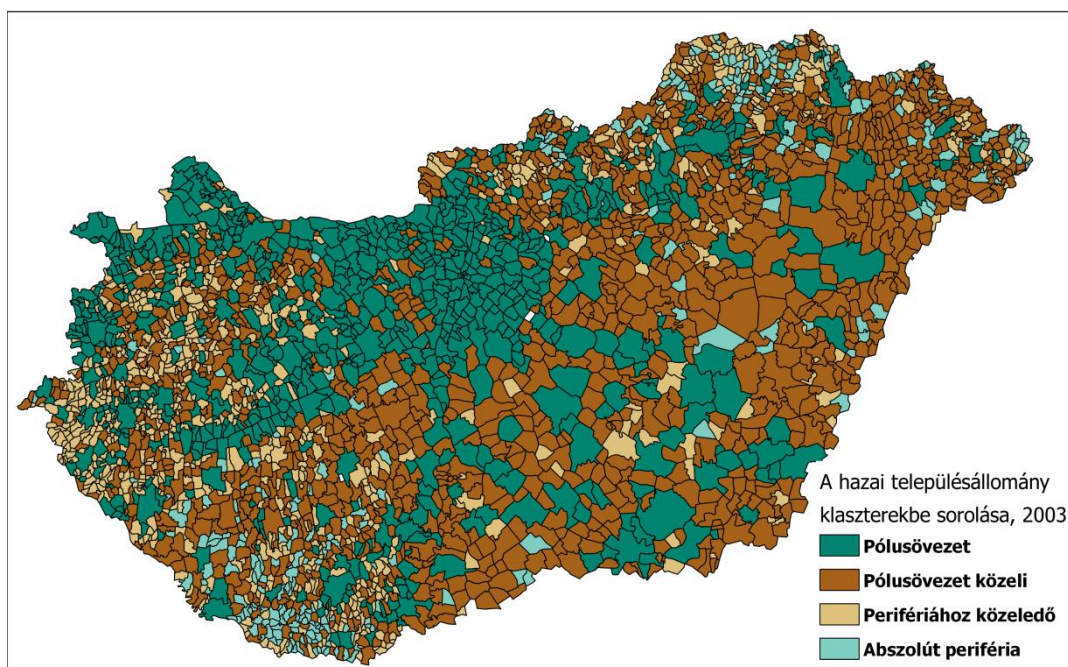
A **többszöri lefuttatás**, illetve a felmerülő kiugró értékek kizárása **után négy klaszterbe** (12. táblázat) soroltam a vizsgált településeket. További klaszterek alkotása során alacsony számú – tíz alatti elemszámú – klaszterek születtek, melyet ilyen nagy minta esetén nem tartok magyarázhatónak.

12. táblázat: A klaszterek számának alakulása 2003. évben

Klaszteresetek száma		
Klaszter	1. „Pólusövezet klaszter”	795,000
	2. „Pólusövezet közeli klaszter”	1246,000
	3. „Perifériához közeledő klaszter”	811,000
	4. „Abszolút periféria klaszter”	293,000
Érvényes		3145,000
Hiányzó		,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Jól látható, hogy a legkisebb elemszámú a negyedik, a legnagyobb pedig a második klaszter (ezer feletti esetszámmal). **Mind a négy klaszter több száz egyedet foglal magába**, így véleményem szerint az eredmény elfogadható, a **kiugró értékek kizárása** maradéktalanul **teljesült.**

19. ábra: A hazai településállomány klaszterekbe sorolása a 2003. évi adatok alapján

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A 19. ábrán – Quantum GIS 1.8.0-Lisboa program segítségével – grafikusán is megjelenítettem a klasztervizsgálat eredményeit. Mint látható **jól elkülönül** a vizsgálatom során lehatárolt **4 klaszterreset**, melyben a legfejlettebb, legjobban prosperáló településeket az első, „pólusövezet” klaszter foglalja magában. Az általam vizsgált gazdasági-társadalmi mutatórendszer alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a negyedik, „abszolút periféria” klaszter tagjai rendelkeznek a leggyengébb adottságokkal, különösen a foglalkoztatási mutatók tekintetében, illetve a harmadik, „perifériához közeledő” klaszter tagjait is a lemaradás, leszakadás jellemzi.

A négy klaszter bemutatása, kiértékelése:

A 13. táblázatban bemutatom, hogy a klaszterelemzés során mely változók szerint bontotta csoportokra az SPSS program a klasztereket. Viszonylag kevés változó bevonásával történő klaszterezés esetén a végső klaszterek értelmezése a táblázat alapján könnyű feladat, azonban magas számú változók esetén nehezebben értelmezhető. Éppen ezért minden klasztert külön színnel jelöltem, feltüntetve hovatartozását és a végső klaszterközpontokat.

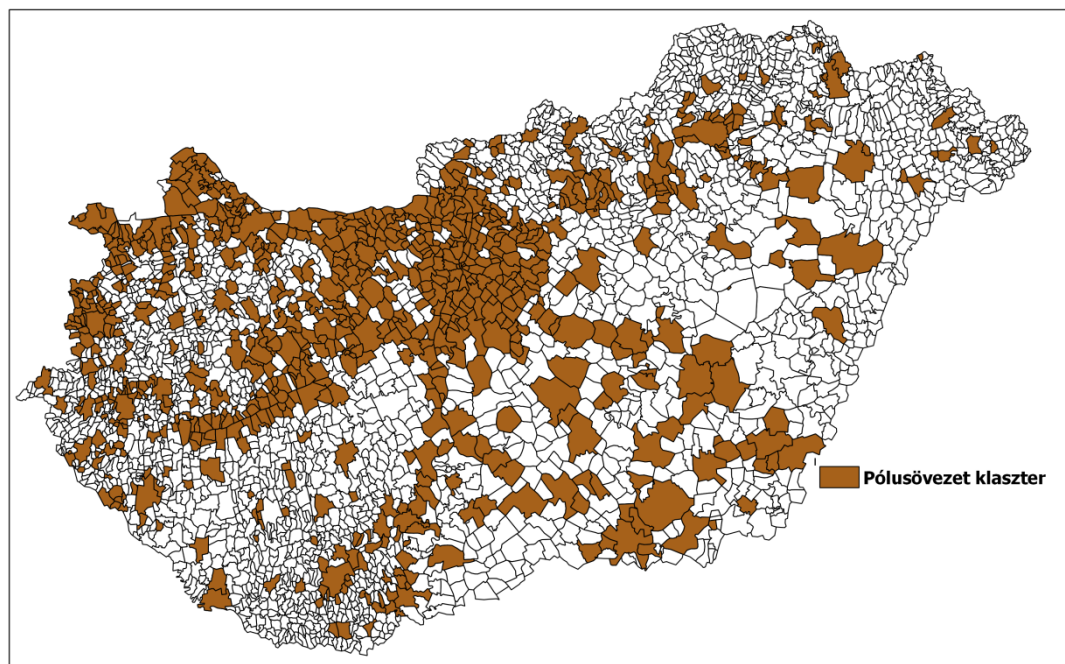
13. táblázat: Végső klaszterközéppontok, 2003

Klaszter	Változó	Pólusövezet	Pólusövezet közeli	Perifériához közeledő	Abszolút periféria
Pólusövezet	Internet előfizetések aránya	,68015	-,16350	-,30883	-,29533
	Belterületi kiépítettség	,22403	,01666	-,16929	-,21015
	Kerékpárút kiépítettség	,24545	-,01188	-,15972	-,17334
	Regisztrált vállalkozások száma	,72623	-,21556	-,13922	-,66844
	Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	,68544	-,20402	-,26333	-,26333
	Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya	1,07246	-,30384	-,40251	-,50371
	Gázzal fűtött lakások aránya	,75442	,12153	-,56617	-,99670
	Háztartási villamosenergia-fogyasztók	,41736	-,18869	-,02892	-,24994
	Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	,14837	-,10510	,00816	,02179
	Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	,63672	-,20577	-,18511	-,34022
	Vándorlási egyenleg	,33447	-,03593	-,15244	-,33277
	Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	,31440	,18760	-,50157	-,26253
	1000 főre jutó személygépköcsi	,94626	-,25957	-,09018	-,121407
	Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az állás keresők tekintetében	,12331	,09592	-,30380	,09841
1 adófizetőre jutó SZJA	1,04035	-,19841	-,42715	-,79674	
Pólusövezet közeli	1000 főre jutó orvosok száma	,24524	,42102	-,70694	-,49907
	A napközis tanulók aránya	,19014	,42288	-,74377	-,25552
	Általános iskolai tanulók aránya	,24475	,52040	-,93447	-,29058
	1 óvodapedagógusra jutó óvoda	,22931	,59454	-,1,04430	-,25995
	Óvodai férőhelyek kihasználtsága	,28839	,46729	-,85301	-,40863
Perifériához közeledő	Szociális étkeztetésben részesülők	-,23268	-,02969	,30152	-,07701
	Népsűrűség	-,50390	-,19276	,73095	,16374
	60-x évesek aránya	-,35551	-,17791	,93500	-,86684
Abszolút periféria	Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	,33925	,11456	-,79122	,78240
	Élveszületések aránya	-,12743	,02863	-,42180	1,39152
	Természetes szaporodás/fogyás	,20695	,06724	-,64494	,93765
	Közcélnél foglalkoztatásban résztvevők aránya	-,52699	-,08503	,12970	1,43251
	Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	-,53085	,11128	,03685	,86515
	180 napon túli nyilvántartott állás keresők aránya	-,34779	,10776	-,12211	,82341
	Munkanélküliségi ráta	-,72940	,00473	,04369	1,83807
	Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya a lakosságból	-,25153	,04831	,00870	,45298
	0-14 éves lakosság aránya	-,25296	,14344	-,59080	1,71167
	Vitalitási index	-,04902	,02712	-,54690	1,53146

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Kezdeti lépésként az első, a „**pólusövezet klaszter**” vizsgálatát végzem el (20. ábra). Ez a **klaszter öleli fel Magyarország centrumtérsegeit, meghatározó gazdasági területeit**. Látható, hogy **magában foglalja az ország fővárosát** – széles **agglomerációjával együtt** –, meghatározó **vidéki növekedési pólusait**, valamint az **autópályák menti településeket**, a 8-as és 4-es számú főutakat határoló településekkel kiegészülve. 795 települést ölel fel a klaszter, ami nagyságrendileg minden negyedik hazai települést jelent – az igazság kedvéért

hozzá kell tenni, hogy lakosságárányosan már teljesen más kép bontakozna ki előttünk, hiszen az összes hazai nagyváros e csoport tagja.

20. ábra: A „Pólusövezet” klasztert alkotó települések, 2003

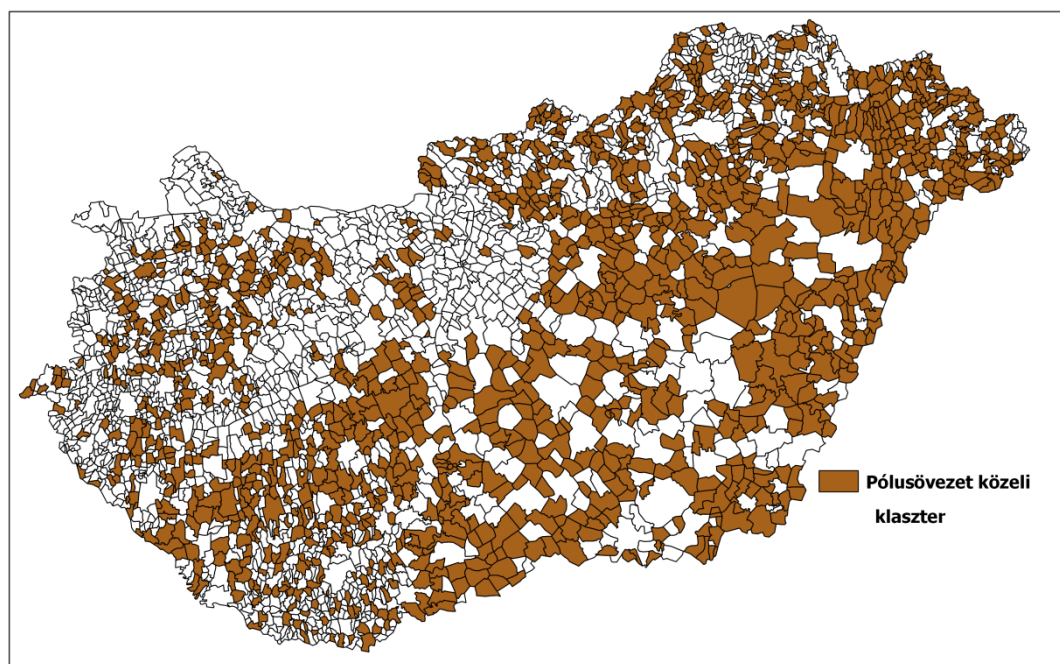
Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A „Végző klaszterközpontok” táblázat vizsgálata során kiderül, hogy az e kategóriába tartozó településeket a jól kiépített infrastruktúra (úthálózat, közcserő, villamosenergia, gázfűtés, internet, kábeltelevízió) jellemző, itt a legmagasabb az egy főre jutó SZJA, illetve személygépkocsi állomány. Az országban egyedülként itt erős a turisztikai potenciál – érdekes, hogy a másik három klaszter esetén nagyságrendileg egyformán jelentéktelen a turizmus –, valamint a vállalkozások száma is itt a legjelentősebb. Ezen tulajdonságokkal felvértezve képesek dinamizálni, nemcsak saját hanem közeli térségüket. Eme jól prosperáló településeket alacsony munkanélküliség, jó színvonalú oktatás, egészségügyi ellátás, illetve magas bevándorlás, természetes szaporodás jellemző.

A „Pólusövezet közeli” klaszterbe (21. ábra) a 2003-as hazai településállomány majdnem 40 %-a tartozik. A grafikus ábrázolás elemzése során leszűrhető, hogy leginkább a közepes, illetve nagyközségekre, illetve a kis- és középvárosokra jellemző, valamint különösen az Alföld térségét szövik be. Megfigyelhető, hogy az **autópályák mentén, illetve a centrumtelepülésekhez** (1. klaszter) **közel helyezkednek el**. Tüzetesebb vizsgálat alá vonva a térképet megállapítható, hogy – a **fő növekedési központjaink körül** – Miskolc, Debrecen, Szeged körzetét **szinte kizárólag e klaszterbe tartozó települések határolják,**

Győr és Pécs esetén is jelen vannak, de esetükben nem meghatározóak. A két utóbbi központ helyzetét a későbbi klaszterek elemzése során részletezem.

A csoportot alkotó változókról egyértelműen megállapítható, hogy a fiatalok aránya kedvező, valamint a magas színvonalú egészségügyi ellátás jellemzi. A munkanélküliséghez köthető mutatók – a többi klaszterhez viszonyítva – az országos átlag körüliek, vizsgálatomban abszolút a középmezőnybe tartoznak. A szociális juttatásokból részesülők aránya (szociális étkeztetés, közmunka, közgyógyellátás) az országos átlaghoz konvergál, az időskorú népesség aránya viszonylag alacsony ezen településeken. Közepes infrastrukturális kiépítettség jellemzi, valamint a gazdasági vállalkozások száma valamivel az országos átlag alatt helyezkedik el. A mutatók ismeretében kijelenthető, hogy a „pólusövezet közeli” klaszter tagjai közvetlenül a centrumtérsegek közelében helyezkednek el, amolyan félperiférikus funkciót töltenek be. A foglalkoztatottsági mutatók ismeretében kijelenthető, hogy viszonylag kedvező volta a nagyvárosok, illetve autópálya csomópontok közelségének köszönhető, jelen települések a centrumtérsegek humán erőforrás „kiszolgálói”. A klasztert jellemző tulajdonságok alapján a második legfejlettebb, a centrumtérsegekhez legjobban illeszkedő csoportként jellemezném, **„pólusövezet közeli klaszter”** elnevezéssel.

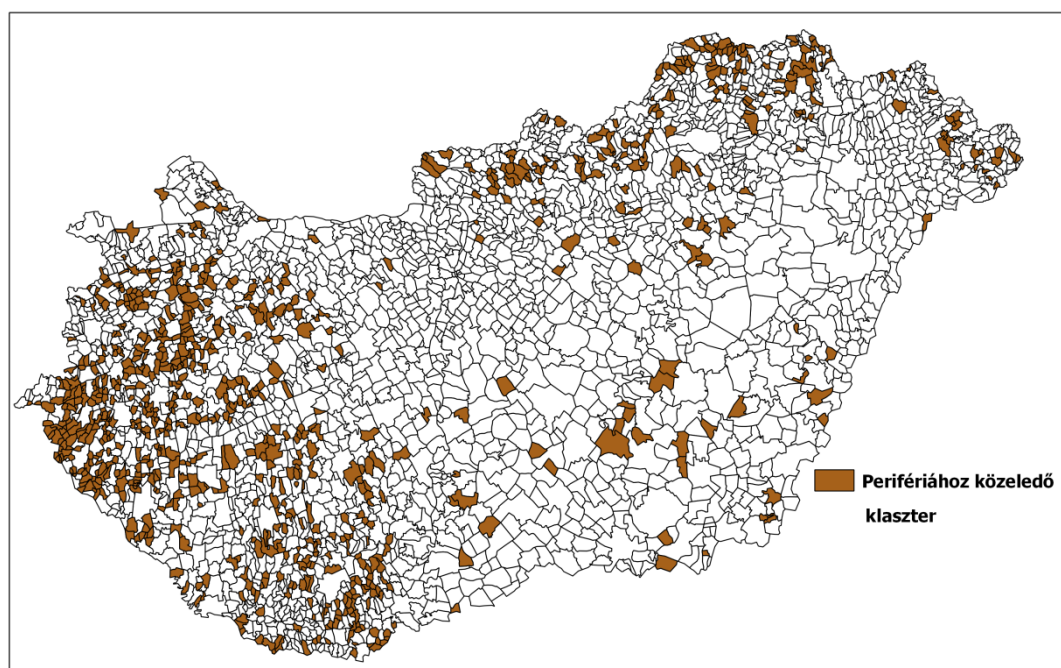

21. ábra: A „Pólusövezet közeli” klasztert alkotó települések, 2003

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A harmadik, „perifériához közeledő” klasztert (22. ábra) 811 település alkotja, mely pontosan a települések negyedét jelenti. A térkép első ránézésre

csalóka lehet, hiszen a grafikus megjelenítés nem tükrözi a tényt, hogy minden negyedik település e kategóriába tartozik. Ennek oka, hogy **leginkább közép- és kisfalvak, illetve apró- és törpefalvak alkotják** a klasztert. Néhány alföldi kivételtől eltekintve megállapítható, hogy **két körzetre szűkíthető lehatárolásuk**, nevezetesen **Észak-Magyarország és a Dunántúl (közép és dél) térségére**. Közös tulajdonságuk, hogy **a fővárostól** – hazánk legjelentősebb gazdasági központjától – **egyaránt távol esnek**, helyzetük ebben az értelemben periférikus. A változók vizsgálata során kijelenthető, hogy abszolút az előregedő korszerkezet jellemzi a klaszter tagjait, a szociális juttatásokban részesülők aránya magas. Az infrastrukturális ellátottság alacsony szintű, sajnos az alapszintű szolgáltatások esetén is. A munkanélküliség minden aspektusban (általános értelemben, 180 napon túli, illetve kezdő munkanélküli) meghaladja az országos átlagot, valamint gyenge szintű egészségügyi ellátás jellemzi. Az óvodai és alapszintű közoktatás feltételei a négy klaszter közül itt a legelmaradottabbak.

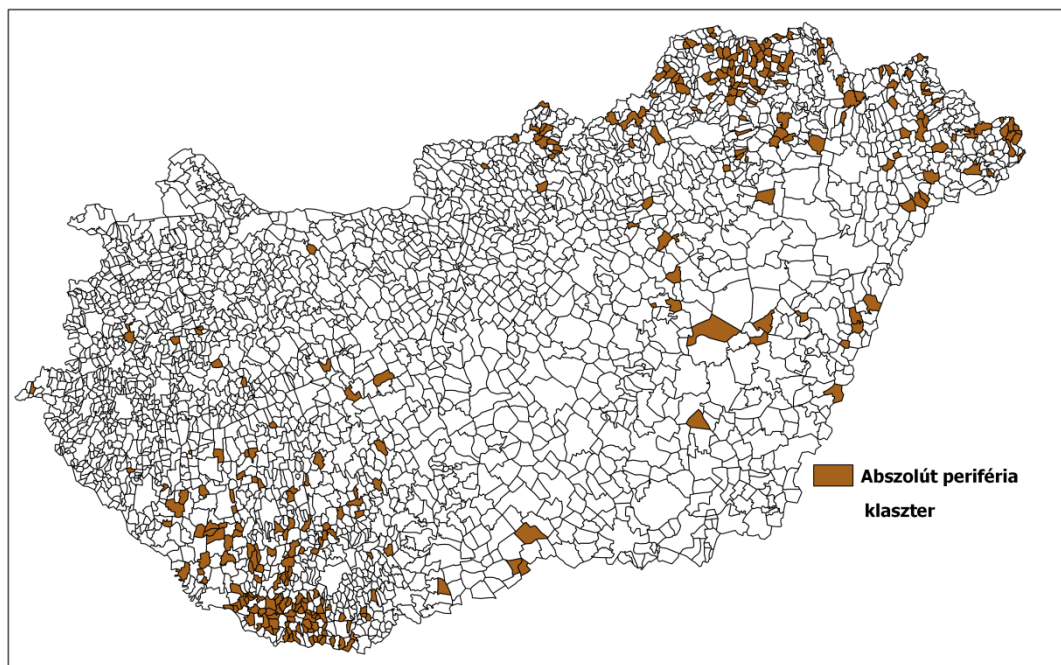
22. ábra: A „Perifériához közeledő” klasztert alkotó települések, 2003

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Végül, de korántsem utolsó sorban a negyedik klaszter vizsgálatát végzem el, melynek az „**abszolút periféria klaszter**” nevet adtam (23. ábra). A csoport alkotóelemeinek jellemzője – csakúgy mint az előző klaszternél –, hogy **települései kis méretűek, jellemzően 1000 fő alattiak**. Néhány alföldi, illetve közép-dunántúli kivételtől eltekintve **négy megyére szűkíthető a klasztert alkotó települések elhelyezkedése**. Leginkább **Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, majd**

Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve Nógrád megyékben találhatóak. A csoportot 293 település alkotja, mely körülbelül a hazai települések egytizedét teszi ki.

Kiugróan magas a munkanélküliség – minden általam vizsgált válfaját tekintve –, az egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó összege ezen településeken a legalacsonyabb. Az infrastrukturális kiépítettség itt a legcsekélyebb szintű, a személygépkocsi állomány elenyésző. Az egészségügyi ellátórendszer gyéren kiépített, illetve turisztikai potenciál gyakorlatilag nincs. Kiugró értéket mutat a szociális juttatásokban részesülők aránya, különösen a közmunka, illetve közgyógyellátás tekintetében. A „perifériához közeledő” és „abszolút periféria” klaszter számos mutató tekintetében közel megegyező adottságú, nemcsak az egyes változók alakulásának irányát, hanem az értékeiket illetően is. A legnagyobb különbség a csoportok között a korszerkezet. Míg a második klasztert előregdő korstruktúra jellemzi, addig a harmadik egységet pont ellenkezőleg, országos szinten a legkedvezőbb korszerkezet jellemez. Az élveszületések száma, a vitalitási index, illetve a természetes szaporodás is itt a legmagasabb, valamint nagy arányú elvándorlás tapasztalható. Véleményem szerint az e csoportba tartozó települések lakossága jelentős részben a szociális hálóra „támaszkodva” próbálja megélhetését biztosítani, hiszen a – szinte minden mutató tekintetében – tökéletesen periférikus térségek nem indoklják ezt a túlzott gyermekvállalási hajlandóságot. A foglalkoztatottsági mutatókra, illetve a területi SZJA bevételek változókra alapozva kijelenthető, ezen településeken élők megélhetését döntően a munkanélküliséghez, illetve gyermekvállaláshoz köthető állami segélyezések, járulékok biztosítják.

23. ábra: Az „Abszolút periféria” klasztert alkotó települések, 2003

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Az egyes klaszterek jellemzése, grafikus megjelenítése után megvizsgálom, mit is mutatnak az egyes klaszterek az általam fajsúlyosnak vélt mutatók alapján, melyet a 14. táblázatban szemléltetek.

14. táblázat: A klaszterek számokban, 2003

Változók (2003)	Pólusövezet	Pólusövezet közeli	Perifériához közeledő	Abszolút periféria
Klasztert alkotó települések száma, (db)	818 (26,00%)	1 246 (39,61%)	811 (25,78%)	293 (9,31%)
Állandó népesség száma, (fő)	7 300 820 (71,90%)	2 394 392 (23,58%)	263 356 (2,59%)	196 156 (1,93%)
Terület, (km ² , %)	3 341 (34,80%)	4 459 (46,43%)	1 044 (10,87%)	459 (4,78%)
Egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó, (Ft)	207 752	125 572	111 834	85 878
Természetes szaporodás/fogyás, (%)	-0,43	-0,58	-1,31	0,32
Vándorlási egyenleg, (%)	0,95	0,06	-0,23	-0,66
Vitalitási index, (%)	0,77	0,81	0,53	1,55
Munkanélküliségi ráta, (%)	4,31	9,56	9,84	22,66
Közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya a munkaképes lakosság tekintetében, (%)	0,44	1,74	2,38	6,23
1000 főre jutó regisztrált gazdasági szervezetek száma, (db)	102,2	52,99	57,95	33,71
Összes kereskedelmi szálláshely szállásférőhelyeinek száma, (db)	203 134	693	0	0
1000 főre jutó személygépkocsi, (db)	278,1	201,1	211,9	140,3

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A különböző klasztereket települések alapján csoportosítottuk, ahol megfigyelhető, hogy a legkisebb a hazai településállomány közel 10, a legnagyobb pedig közel 40%-át foglalja magába. Jóval szignifikánsabb az eltérés amennyiben az állandó **népesség száma alapján** csoportosítunk, látható, hogy itt már **igen számottevőek a különbségek**.

Két mutatót szeretnék kiemelni, mellyel érzekeltetni kívánom a hazánkban 2003-ban jelen lévő társadalmi-gazdasági differenciákat. Az egyik az **egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó**, ahol a **legalacsonyabb és a legmagasabb** jövedelmű klaszterek tagjai **között 2,42 százalékos különbség** fedezhető fel.

Munkanélküliségi ráta tekintetében **több mint ötszörös (5,25) különbség mutatkozik**. Belátható, hogy az eltérés szélsőértékei közül az „abszolút periféria” klaszter értéke kiugró, hiszen az országos átlagtól való (9,52) eltérése is többszöröse, a legfejlettebb térségének. A klasztert alkotó települések legnagyobb problémája az alacsony foglalkoztatás, köszönhetően részben a külső periférikus helyzetnek, ezáltal a gyenge elérhetőségnek.

4.3.2. Klaszteranalízis a 2010. évi településsoros adatokra

A 2010-es esztendőben a magyarországi települések száma 3152. Az előző vizsgálatnál ismertettem, hogy mi alapján határoztam meg a klaszterek számát. **Az eredmények összehasonlíthatóságának kedvéért – logikusan – úgy szabtam meg a csoportok számát, hogy a két időszakot össze lehessen hasonlítani.**

A 15. táblázat a klasztereketek számát és azok nagyságát mutatja be. A táblázat érdekessége, hogy a **jelenleg vizsgált időszak eseteinek számát összehasonlítja a 2003. évi klaszterek esetszámával.** Kiemelném, hogy a vizsgált minta 0,22 százalékkal (hét település) növekedett.

15. táblázat: A klaszterek számának alakulása 2010. évben

Klasztereketek száma			Településszám változás 2003-hoz képest (%)
Klaszter	1. „Pólusövezet klaszter”	843,000	6,03
	2. „Pólusövezet közeli klaszter”	1123,000	-9,87
	3. „Perifériához közeledő klaszter”	883,000	8,87
	4. „Abszolút periféria klaszter”	303,000	3,41
Érvényes		3152,000	0,22
Hiányzó		,000	

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A következő mátrixban (16. táblázat) összefoglaltam a változási tendenciákat, mely szemléletesebben, áttekinthetőbben mutatja be a klaszterek közötti pozícióváltási folyamatot.

16. táblázat: A települések klaszterváltási mátrixa, 2003-2010

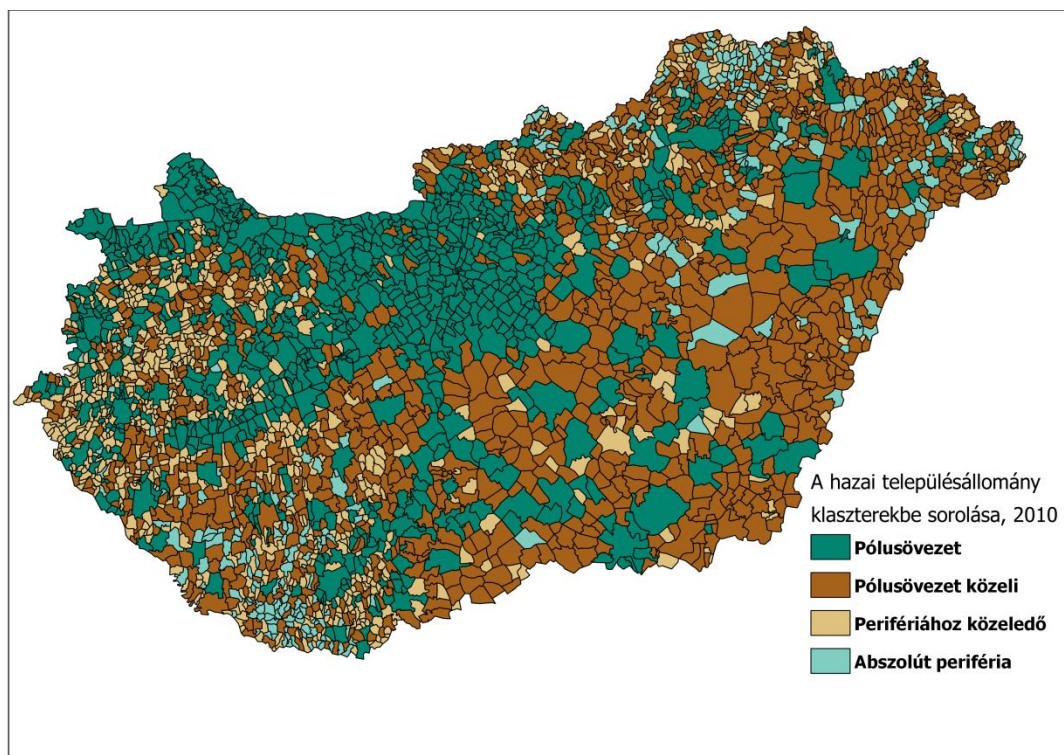
Klaszterek (települések, db)	Pólusövezet, 2003	Pólusövezet közeli, 2003	Perifériához közeledő, 2003	Abszolút periféria, 2003
Pólusövezet, 2010	690	125	24	2
Pólusövezet közeli, 2010	77	970	52	22
Perifériához közeledő, 2010	28	103	696	55
Abszolút periféria, 2010	0	48	39	214

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A **mátrixban jól látható**, hogy a négy klaszter közül a „pólusövezet”, a „perifériához közeledő” és az „abszolút periféria” klaszterek bővültek kisebb-nagyobb mértékben, az **„pólusövezet közeli”** klaszter rovására. Utóbbi csoport a

legmagasabb esetszámú – bár az egyetlen zsugorodó – klaszter, míg az „abszolút periféria” a legalacsonyabb elemszámú klaszter. A másik két klaszter nagyságrendileg azonos esetszámú, azonban a „perifériához közeledő” gyarapodása jelentősebb (8,87), mint a „pólusövezet” (6,03). A vizsgálat érdekessége, hogy mindössze egy viszonylatban nem történt változás, nevezetesen a „pólusövezetbe” tartozó települések közül egy sem került át az „abszolút periféria” klaszterbe, vagyis a lehető legnagyobb pozícióvesztés nem következett be, ennek ellenkezője viszont igen, két település is a lehető legnagyobb mértékben tudott javítani pozícióján.

A 24. ábrán látható a **grafikusan megjelenített klasztervizsgálat eredménye**. Mivel több ezres esetszámról van szó a térképről mindössze annyit állapítható meg, hogy nagyságrendileg megfelel a 2003-as eredményeknek. A könnyebb áttekinthetőség, értelmezhetőség kedvéért egyesével kívánom megvizsgálni az újdonsült klasztereket, illetve azon tagjainak változásának irányát.

24. ábra: A hazai településállomány klaszterekbe sorolása a 2010. évi adatok alapján

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A 17. táblázat már ismerős lehet az előző vizsgálatból, azonban itt **nemcsak a változókat tüntettem fel azok hovatartozása, illetve értékük szerint, hanem azok előző vizsgálati időszakhoz viszonyított elmozdulásukat is vizsgáltam.**

17. táblázat: Végső klaszterközéppontok, 2010

Klaszter	Változás 2003-hoz képest	Változó	Pólusövezet	Pólusövezet közeli	Perifériához közeledő	Abszolút periféria
Pólusövezet (1.)	1	Internet előfizetések aránya	,43872	-,15484	-,11654	-,30709
	1	Belterületi kiépítettség	,25162	,05849	-,26837	-,13477
	1	Regisztrált egyéni vállalkozások száma	,17915	-,19782	,15428	-,56322
	1	Kerékpárút kiépítettség	,22249	,02484	-,16885	-,21899
	1	Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	,50046	-,13319	-,20982	-,28728
	1	Közcsonna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya	,94105	-,23513	-,37397	-,65691
	1	Gázzal fűtött lakások aránya	,72058	,14573	-,53480	-,98637
	1	Háztartási villamosenergia-fogyasztók	,39378	-,20961	-,01677	-,26981
	1	Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	,23056	-,00663	-,24592	,09977
	1	Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	,88807	-,12828	-,47716	-,60482
	1	Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	,43401	,22955	-,64272	-,18525
	1	1000 főre jutó személygépkocsi	,82964	-,31015	,07563	-,137911
	1	1 adófizetőre jutó SZJA	,94629	-,24554	-,28045	-,90544
Pólusövezet közeli (2.)	2	1000 főre jutó orvosok száma	,17840	,46094	-,59415	-,47324
	2	A napközis tanulók aránya	,29876	,51933	-,82719	-,34539
	2	Általános iskolai tanulók aránya	,19706	,54284	-,83866	-,11614
	2	1 óvodapedagógusra jutó óvodás	,37068	,62790	-,1,09946	-,15446
	2	Óvodai férőhelyek kihasználtsága	,51106	,58553	-,1,13478	-,28502
Perifériához közeledő (3.)	3	Szociális étkeztetésben résztvevők	-,43079	,08896	,33612	-,11071
	1	Vándorlási egyenleg	,07755	-,10988	,10482	-,11398
	3	Népsűrűség	-,50106	-,19810	,69244	,11037
	3	60-x évesek aránya	-,27024	-,13243	,78847	-,1,05508
Abszolút periféria (4.)	4	Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	,44097	,06041	-,76587	,78116
	4	Élveszülések aránya	,04412	-,04883	-,43114	1,31463
	4	Természetes szaporodás/fogyás	,26403	-,00543	-,57208	,95268
	4	Közcélnű foglalkoztatásban résztvevők aránya	-,62032	,00697	,02700	1,62132
	4	Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	-,45333	,19761	-,05840	,69905
	4	180 napon túli nyilvántartott álláskereső aránya	-,25179	,16935	-,07307	,28582
	4	Munkanélküliségi ráta	-,80606	,14761	-,01913	1,75128
	1	Nyilvántartott kezdő álláskereső aránya az álláskereső tekintetében	,20003	,18085	-,14724	,31534
	4	Nyilvántartott kezdő álláskereső aránya a lakosságból	-,31325	,10748	-,1,0039	,76573
	4	0-14 éves lakosság aránya	-,12704	,07992	-,60862	1,83087
4	Vitalitási index	-,05605	-,04794	-,42917	1,58431	

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A klaszterelemzés lefuttatása után a következő eredményeket kaptam. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért beszámoltam a klasztereket, így jelöltem a

változók besorolását. A „pólusövezet” klaszter változóinak száma nem bővült, azonban mind a két „elmozdult” változó ebből a szettből vált ki. A „pólusövezet közeli” klaszter mutatói nem módosultak, azonban a „perifériához közeledő” klaszter egy változóval, a „vándorlási egyenleg” mutatóval bővült, amely eredetileg az első klaszter tagja volt. Az „abszolút periféria” klaszter szintén egy változóval gyarapodott, a „nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az állás keresők tekintetében” származtatott mutató – csakúgy mint a második csoportnál – az első klaszterből sorolódott át.

Véleményem szerint **e két változó elmozdulása érdemben nem torzítja a kutatás eredményeit**, hiszen könnyen belátható hogy mindkét esetben a mutatókhoz tartozó klaszterközpont értékek minimálisan térnek el az eredeti klaszterhez tartozó értékeiktől. A „vándorlási egyenleg” mutatónál ez az érték 0,02, a „nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az állás keresők tekintetében” változónál pedig 0,11. Úgy gondolom, hogy ilyen nagyszámú változószett, illetve vizsgálendő esetszám elemzésekor ekkora eltérés nem minősül szignifikánsnak. Hozzá szeretném fűzni, hogy az újonnan az „abszolút periféria” klaszterbe került változó szintén a munkanélküliségi mutatókhoz köthető, e csoportba való elhelyezkedése relevánsabb a 2003-as pozíciójához képest. A módosulás ellenére **a kutatás eredményeit továbbra is hitelesnek tartom, azonban a vizsgálat tisztaságának fenntartása céljából ezt feltétlenül meg kellett jegyeznem**. Hét év elteltével 575 település, a magyar településállomány 18,24 %-a sorolódott át egyik klaszterből a másikba.

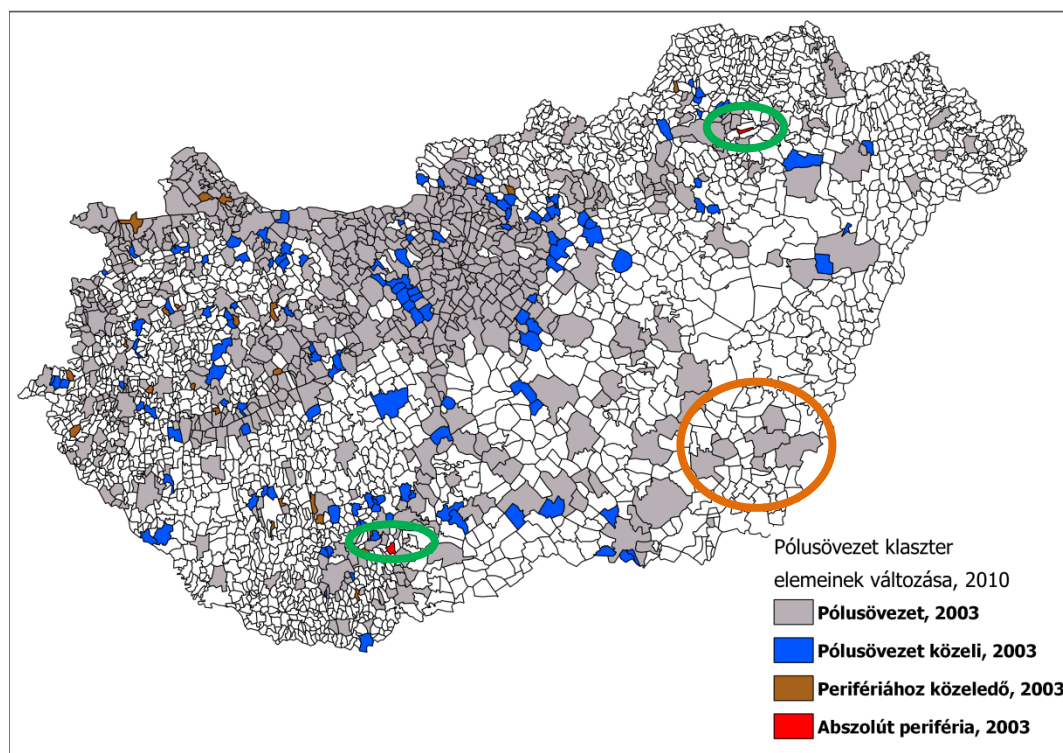
A 2010. évi 4 klaszter bemutatása, összevetése a 2003. évi eredményekkel:

A „pólusövezet” klaszter (25. ábra) esetén szembe tűnő, hogy – az eredeti vizsgálatban már meglévő – magterületek által közvetlenül határolt települések kerültek ebbe a kategóriába. A klasztert alapvetően a pozitív gazdasági teljesítmény – vállalkozások száma, 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, az infrastrukturális kiépítettség, illetve az egy adófizetőre jutó SZJA – határozza meg. Az egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó mérték alapján következtethetünk a jövedelmekre. Vizsgálati eredményem összecseng PÉNZES [2012] vizsgálati eredményeivel, aki a települési jövedelmi rangsor vizsgálatát végezte el, számított eredményeink grafikus ábrázolása jelentős mértékben megegyezik. Különösen jól kirajzolódik a főváros vonzáskörzetének erősödése. Budapestet szinte körbeöleli, majdnem minden irányból egységesen gyarapodik agglomerációja, közel tökéletes kört kialakítva a centrum körül, amit az autópályák mentén észlelhető, kifelé mutató fejlődési tengelyek nyújtanak meg. A vizsgálat alapján kijelenthető, hogy Budapest fejlődése töretlen; mérete, számos funkciója; kiterjedt szolgáltató szektora végett a gazdasági válság alig érintette.

Igen **érdekes vizsgálat, a települések besorolásának „vándorlását”, annak irányát elemezni**. A klaszter változását elemzve azt hiszem nem meglepő a tény, hogy az „pólusövezet közeli” klaszter tagjai „fejlődtek fel”, nevezetesen 125

település (kék színnel) volt képes javítani a pozícióján. Azonban, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy ez a módosulás a **gazdasági világválság évei alatt** történt, akkor teljesen más kontextusba kerül a változás. Mind a gazdasági, mind a társadalmi változók vizsgálata esetén teljesen logikus és érthető a végbement pozícióváltás.

A **fővárost** eredetileg is **körülölelő gyűrű 34 taggal bővült** elsősorban keleti irányban, azonban szembeutó az agglomeráció nyugati felén tapasztalható összefüggés, miszerint a 2003-as vizsgálatban egy jelentős mértékű „fehér folt” volt fellelhető a „pólusövezet” klaszterben. 2010-re ez a csoport egyöntetű fejlődést mutatva felzárkózott a legfejlettebb klaszterbe, nevezetesen a **Gyúró-Tabajd-Alcsútdoboz háromszögben található 10 település képes volt a fejlődésre**, így egy település kivételével (Kerepes) a teljes Közép-magyarországi régiót alkotó települések a legfejlettebb csoport tagjaivá váltak.

25. ábra: A „pólusövezet” klasztert alkotó települések „származásuk” szerint kategorizálva, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Kutatásom alapján kijelenthető, hogy **szoros összefüggés tapasztalható az autópályák, illetve a „pólusövezet” klaszter tagjait illetően**. Ez alól mindössze **egyetlen térségben véltem felfedezni összefüggő „pólusövezet” tagságot** (barna színnel bekarikázva), noha a legközelebbi autópálya csomópont elérhetőség **100 percnél felül van**. Ez a **Békéscsaba-Gyula-Békés térség**, mely az országban

egyedüli módon képes előkelő pozícióját megtartani, kedvezőtlen elérhetőségi feltételek mellett. Kutatásomnak nem célja vizsgálni a határon-átnyúló együttműködések, de megemlíteném, hogy nevezett térség –elhelyezkedéséből fakadóan – szorosan köthető a **Temesvár-Arad növekedési zónához**, mely nyilván jelentős hatást gyakorol a térségre, habár a schengeni határ [Schengeni egyezmény, 1985] egyenlőre elválasztja őket.

Sokkal inkább meglepő eredmény, hogy a „perifériához közeledő” klaszter 24 települése (barna színnel) is – kihagyva egy lépcsőfokot: a „pólusövezet közeli” klasztert – e kategóriába került. Közelebbről megvizsgálva a 25. ábrát látható, hogy ezen **települések szinte kivétel nélkül „pólusövezet” klaszterbe sorolt települések által körbehatárolt területen helyezkednek el**, illetve kedvező elérhetőségi feltételekkel (autópálya, autótűt) rendelkeznek. A klaszter alapvető tulajdonságait meghatározó változók tekintetében itt a legnagyobb a fejlődés, a **gazdasági hanyatlásból prosperáló centrumterületté váltak**.

Amennyiben az előző eset meglepetés volt, úgy ez az eset maga a csoda – természetesen amennyiben nem adatgyűjtési -szolgáltatási hibáról van szó – miszerint **két település az „abszolút periféria” klaszterből** (piros színnel jelölve és bekarikázva) **egyenesen a centrumzónába**, vagyis az „abszolút periféria” helyzetből a **„pólusövezetbe” került**. E két település Hernádkak, illetve Bátaapáti.

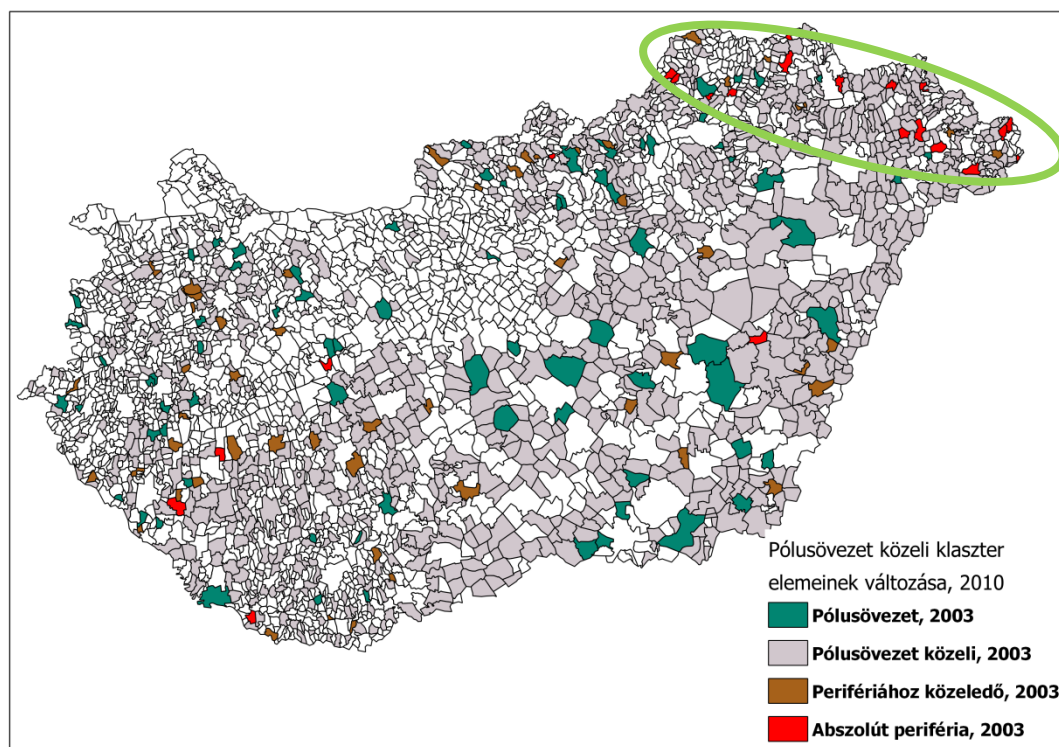
Hernádkak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolctól 12 kilométerre található. Miskolc, mint pólusváros ereje jelentős hatást gyakorolt rá a vizsgálati időszak alatt, leginkább a munkanélküliséggel kapcsolatos mutatókban történt érdemi, pozitív irányú elmozdulás. A régióközponttól – mint dinamikus magterülettel – való távolság függvényében részben magyarázható is az elmozdulás.

Bátaapáti pedig az újonnan elkészült M6-os autópálya közvetlen szomszédságában található, amely fejlődés indokolható azzal, hogy a bázisévben (2003) az autópálya még nem készült el ebben a térségben, azt csak 2010 év elején adták át. A másik befolyásoló tényező a 2012-ben átadott, a teljes paksi atomhulladék tárolására alkalmas „atomhulladék-temető” építése, mely ilyen mértékű változást eredményezett a településen.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy egy ilyen kis településen egy-két nagyobb vállalkozás, vállalat megjelenése képes olyan nagy mértékű fejlődést (gazdasági fejlődést azonnal, társadalmi elnyújtva) indukálni, mely magyarázza ezt az ugrásszerű elmozdulást.

A **„pólusövezet közeli klaszter”** (26. ábra) a **2010-es évben is a „legnépesebb” csoport**, bár egyedüliként csökkenő elemszámot mutat a vizsgált évben. Mivel a csoportot meghatározó változók nem módosultak, így alapvető jellemzőik is helytállóak. Eszerint leginkább a közepes, illetve nagyközségekre, illetve a kis- és középvárosokra jellemző, valamint különösen az Alföld térségét szövik be. Az autópályákat, autópálya csomópontokat határoló települések közvetlen szomszédjai, a centrumtelepülésekhez közel helyezkednek el.

2003 és 2010 között 276 település került ki a csoportból és 151 egyeddel bővült. A 26. ábrán szürke színnel jelöltem azon településeket melyek besorolása nem változott, vagyis a bázisévben is az **„pólusövezet” klaszter**hez tartoztak. Ezen településeket továbbra is a **fiatalkorú népesség kedvező aránya, valamint a magas színvonalú egészségügyi ellátás jellemzi. A munkanélküliséghez köthető mutatók** – a többi klaszterhez viszonyítva – az **országos átlag körüliek**, a szociális juttatásokból részesülők aránya (szociális étkeztetés, közmunka, közgyógyellátás) az országos átlaghoz konvergál, az időskorú népesség aránya viszonylag alacsony a csoportot alkotó településeken. Közepes infrastrukturális kiépítettség jellemzi, illetve a gazdasági vállalkozások száma valamivel az országos átlag alatt helyezkedik el.

26. ábra: A „pólusövezet közeli” klasztert alkotó települések „származásuk” szerint kategorizálva, 2010

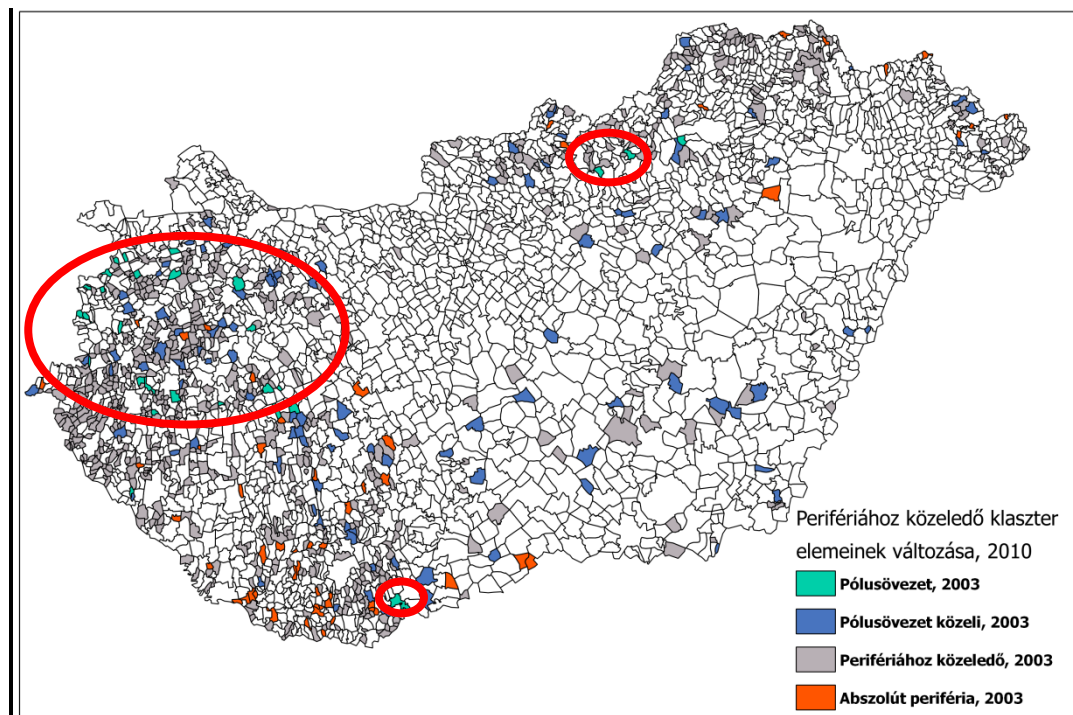
Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Az eredetileg **„pólusövezet” klaszterbe tartozó 77 település** (zöld színnel) számára ez az átsorolás **kedvezőtlen folyamat eredménye**, melyek alapján az e kategóriába tartozó településeken csökken az egy főre jutó SZJA, illetve személygépkocsi állomány. Szintén visszaesően a turisztikai potenciál, valamint a vállalkozások száma is jelentősen csökken.

A bázisévben „perifériához közeledő” klaszterbe sorolt települések közül 52 település (barna színnel) került át a „pólusövezet közeli” klaszterbe. Közepes- és kistelepülések alkotják a csoportot, területi elhelyezkedésükre jellemző, hogy az ország területén szétszórva találhatóak. Helyzetük abszolút javulónak mondható, hisz az infrastrukturális ellátottság szintje, a munkanélküliség mutatói, az egészségügyi ellátás, illetve a kissé előregedő korszerkezet mind-mind javuló tendenciát mutat, ezáltal erősödnek a jelen klaszter meghatározó mutatók.

Az előző vizsgálat során „**abszolút periféria**” **klaszterbe sorolt települések** (piros színnel) érték el a **legnagyobb fejlődést** a klaszter elemzése során, miszerint az abszolút periférikus helyzetből centrum közeli kategóriába kerültek át. 22 településnél figyelhető meg ez a tendencia, kizárólag kis-, apró-, és tőrfalvak alkotják. Leginkább Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében helyezkednek el, térségüket alapvetően meghatározzák az eredetileg is e klaszterbe tartozó települések.

A „**perifériához közeledő**” klaszter vizsgálatakor megállapítható (27. ábra), hogy a 883 esetből 186 tag „új belépő”. Egy-egy alföldi kivételtől továbbra is megtartotta jellegzetességét a csoport, miszerint közép- és kistelepülések, illetve apró- és tőrfalvak alkotják.

27. ábra: A „perifériához közeledő” klaszter alkotó települések „származásuk” szerint kategorizálva, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Területi eloszlását tekintve is erősítette a változás, miszerint **e klaszter tagjainak jelenléte a Dunántúlon, illetve Észak-Magyarországon meghatározó**, valamint Budapesttől távolodva egyre fokozódik jelenlétük.

Leghátrányosabban azt a 28 települést érinti ez a változás – a klaszteren belül –, akik az eredeti „pólusövezet” klaszterből, vagyis **a legkedvezőbb besorolásból kerültek át**. Jellemzően az **M7-es és M1-es autópálya által határolt terület** országhatárhoz közeli részén helyezkednek el, **mind 1000 lakos alatti**, azonban e kategóriából két-két település található Nógrádban és Baranyában. Ezen falvakat gazdasági recesszió jellemzi, kedvezőtlen társadalmi hatásokkal ötvözve.

A „pólusövezet közeli” klaszterből ide átkerült települések számára egyértelműen visszaesés az új pozíció. Az előzőekben ismertetett („pólusövezet közeli” klasztert jellemző) pozitív gazdasági-társadalmi hatások lelassulnak, mindemellett a jelen szektort jellemző negatív hatások erősödnek. Ez a negatív tendencia 103 település esetén figyelhető meg a vizsgált hét évben.

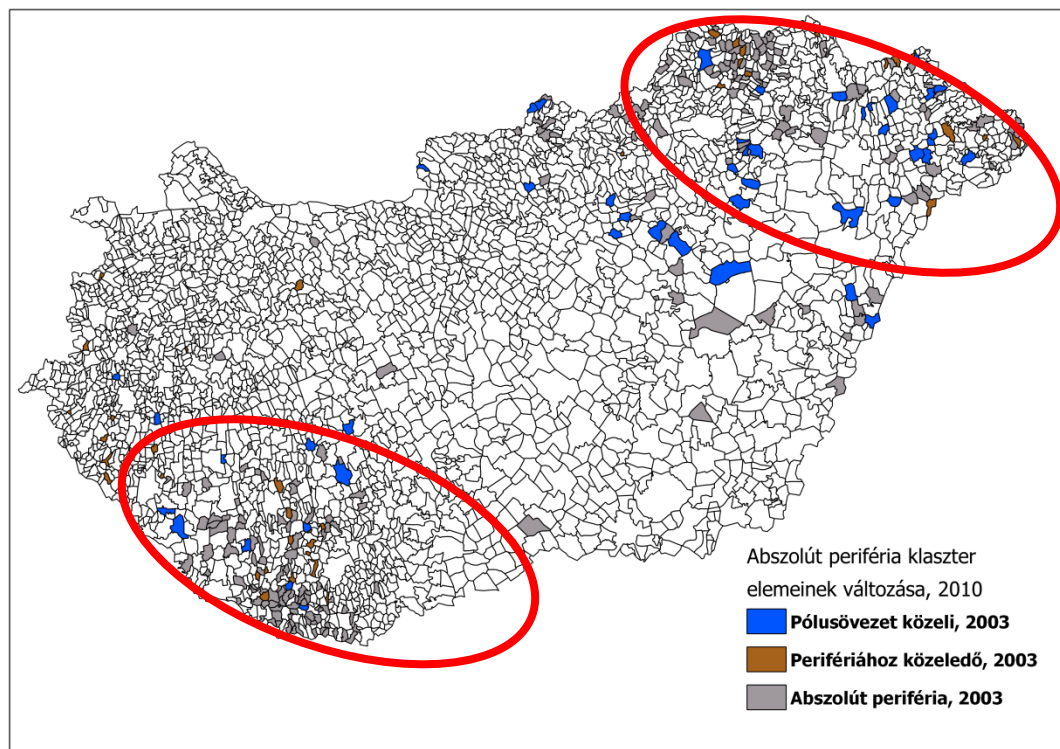
Az **eredetileg is a jelen klaszterbe** (szürke színnel) tartozó **településeket előregedő társadalom, magas elvándorlási ráta és jelentős szociális juttatások jellemzik**. Infrastrukturális ellátottság alacsony szintű. Az öregedő népesség miatt gyenge színvonalú alapszintű oktatás jellemzi.

A kiinduló vizsgálat utolsó csoportjába („**abszolút perifériába**”) tartozó **települések** (piros színnel) **számára minimálisan javuló pozíciót jelent**, mivel az abszolút periférikus helyzetből elmozdulva mintegy félperiférikus besorolásba fejlődtek. Viszonylag kedvező folyamat kezd kibontakozni a munkanélküliségi mutatók tekintetében, ahol pozitív változások indultak be. A két csoport alapvető különbsége a népesség szerkezetére vezethető vissza, ebben a csoportban fent nevezett demográfiai mutató kedvezőtlen fordulatot vesz.

Az utolsó – legkisebb elemszámú –, **„abszolút periféria” klaszter** csak két klaszter tagjaival – „pólusövezet közeli” és „perifériához közeledő” – bővült, a „pólusövezet” csoportból egyetlen elem sem került át (28. ábra). Csakúgy, mint a 2003. évi elemzéskor továbbra is **a leghátrányosabb települések tartoznak ide**. Területi elhelyezkedésüket vizsgálva kijelenthető (bekarikázva), továbbra is a **gazdasági recesszió által leginkább sújtott térségekre jellemzőek** (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve Nógrád). A mutatók alapján is nagyfokú – már-már szélsőséges – periférikus helyzet jellemzi, **különösen az összes munkanélküliségi mutató tekintetében** vezet magasan. A gazdaságukat dinamizálni képes centurmtételektől távol esnek, **tökéletes kilátástalanság jellemzi őket**.

A 2003. évi „pólusövezet közeli” klaszterből származó (kék színnel) 48 település a klaszter abszolút vesztese, hiszen a jól prosperáló övezetből a tökéletes perifériára jutott. Érdekes, hogy **Pécs, Debrecen és Miskolc közeli vonzáskörzetébe tartozó területeken is találhatunk ilyen településeket**.

A „perifériához közeledő” klaszter 39 jelen kategóriába sorolódott tagja (barna színnel) számára jelent visszaesést, mely leginkább a munkanélküliség, illetve a népesség fiatalodó szerkezetének tekintetében érzékelhető.

28. ábra: A "abszolút periféria" klasztert alkotó települések „származásuk” szerint kategorizálva, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Szintén érdekes vizsgálat a klaszterváltó települések lakosság szám szerinti vizsgálata, melyet a 18. táblázatban foglaltam össze.

18. táblázat: A települések klaszterváltási mátrixa lakosság szám tekintetében, 2003-2010

Klaszterek		Pólusövezet	Pólusövezet közeli	Perifériához közeledő	Abszolút periféria
		2003	2003	2003	2003
Pólusövezet	2010	6 857 436	246 473	7 023	548
Települések átlagos lélekszáma		9 938	1 972	293	274
Pólusövezet közeli	2010	326 068	1 928 984	15 197	12 762
Települések átlagos lélekszáma		4 235	1 989	292	580
Perifériához közeledő	2010	179 729	383 325	216 099	28 209
Települések átlagos lélekszáma		6 419	3 722	310	513
Abszolút periféria	2010	0	77 469	10 455	152 293
Települések átlagos lélekszáma		0	1 614	268	712

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A mátrix átlójában (barna színnel) azon lakosság szám található, amelynek besorolása nem változott a vizsgálati időszakban. A **legjelentősebb „vándorlás” a fejlettebb két klasztert jellemzi**, legalábbis lélekszám alapján ez egyértelműen kijelenthető. Az esetleges torzítások elkerülése végett **beépítettem a táblázatba a „települések átlagos lélekszáma” mutatót**. Könnyen belátható, hogy bár a periférikus klaszterek esetén alacsonyabb a klaszterváltás – lélekszám alapján -, azonban ez a kis méretű településeknek köszönhető. A **periférikus klaszterek tagjai döntően 500 fő alattiak**, csak néhány esetben haladják meg ezt az értéket, de az 1000 főt nem érik el. A szélsőértékek vizsgálatánál kiderül, hogy ilyen mértékű változási tendencia egyáltalán nem jellemző, negatív irányban elő sem fordul, pozitív irányban is csak két település esetén, melyet a „pólusövezet” klaszter elemzése során kielemeztem.

A 19. táblázat bemutatja a 2010. évi klasztervizsgálat során kialakult csoportok főbb jellemzőit.

19. táblázat: A 2010. évi klaszterek számokban

Változók (2010)	Pólusövezet	Pólusövezet közeli	Perifériához közeledő	Abszolút periféria
Klasztert alkotó települések száma, (db, %)	843 (26,74%)	1 123 (35,63%)	883 (28,01%)	303 (9,61%)
Állandó népesség száma, (fő, %)	7 241 698 (71,57%)	2 360 067 (23,33%)	280 782 (2,78%)	235 571 (2,33%)
Terület, (km ² , %)	32 716 (35,16%)	43 417 (46,67%)	11 648 (12,52%)	5 245 (5,63%)
Egy adófizetőre jutó személyi-jövedelemadó, (Ft)	269 083 Ft	155 517 Ft	152 191 Ft	92 637 Ft
Természetes szaporodás/fogyás, (%)	-0,4	-0,67	-1,24	0,29
Vándorlási egyenleg, (%)	0,23	-0,25	-0,3	-0,26
Vitalitási index, (%)	0,99	1	0,66	2,42
Munkanélküliségi ráta, (%)	6,56	12,53	13,79	25,95
Munkanélküliségi ráta (2003), (%)	4,31	9,56	9,84	22,66
Közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya a munkaképes lakosság tekintetében, (%)	1,41	5,35	5,47	15,46
2003-as érték, (%)	0,44	1,74	2,38	6,23
1000 főre jutó regisztrált gazdasági szervezetek száma, (db)	152,8	155,4	168,2	103,8
Összes kereskedelmi szálláshely szállásférőhelyeinek száma, (db)	272 463	23 674	5 906	434
1000 főre jutó személygépkocsi, (db)	317,9	239,5	262,8	168,8

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Országos szinten az **egy főre jutó SZJA** a 2003. évi 139 135 forinról 178 914 forinra nőtt 2010-re. Ennek ellenére a legfejlettebb és a legelmaradottabb klaszter esetén a **2003. évi 2,42 %-os mértékről 2,91 %-ra emelkedett** a különbség, mely véleményem szerint kiválóan tükrözi a napjainkban is jelen lévő területi különbségeket. A gazdasági világválság harmadik évében járunk és **a jövedelmi különbségek nemhogy konvergálnak, hanem – a vizsgálat alapján – markánsan nőnek.**

Szintén fontosnak tartom kiemelni a **munkanélküliségi ráta** vizsgálatát, miszerint 3,95 %-os különbség fedezhető fel a csoportok között. A világválság begyűrűző hatásai először a humán-erőforrás gazdálkodást érintették, melyet a 2008. évi két százalékos országos ráta emelkedés is alátámaszt. Jól látható – a 2003. évi adatokkal való összevetéskor –, hogy ezen hatás minden klasztert érintett, a bázisévhez viszonyított növekedés 2,2-3,9 %-os volt.

Sokkal nagyobb különbséget mutat, ha **a vizsgálatba bevonjuk a közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya mutatót.** Míg a „pólusövezet” klaszter esetén csupán 1 %-os növekedés tapasztalható, addig a két félperiférikus klaszter esetén nagyságrendileg megegyező, 3,5-4% növekedés figyelhető meg. Igazán kiugró értéket az „abszolút periféria” klaszter mutat, ahol több mint 9%-os emelkedés történt az amúgy is magas 6%-os alapértékhez képest. Amennyiben **a munkanélküliségi adatokat kibővítjük a közmunkában résztvevők arányával 40%(!!!) feletti értéket kapunk.** A képet tovább árnyalja, hogy vizsgálati időszakom a „Közmunka program” kezdeti évére esett, biztos vagyok benne, hogy a 2011-es, vagy a 2012-es év vizsgálata még differenciáltabb képet vetítené elénk. A későbbiekben egy külön kutatásban mindenképp folytatni szeretném ennek vizsgálatát.

4.4. Diszkriminancia-elemzés a 2003-as és 2010-es évek klaszterelemzésére vonatkozóan

Diszkriminancia-elemzés alatt egy olyan módszert értünk, amely **egy tetszőleges besorolásról képes eldönteni, hogy a változók közül melyek azok, amelyek az esetek adott osztályba való tartozását leginkább befolyásolják.** A vizsgálat megmutatja azt is, hogy **ha adott változó mégsem tartozik az eredeti csoportba, akkor melyik másik csoportban lenne a helye,** vagyis újraosztályozza a megfigyelési egységeket.

Első lépésként beazonosítjuk azokat a független változókat amelyek szignifikánsan megkülönböztetik a négy klasztert (függő változókat). Tulajdonképpen itt azt ellenőrizzük, hogy a csoporthoz való tartozás becsülhető-e, és ha igen, akkor milyen arányban az adott független változókkal.

Jelen vizsgálat tulajdonképpen nem más, mint **a klasztervizsgálat eredményeinek ellenőrzése.** Az elemzés során megállapítható, hogy a vizsgált

települések valóban a klaszterelemzés során lehatárolt klaszterek tagjai, amennyiben nem, úgy mely másik klaszterbe sorolható át. **Klasztervizsgálatom eredményeinek hitelességét kívánom a diszkriminancia-elemzéssel bizonyítani.** Annak megállapítására, hogy az egyes klaszterekben található eredeti változók közül melyek határozzák meg leginkább a klaszterek lehatárolását diszkriminancia-elemzést végeztem. Amennyiben léteznek ilyen változók, milyen összefüggés mentén diszkriminálódnak?

Az részben a diszkriminancia-elemzés alkalmazhatóságát, érvényességét vizsgálom meg mind a két vizsgált évre (2003, 2010) vonatkozóan, majd a vizsgálat végeredményét kívánom részletesen elemezni.

Az ANOVA-táblázat – mely az egyes változók szignifikáns voltát vizsgálja –, tartalmazza a **Wilks'-lambda mutatót**, ami **megmutatja**, hogy **egy független változó milyen mértékben járul hozzá a diszkriminancia-függvényhez**. Értéke 0 és 1 között mozog, ha 0 közeli az értéke, akkor jelentős a független változó hatása a diszkriminancia-függvényre, amennyiben 1 közeli, úgy kevésbé jelentős a változó hatása.

A táblázatokból egyértelműen megállapítható (6. ÉS 7. SZ. MELLÉKLETEK), hogy a vizsgálatomba bevont 33 mutató közül 2003-ban a „rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya” van a legkevésbé (0,990), a „munkanélküliségi ráta” pedig a legnagyobb (0,55) hatással a függvényre; míg 2010-ben a „vándorlási egyenleg” a legkevésbé (0,990), illetve az „óvodai férőhelyek kihasználtsága” mutató leginkább hat a (0,439) a függvényre a Wilks'-lambda mutató alapján. A szignifikanciát tekintve megállapítható, hogy **mindkét esztendőben az összes változó szignifikáns**, 0,00 értéket mutat.

A diszkriminancia-függvény egy látens változó, amely a független változók lineáris kombinációja. A diszkriminancia-függvények száma a csoportok és a független változók számától függ.

20. táblázat: Sajátérték, magyarázott variancia és kannonikus korreláció, 2003

Függvény	Sajátérték	Magyarázott variancia	Cumulative %	Kannonikus korreláció
1	2,720	54,1	54,1	,855
2	1,510	30,0	84,1	,776
3	,801	15,9	100,0	,667

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

21. táblázat: Sajátérték, magyarázott variancia és kannonikus korreláció, 2010

Függvény	Sajátérték	Magyarázott variancia	Cumulative %	Kannonikus korreláció
1	2,746	54,9	54,9	,856
2	1,574	31,5	86,4	,782
3	,682	13,6	100,0	,637

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A diszkriminancia-függvény egy látens változó, amely a független változók lineáris kombinációja. A diszkriminancia-függvények száma a csoportok és a független változók számától függ. A 20. és 21. táblázatokban a lefutott vizsgálat három diszkriminancia-függvényt jelenít meg erősségük sorrendjében mindkét vizsgált évre vonatkozóan. 2003-ban (20. táblázat) a legerősebb 2,720 sajátértékkel a teljes variancia 54,1 %-át magyarázza; míg 2010-ben (21. táblázat) a legerősebb 2,746 sajátértékkel a teljes variancia 54,9 %-át magyarázza. A táblázat értelmezésekor kijelenthető, hogy mindkét esetben **az első diszkriminancia-függvény a legjelentősebb**, míg a harmadik értéke igen csekély. A táblázat utolsó értéke, vagyis a kannonikus korreláció a csoportok közötti variancia és a teljes variancia arányát mutatja meg. Értéke 0 és 1 között változhat, így az első (0,855 és 0,856) értékek magas korrelációt mutatnak, vagyis az első függvények jelentős részt magyaráznak a teljes varianciából.

22. táblázat: A diszkrimináló függvények szignifikanciája, 2003

Függvényteszt	Wilks' Lambda	Chi-négyzet próba	df	Szignifikancia
1	,059	8821,9	99,0	,000
2	,221	4715,6	64,0	,000
3	,555	1838,8	31,0	,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

23. táblázat: A diszkrimináló függvények szignifikanciája, 2010

Függvényteszt	Wilks' Lambda	Chi-négyzet próba	df	Szignifikancia
1	,062	8727,8	99,0	,000
2	,231	4590,8	64,0	,000
3	,595	1628,6	31,0	,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A 22. és 23. táblázatok a diszkriminancia-függvény szignifikanciájának tesztelésére szolgálnak. Minél alacsonyabb a Wilks'-lambda mutató értéke, a függvény hatása annál jelentősebb. A Wilks'-lambda teszt lefuttatása után jól

látható, hogy mind 2003-ban, mind 2010-ben **az első függvény a legerősebb és mind a 3-3 diszkriminancia-függvény szignifikáns**. A szignifikanciaszint ismeretében kijelenthető, hogy **a független változók alkalmasak a vizsgálat elvégzésére**.

Az eddigi eredményeket összefoglalva megállapítható, hogy mind a két esztendő esetén a három függvény szignifikáns, a számított eredmények relevánsak.

Most, hogy rendelkezésünkre állnak **a diszkriminancia-függvények**, a program segítségével **minden települést** a hozzá tartozó diszkrimináló függvény alapján **besoroljuk valamelyik kategóriába**.

A **diszkriminancia-elemzés végeredményét** a 24. és 25. táblázatok szemléltetik, mely **megmutatja a helyesen kategorizált csoportok nagyságát**, vagyis a valóságos csoportba tartozást összevetjük a diszkrimináló függvény alapján történt, becsült besorolásokkal. A táblázatok első részében a települések darabszáma jelenik meg abszolútértékben, ahol megfigyelhető, hogy a klaszterelemzés során adott klaszterbe sorolt település valójában mely csoportközépponthez van közelebb. Az eredmények értékelése során **világosan kitűnik, hogy a szélsőértékek között 2003-ban szinte nincs (1 település), míg 2010-ben egyáltalán nincs átjárás**, még ekkora minta tekintetében sem. A táblázat első felének második részében ugyanezen eredmények jelennek meg százalékos bontásban. A **helyesen kategorizált települések aránya minden klaszter esetében meghaladja a 85%-ot 2003-ban, míg 2010-ben a 90 %-ot**, vagyis a klasztervizsgálat eredményei **kiválóan alkalmasak** az elemzésre. A legerősebb igazolást mindkét vizsgálati időszakban a „Pólusövezet” klaszter kapta, ahol az érték 95,2%, illetve 95,8 %.

A 24. és 25. táblázatok második része a **keresztérvényességi teszt** mutatja be, mely tulajdonképpen nem más, mint az előző vizsgálat ellenőrzése. A program segítségével úgy futtatjuk le többször az eljárást, hogy egy-egy megfigyelést rendre kizárunk, ennek segítségével **szigorítjuk az előző vizsgálati módszert**, ezen keresztül **az eredményeket is**. Az abszolútértékben kifejezett eredmények vizsgálata során minimális eltérés mutatkozik, ezért inkább a százalékos eredmények vizsgálatára térek rá. Látható, hogy mindkét időszakban három csoport esetén is 1 %-on belüli az eltérés, egyedül az „Abszolút periféria” csoportnál látható ezt meghaladó eltérés, 2003-ban 1,7%, míg 2010-ben 2,3 %. Mint az előzőekben említettem, a vizsgálat során a százalékos érték jellemzően alacsonyabb szokott lenni mint az eredeti vizsgálatnál. Az eltérés minimális volta támasztja alá vizsgálati eredményeim megbízhatóságát. **A klaszterelemzés eredményei mind a két vizsgálatban helytállóak a diszkriminancia-analízis ellenőrzése során is**.

24. táblázat: A klasszifikációs eredmények, 2003

Klasszifikációs eredmények ^{b,c}							
		Klaszterek	Várható csoport-tagság				Összesen
			1	2	3	4	
Eredeti értelmezés	település	Pólusövezet közeli	1186	11	5	44	1246
		Perifériához közeledő	44	744	15	8	811
		Abszolút periféria	30	8	254	1	293
		Pólusövezet	68	16	1	710	795
	%	Pólusövezet közeli	95,2	0,9	0,4	3,5	100
		Perifériához közeledő	5,4	91,7	1,8	1	100
		Abszolút periféria	10,2	2,7	86,7	0,3	100
		Pólusövezet	8,6	2	0,1	89,3	100
Kereszt- érvényesség	település	Pólusövezet közeli	1181	12	7	46	1246
		Perifériához közeledő	46	739	18	8	811
		Abszolút periféria	33	10	249	1	293
		Pólusövezet	69	17	1	708	795
	%	Pólusövezet közeli	94,8	1	0,6	3,7	100
		Perifériához közeledő	5,7	91,1	2,2	1	100
		Abszolút periféria	11,3	3,4	85	0,3	100
		Pólusövezet	8,7	2,1	0,1	89,1	100
b. a program az eredeti esetek 92,0%-át kategorizálta.							
c. a program a keresztérvényességi esetek 91,5%-át kategorizálta.							

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Mindemellett a táblázat alatti információkból egyértelműen kiderül, hogy a négy függvény találati aránya 2003-ban az esetek 92,0%, keresztérvényesség esetén pedig 91,5 %-át tartalmazza.

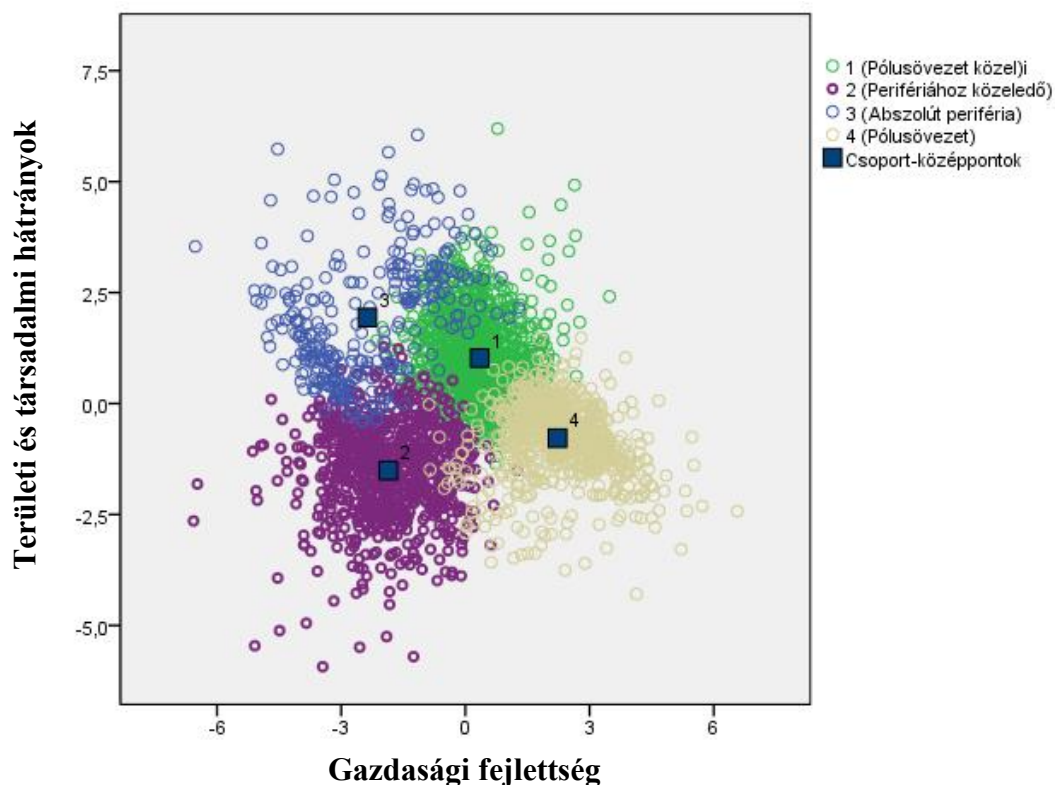
A találati arány 2010-ben az esetek 93,3%, keresztérvényesség esetén pedig 92,5 %.

25. táblázat: A klasszifikációs eredmények, 2010

Klasszifikációs eredmények ^{b,c}							
		Klaszterek	Várható csoport-tagság				Összesen
			1	2	3	4	
Eredeti értelmezés	település	Abszolút periféria	276	22	0	5	303
		Pólusövezet közeli	10	1053	55	5	1123
		Pólusövezet	0	23	808	12	843
		Perifériához közeledő	21	49	10	803	883
	%	Abszolút periféria	91,1	7,3	0,0	1,7	100,0
		Pólusövezet közeli	0,9	93,8	4,9	0,4	100,0
		Pólusövezet	0,0	2,7	95,8	1,4	100,0
		Perifériához közeledő	2,4	5,5	1,1	90,9	100,0
Kereszt- érvényesség	település	Abszolút periféria	269	25	1	8	303
		Pólusövezet közeli	11	1046	60	6	1123
		Pólusövezet	0	24	806	13	843
		Perifériához közeledő	23	53	11	796	883
	%	Abszolút periféria	88,8	8,3	0,3	2,6	100,0
		Pólusövezet közeli	1,0	93,1	5,3	0,5	100,0
		Pólusövezet	0,0	2,8	95,6	1,5	100,0
		Perifériához közeledő	2,6	6,0	1,2	90,1	100,0
b. a program az eredeti esetek 93,3%-át kategorizálta.							
c. a program a keresztérvényességi esetek 92,5%-át kategorizálta.							

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

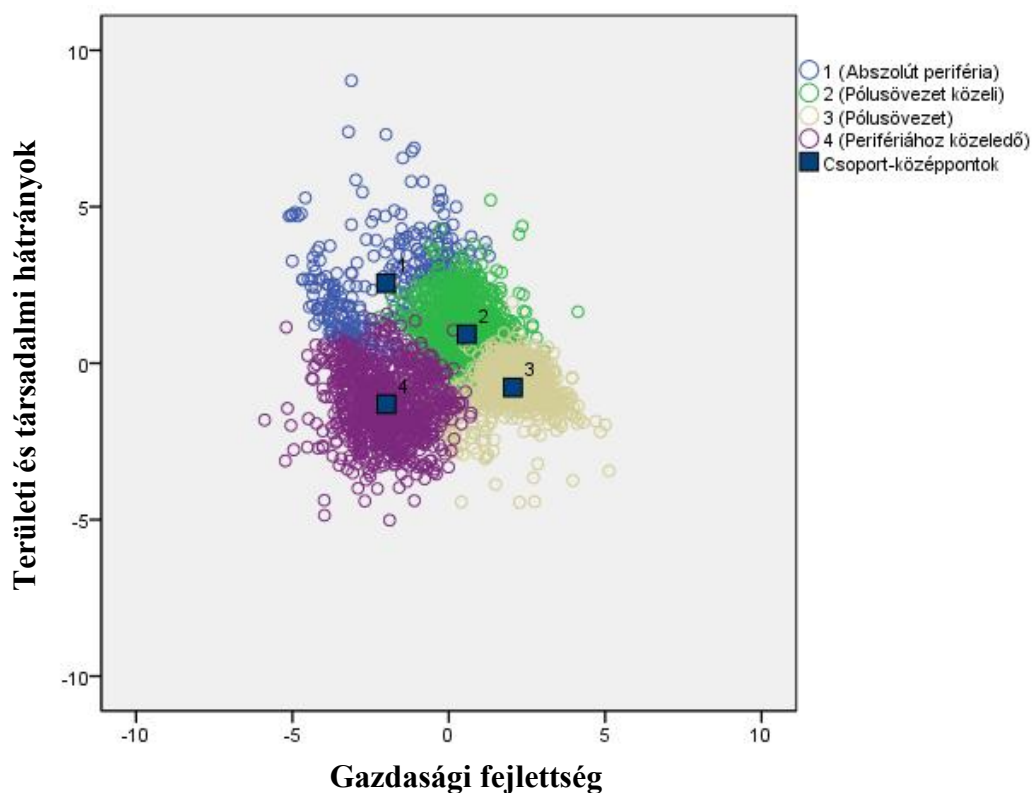
A 29. és 30. ábrán a centroidokat, vagyis a középpontokat és a megfigyelési egységeket, vagyis településeket találhatjuk.

29. ábra: A csoportközéppontok és a települések ábrázolása a diszkriminancia-függvények tükrében, 2003

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

A legnagyobb szórás mindkét évben a leghátrányosabb csoportot (vizsgálataim során „Abszolút periféria” klaszterbe sorolt) jellemzi, jelentős a kiugrások száma. Másik érdekes jelenség, hogy **nevezett csoport két részre osztható**. Tartalmát tekintve a két csoport – az eddigi vizsgálataim alapján – félperiférikus tüneteket mutat, ahol található némi „átjárhatóság”, mely nemcsak számszerűleg, hanem most grafikusán is bizonyítható. A **két végpontot jelentő csoport között** („Pólusövezet” és „Abszolút periféria”) semmiféle kapcsolat, illetve átjárhatóság nincs **2010-ben**, illetve **2003-ban is csak egyetlen esetben**.

30. ábra: A csoportközéppontok és a települések ábrázolása a diszkriminancia-függvények tükrében, 2010

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

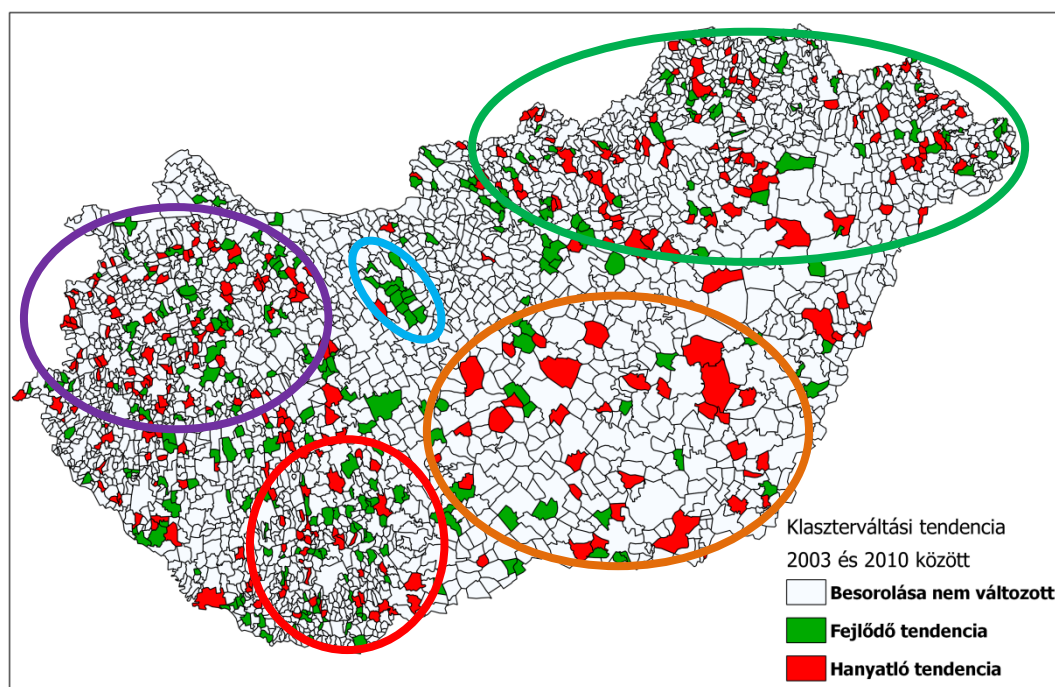
4.5. A klaszterváltási tendencia vizsgálata

Miután a diszkriminancia-analízis során is meggyőződtem klasztervizsgálatom helytállóságáról, a következő vizsgálatot végzem el. Az előzőekben bemutattam miként alakult az egyes klaszterek alkotóelemeinek változása a vizsgált hét év alapján, **most azonban klasztertől függetlenül kívánom ábrázolni a pozitív, illetve negatív irányú változási tendenciákat.** A 31. ábrán a **fehér színel** jelölt települések (2577) **klaszterekbe sorolása nem változott** a bázisévhez képest, azok mindkét időszakban azonos csoportba tartoznak. **Fejlődő tendenciát** mutat 280 település, melyeket **zöld színel** jelöltem, illetve **hanyatlási folyamatot** tanúsít 295 település – az ábrán **piros színel** kiemelve. A ismertetett számok alapján kijelenthető, hogy igazán nagy átalakulás nem, inkább csak átrendeződés történt a hazai térszerkezetben.

Könnyen belátható, hogy az országban **egyedüli régióként Budapest és agglomerációja**, vagyis a Közép-magyarországi régiót **egységesen fejlődés**

jellemzi, ott hanyatlási tendenciát tanúsító települést csak egy esetben (Kerepes) találunk. Különös, máshol nem látható összefüggést mutat a Középmagyarországi régió dél-nyugati részén található településeggyüttes. **Tíz település (Gyúró, Tabajd, Alcsútdoboz által határolt terület) gyakorlatilag teljesen összefonódva azonos fejlődést mutat (világoskék színnel jelölt),** nevezetesen a második klaszterből az első, „pólusövezet” klaszterbe lépett elő. Az M1-M7-es autópályák által körbezárt területen az elmúlt években számos – főleg logisztikai profilú – cég telepedett le, hatalmas raktár- és elosztóközpontokat telepítve ezen területekre. Az újonnan megjelent cégek a munkahelyteremtésen, illetve a helyi adókon keresztül jelentősen javították a települések gazdaságát. Hasonló összefonódás figyelhető meg a budapesti agglomeráción belül Nagykáta és az őt övező három település esetén.

A másik hat régió esetén ennél jóval „színesebb” képet kapunk. A klasztervizsgálat eredményei alapján fejlődést mutató települések területileg a nagyobb városok, illetve autópályák vonzáskörzetében helyezkednek el, döntően a dunántúli területeken, de az M3-as és M5-ös sztrádák mellett is megfigyelhető jelenlétük.

31. ábra: A vizsgálat során kategorizált települések megjelenítése

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

Sokkal árnyaltabb a kép a recesszió jeleit mutató településeken. Területi elhelyezkedésük könnyebb értelmezhetősége végett **négy szektorra osztottam őket**, melyet a térképen (31. ábra) bekarikázással jelöltem.

Az **első** – általam **lila színnel lehatárolt** – zóna a **Balaton-Győr-Sopron háromszög közötti területet öleli fel**. Az általam lehatárolt négy térség közül **ebben a legmagasabb az ebbe a kategóriába sorolt települések száma**. Az előző vizsgálat során láthattuk, hogy **ezen települések döntően a legfejlettebb, „pólusövezet” klaszter tagjai voltak**. Alapvető jellemzőjük, hogy döntően apró- és törpefalvas szerkezetű településeket jelöl. A **viSSzaesés legfőbb okaként a munkanélküliség növekvő voltát jelölném meg**, ugyanis e térségben kiemelkedő szerepe volt/van a technológiai alapú (túlnyomóan autógyártáshoz köthető) iparágaknak. Számos **középváros** (Szentgotthárd, Győr, Zalaegerszeg, Szombathely, Sopron, stb.) **gazdasága döntően egy vállalat/iparág teljesítményétől függött** (diverzifikálatlan szerkezet), **túlságosan kiszolgáltatottá vált a válság beköszöntekor**. Ezen ipari szektorokban volt a legjelentősebb visszaesés, így az alternatívát kínálni nem tudó városokban, de kiváltképp **vonzáskörzetükben hirtelen megugró munkanélküliség volt tapasztalható**. A gazdaságossági szempontok alapján, nyilván az elbocsátások kezdetben a **legtávolabbi** (legköltségesebb szállítást igénylő) **települések lakóit érintette**, majd fokozatosan haladt a centrumváros felé, amíg ez az intézkedés szükséges volt. Véleményem szerint ennek köszönhetően alakult ki ez a lehatárolás a dunántúli térség közepén, a Bakonytól az Őrségen át a Fertő tó vidékéig. Minél beljebb haladunk ebben a körben, annál jelentősebb koncentrációjuk – a közép- ill, nagyvárosok elérhetőségi idejének növekedésével egyenes arányban.

A **második (piros színnel karikázva)** térség felőleli szinte teljes **Baranya megyét**. Jól látható, hogy **ezen térségben a fejlődő települések dominálnak**. Megjegyezném, hogy az **M6-os autópálya átadása, illetve a térség pólusvárosa: Pécs, Európa Kulturális Fővárosa címet ebben az évben (2010) töltötte be**, így az ide **koncentrálódó állami támogatások, különböző foglalkoztatást növelő projektek időszakos jellegűek, mely mindenképp torzítja a kapott eredményt**. Ezen projektek jelentős része a Kulturális Főváros programsorozatát követően megszűntek, legfeljebb a kulturális jellegű intézmények fenntartása, üzemeltetése folyik tovább, ami korántsem igényel ilyen mértékű támogatáskoncentrációt. Azonban számos, a **hanyaglás jeleit tükröző település is található**, melyek mind **apró- vagy törpefalvas szerkezetűek** és jellemzően a határ menti, illetve az M6-os és M7-es autópálya által határolt terület feltávján helyezkednek el.

Barna színnel jelöltem a harmadik csoportot, mely hiába a legnagyobb lehatárolás a térképen, mégis a legalacsonyabb elemszámú. Abszolút **az Alföldre jellemző**, tagjai – az eddigiektől eltérően – **kis- és középvárosok, községek, nagyközségek**. Talán egyedülként e csoportot jellemzi, hogy pozícióvesztése a centrumtérségből a centrumközeleli térségbe, vagyis a **„pólusövezetből” a „pólusövezet közeli” klaszterbe irányult**. Összefüggés tapasztalható a Túrkeve-Gyomaendrőd-Békésszentandrás térségben, ahol hat település egységesen a fent említett klaszterváltás ment végbe, csakúgy mint a következő középvárosok esetén: Abony, Kunszentmiklós, Nagykőrös, Makó, Röske.

Végezetül a **negyedik (zöld színnel) lehatárolt térség magában foglalja Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék jelentős részét.** A klasztervizsgálat során a települések **jelentős része a „perifériához közeledő”,** majdnem leggyengébb teljesítményt produkáló **klaszert alkották,** jellemzően távol bármelyik – gazdaságukat dinamizálni képes – nagyvárostól. A vizsgált hét esztendő folyamán azonban **lecsúsztak az „abszolút periféria”** – az őket körülvevő –, legrosszabb helyzetű települések közé. Jelen lehatárolás nemcsak **a legnagyobb kiterjedésű és a második legbővebb elemszámú,** hanem **minőségében itt találhatóak a legrosszabb állapotú, leghátrányosabb települések.** Kialakított mutatórendszerem alapján a leggyengébb teljesítményt nyújtó települések túlnyomó többségben itt helyezkedik el és a fenti lehatárolás bizonyítja, hogy **ezen folyamat nem konstans, folyamatosan bővül ezen települések köre.** A térség pólusvárosa, **Miskolc csak saját magára,** illetve **közvetlen közelére tud érdemi dinamizáló hatást kifejteni,** a távolabbi települések folyamatosan és fokozatosan kapcsolódnak az „abszolút periféria” klaszterbe.

Jelen klaszterben megjelenik a kisebbség, pontosabban a **cigány kisebbség szegregációja,** miszerint a társadalom kedvezőbb állapotú térségeiből kiszorulva fenti térség településein koncentrálódnak. A nehéz helyzetben lévő térségekben, településeken **esély sincs munkahelyteremtésre,** a gyenge színvonalú egészségügyi és oktatási allátás alapvetően determinálja a térségben élőket.

Kutatásom során fontos szerepet kaptak a különböző munkanélküliségi mutatók, melyeket igyekeztem az átlagosnál nagyobb súllyal kezelni, illetve beépíteni az általam kidolgozott és használt mutatórendszerbe. Véleményem szerint ennek okán fordulhatott elő, hogy **egymáshoz közeli települések,** illetve néhány meghatározó **pólusváros és szoros agglomerációja ellentétes tendenciát mutat.** A vizsgálati időszak derekán bekövetkezett gazdasági visszaesés olyan mértékű volt, hogy a kilábalás a vizsgálati időszak végéig nem – egyébiránt túlmyomó részben napjainkig sem – következett be. Mint azt a disszertációmban többször is megfogalmaztam, **a pólusokat övező települések egyfajta beszállítói a centrumövezet iparágainak.** Nincs ez másként a humán erőforrással sem, a válság következtében ezen a területen következett be a leghamarabb a leépítés. A válság negatívumai még erősen éreztetik hatásaikat, ezzel magyarázható, hogy a 2003-as szinthez képest a pólusokhoz közeli települések között is találunk hanyatló településeket.

Összefoglalva megállapítható, hogy a disszertációban alkalmazott infrastruktúrális, gazdasági, munkanélküliségi, demográfiai, iskolázottsági, ill. humán erőforrás adatok különböző statisztikai módszerekkel történő vizsgálata során **a hazai területi különbségek nem csökkentek** – a válság lassító hatása ellenére sem. Ugyan némi konvergálás tapasztalható volt, de a szélsőértékű települések között további markáns távolodás mutatható ki; **a gazdaságilag fejlettek tovább fejlődnek, míg a hátrányos helyzetűek lemaradása fokozódik.**

5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Kutatásom alapján a következő új és újszerű eredményeket fogalmaztam meg:

1. Kutatási eredményeim alapján megállapítottam, **hogy a centrumtérsegek fejlesztése elsőrendű feladat kell hogy legyen** a mindenkori kormányzat számára, hiszen **csak ezek** a „magterületek” **képesek dinamizálni** – kezdetben szűkebb, majd tágabb – **agglomerációjukat**, fokozatosan teret nyerve a külső perifériák felé. Amennyiben a perifériákba irányuló támogatás nem öfenntartó gazdaságfejlesztési célt szolgál, úgy tévesnek tartom az ilyen irányú támogatást. Megállapítottam, **hogy a mesterséges húzópontok, pólusok támogatása** – az összehasonlító klasztervizsgálat eredményei alapján – helyes út lehet, ezért kiemelten fontos kormányzati feladat kell hogy legyen, természetesen a hozzá kapcsolódó, azzal szorosan együttműködő policentrikus városhálózattal.
2. A kutatás eredményeire támaszkodva megállapítottam, hogy a vizsgált hét esztendő alatt hazánkban **egyedülként a Közép-magyarországi régió**, vagyis Budapest és folyamatosan bővülő agglomerációja **volt képes töretlen fejlődésre**. Mivel a 2003-as és 2010-es év adatait vizsgáltam, így nem tértem ki külön a válság kezdeti évére, de tény hogy az országban egyedüli régióként képes volt megtartani, javítani eredeti pozícióját (Kerepes kivételével). **Az országot jellemző széles területi egyenlőtlenségek nem érintik a Közép-magyarországi régiót**, természetesen ott is jelen vannak de a felső kvartilisben szóroznak. A főváros és agglomerációja szinte külön klasztert alkot, míg a másik hat régiót jelentős különbségek jellemeznek. **A válság kevésbé érintette Budapestet**, annak dinamizáló képessége gyorsan visszaerősödött, mivel fővárosunk **gazdasági fejlődése öngerjesztő**, a terciér szektor rendkívül erős, mely **szolgáltatási ágazat húzza**, dinamizálja folyamatosan **a gazdaságot**. Az öngerjesztő hatás okán a válságból sokkal hamarabb ki tud törni, meg tud újulni. Gazdasága összetett, polarizált, ennél fogva az esetlegesen **gyengébb ágazatokat húzzák a prosperáló, erősebb ágazatok**.

Kutatási eredményeimmel bizonyítottam, hogy **a főváros gravitációs zónájának kiterjedése bővült**, a 2003-as állapothoz képest az **agglomerációt közvetlen határoló 34 település sorolódott át a legfejlettebb**, „pólusövezet” **klaszterbe**, illetve az **autópályák mentén** „messzebbre nyúlva” **számos település fejlődött fel** a fent említett csoportba. Komplex vizsgálatom által bizonyítottam, hogy az országban egyedüli régióközpontként hatással van más régiók gazdaságára, hatósugara kiterjed a többi régióra is.

3. Kutatásaimmal bizonyítottam, hogy **Budapesten kívül egyetlen központilag meghatározott növekedési pólus sem volt képes érdemben dinamizálni környezetét, régióját. A kormányzatilag meghatározott pólusok ugyan tartják vezető pozíciójukat,** azonban egyik pólus sem meghatározó, megyéjükre, vagy régiójukra nézve.

Szeged esetében a közvetlen határos településeket stagnálás, vagy hanyatlás jellemezte, Debrecen és Miskolc esetén, illetve a Székesfehérvár-Veszprém tengely esetében hanyatló és fejlődő településeket is találni közvetlen szomszédjaiknál, míg Győr és Pécs esetében csak stagnáló, illetve fejlődő települések fedeztem fel. A pozitív tendencia is csak a közvetlen, szűk környezetükre vonatkozik, **igazi, erős pólusfunkciót egyik város sem tölt be. Mindegyik – kormányzatilag meghatározott – pólus egyben régióközpont is,** csakúgy mint Budapest, **mégis csak a főváros van hatással az egész régiójára,** az összes többi központ nincs, kedvező hatásuk már 20-30 kilométeres körben sem egyértelmű. Igaz, területileg ez a legkisebb régió, de a lakosságszám tekintetében messze a legnépesebb NUTS II-es egység.

4. Kutatásaim során megállapítottam, hogy **nincs egyértelmű összefüggés a lakosságszám és a pólusszerep között,** azonban tény, hogy ilyen funkció betöltéséhez számos tényező megléte szükséges (pl.: felsőoktatás; K+F; ipari-, gazdasági központ; innovációs központ; logisztikai központ; főbb közlekedési hálózaton való elérhetőség; szolgáltatások magas színvonala; egészségügyi központ, stb.). Fenti funkciókkal rendelkező települések már lehetővé teszik a folyamatos fejlődést, a folyton megújuló innovációs képesség útján. Sajnos mindezek nem garantálják a tágabb környezetük konjunktúráját, ahhoz igen jelentős centrum-hatás szükséges. Nyilván, fenti funkciók csak jelentős népességszám esetén koncentrálnak, véleményem szerint Magyarországon ez 80 000 és 100 000 lakos körül szóródik, de konkrét szám, illetve szabály nem létezik és nem is alkalmazható.

Vizsgálatom alapján egyértelműen **kijelenthető, hogy a pólus-hatás a kedvező közlekedési infrastruktúra mentén könnyen terjeszkedik,** nem csupán a centrumra jellemző, **hanem a főbb közlekedési nyomvonalak mentén „pólus-tengelyként” jelenik meg.**

5. Megállapítottam, hogy a **fent nevezett pólusokhoz hasonló horderejű centrum nem található az országban,** azonban számos megyeszékhely alkalmas lenne, lehetne ilyen „magfunkció” betöltésére. Különösen **erős összefonódás tapasztalható a Békéscsaba-Gyula-Békés háromszögben,** mely megfelelő területi politika, illetve a kooperációs hajlam erősítése esetén **„pólusháromszöggént”** fellendíthetné térsége gazdaságát. Kutatásaimból kiderül, hogy térségükben már most is meghatározó

centrumok, azonban külön-külön egyik város sem elég erős gazdaságilag, az amúgy is hátrányos Dél-kelet alföldi térségben. Joggal merül fel a kérdés, hogy a történelemben **hosszú évszázadok óta versenyben lévő városok** fel tudnak-e sorakozni egy közös cél érdekében, az eddig kétközpontú megye¹³, amúgy is erős kisvároshálózattal szövetkezve **akar-e összevont pólusövezetként funkcionálni.**

6. Kutatásaim során felvázoltam, hogy **a periférikus területeken a leszakadás tartós és folyamatos.** A gazdasági válságnak köszönhetően nivellálódás jelei fedezhetőek fel, de ez is negatív előjelű, **a perifériákon ennek következtében továbbra sincs előrelépés, felzárkózás.** A **periférikus, perifériához közeledő települések** túlnyomó részben kis, apró-, illetve törpefalvas szerkezetűek (**1000 lakos alattiak**), így már csak méretüknél fogva sem képesek/várható el tőlük a kilábalás, ráadásul kor- és fajösszetétel mentén szegregálódnak, mely tovább árnyalja kilátásaikat.

¹³ Békéscsaba 1950-ben kapta meg a megyeszékhely státuszt, így Gyulával együtt kétközpontúság jellemzi a megyét. A szocialista időkig egyértelmű volt Gyula dominanciája, azonban ekkor megkezdődött Békéscsaba erőltetett fejlesztése, iparosítása, ezzel egyidejűleg Gyula „kegyvesztett” megyeszékhellyé vált. A rendszerváltást követően az ipari termelés drasztikus visszaesését, illetve az agrárágazat válságát – az alföldi városok közül kevésként – viszonylag hamar sikerült kezelni. A kedvező mezőgazdasági adottságoknak, illetve a vállalkozói szféra erősödésének hatására gazdaságuk stabilizálódott, fejlődésnek indult [BELUSZKY, 2003].

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásom központi vázát a hazai főbb növekedési pólusok, illetve az azokat övező agglomerációk, félperifériák, perifériák empirikus vizsgálta adta. Témaválasztásomkor (2006) még nem tudtam, nem tudhattam, hogy nem egyszerű „lineáris” fejlődési vizsgálat lesz kutatásom alapja, hanem **a 2008-ban beköszöntő gazdasági világválság** által „színesített” dinamikai vizsgálat a cél. Alapjában véve a globalizáció térformáló, térszervező hatása is komoly befolyást gyakorol a településekre. Magyarországon felerősítve köszöntött be a gazdasági világválság 2008-ban. Hazánk szomszédos országaihoz, de még az újonnan csatlakozott 10+2 országhoz képest is nagyobb visszaesés következett be gazdaságunkban. A válság minden országot súlyosan érintett, azonban hazánk helyzete speciális, igen legyengült állapotban érte a gazdaságot, ugyanis a makrogazdasági problémák már 2006-tól kezdve megjelentek. Nemhogy csillapítani tudtuk volna a krízis kedvezőtlen hatásait, azok – a gazdaság sebezhetősége folytán – felerősítve jelentkeztek hazánkban. Ebben a sajátos helyzetben tovább rontották a feltételeket a viszonylag magas költségvetési hiány és a magas eladósodottság, valamint a háttérben meghúzódó társadalmi, gazdasági és politikai feszültségek. Az így kialakult állapot legfőbb jellemzői a növekvő munkanélküliség, a beruházások visszafogása, a kibocsátás és az export drasztikus csökkenése, illetve a reálbérek és a belső kereslet visszaesése voltak.

Tény, hogy **a gazdasági világválság csillapította a területi különbségeket**, hiszen a leghátrányosabb térségekben nem történt érdemi változás, ugyanis ezen településeken csak minimális gazdasági tevékenység zajlott (negatív nivellálódás). Ezzel ellentétben a világválság hatásai súlyosan érintették a gazdaságilag jól működő – különösen exportra termelő – területeket (Budapestet csak részben). **A fejlettségi olló nyílása** – ha csak rövid időre is, de – **csökkent**, hiszen annak alsó „szára” gyakorlatilag nem mozdult, míg a felső része némelyest visszazárt.

Vizsgálatom eredményeire – különösen a klaszteranalízisre, melyet diszkriminancia-elemzéssel is alátámasztottam – támaszkodva **megállapítottam, hogy az ország észak-nyugati területei, egészen a fővárosig húzódva, az M1-es autópálya mentén homogén, centrumövezetet alkot**, valamint ehhez kapcsolódnak az **M7-es autópálya által határolt települések**, különös jelentőséggel a **Balaton - Veszprém - Székesfehérvár háromszög** tekintetében. A főváros, illetve a Közép-magyarországi régió gazdasági súlya megkérdőjelezhetetlen. Mint látható, az ország keleti részében sehol sem alakultak ki az előzőekhez hasonló, egybefüggő centrumközpontok, mindössze a jelentősebb megyei és regionális központok – illetve az ezekhez tartó autópálya nyomvonalon húzódó települések – kedvező pozíciója figyelhető meg a térképeken.

Jól megfigyelhető a nyugat-keleti lejtő megléte, illetve a főváros és környékének kiugró fejlettsége.

A keleti országrész tekintetében nagyobb területi összefonódás a Szeged, Hódmezővásárhely, Szarvas, Békéscsaba, Gyula, illetve Kecskemét városok esetében figyelhető meg.

Abszolút periférikus vonások jellemzik az ország dél-nyugati, illetve észak-keleti térségeit, melyek jelenleg hazánk legelmaradottabb térségeit alkotják. Ezen települések csoportokba, összefüggő halmazokba tömörülve vannak jelen a hazai térszerkezetben. A gazdasági aktivitás nagyon alacsony, a humán erőforrás összetétele igen kedvezőtlen (kiugróan magas a képzetlen, vagy alacsonyan képzett munkaerő aránya), azonban magas a népességnövekedés. Amennyiben ezeket a településeket típusuk alapján is szeretnénk kategorizálni, akkor elmondható, hogy a kis-, apró- és törpefalvakra jellemzőek, hazánk dél-nyugati és észak-keleti határmenti térségeiben.

Elengedhetetlennek tartom megjegyezni – az elmúlt két évtized településpolitikájának számos negatív, ad-hoc intézkedési tapasztalata alapján –, hogy tudatos településfejlesztésre csak konkrét jövőkép útján van lehetőség Magyarországon. Ilyen tudatos jövőkép kialakítása csak a múlt hibáinak kiszűrése, azokból való okulás, illetve a pozitív tapasztalatok beépítésével lehetséges.

A területi különbségek felzárkóztatása kormányzati, illetve Uniós politika nélkül nehezen képzelhető el. **Alapvető kérdés a településhálózat fejlesztése során, hogy milyen mértékben és hogyan, de leginkább hol avatkozik be a gazdaságba.** Melyik modell a célravezető? Az elmaradott térségek támogatása, ezáltal a regionális különbségek mérséklése, megszüntetése? Vagy a centrumtérségek támogatása, ezáltal részben mesterséges húzópontok, pólusok létrehozása?

A **policentrikus gondolkodás** dolgozatom szerves részét adja, mely alapfeltétele a hazai, meghatározó **vidéki fejlesztési pólusok megerősítése**, gazdaságuk fejlesztése, ezáltal Budapest hegemoniájának csökkentése, ellenpólusok, ellenpontok képzése. Mindez nem Budapest gazdasági pozíciójának gyengítésével érhető el, hiszen a gyengülő központ az egész országra negatív hatást gyakorolna. A főváros vonzáskörzete dinamikusan bővül, ezért elengedhetetlen annak támogatása, fejlesztése – mint a vizsgálatokból is kitűnik egyre több település csatlakozik jól láthatóan a budapesti agglomerációhoz.

Cél, a pólusokban kedvező területi hatások beindítása, illetve kiterjesztése, ezáltal az agglomerációs folyamatok erősítése, azok **dinamizáló hatásainak távolabbi perifériákba való eljuttatása**. Az államnak szükséges több pénzt fektetnie a másodlagos pólusokba, mivel a **főváros és a vidéki pólusok közötti különbségek** nagyok és **tovább növekednek**. Ahhoz, hogy ezek a nagyvárosok ténylegesen betöltsenek efajta szerepet, szükséges az innovációs folyamatok erősítése, a decentralizáció támogatása.

Kutatásom eredményeire támaszkodva kijelenthető, hogy **a településhálózat jelentős része infrastrukturális fejlesztésre szorul**, különösen

az elérhetőség tekintetében. Meghatározó gazdaságfejlesztő jelentősége van az autópálya, autótú megletének, mindez alapvetően determinálja a gazdaság teljesítőképességét. A policentrikusság elve, illetve a kedvező elérhetőség alapján fontos, hogy a gazdaságilag periférikus falvakból is könnyen elérhető legyen adott térség centruma; kisvárosa, nagyvárosa, pólusvárosa. **Nem elég a többfunkciós, többközpontú városhálózat kialakítása, ha annak elérhetőségét nem biztosítjuk.** Hiába a prosperáló városi gazdaság erős dinamizáló képessége, ha a kielégítő hozzáférés nem biztosított.

Mint azt vizsgálatomban megállapítottam, kiemelkedő szerepe van a közlekedési infrastruktúrának, különösképpen az autópálya elérhetőségnek. **Fontosnak tartom megvizsgálni az „elérhetőség” fogalmát nem pusztán földrajzi aspektusból, hanem gazdasági értelemben is.** Véleményem szerint nemcsak a jelenleg érvényben lévő díjszabás a **korlátozó tényező**, hanem a **piacpolitika** is, miszerint a legrövidebb (legolcsóbb) időtávú autópálya-használati díj 10 napos időtávra vonatkozik. Azon térségekben, ahol földrajzilag közeli az autópálya csomópont gazdasági okokból nem biztos hogy jól kihasznált. A másik tényező szerint számos tanulmány kimutatta, hogy az autópályák „elhasználásában” a teherforgalomnak jóval nagyobb szerepe van, mint a személyautó forgalomnak (**egy teherautó 30 000-szer nagyobb elhasználódást okoz, mint egy személygépkocsi** [GKM, 2007]). Javaslataim között szerepel – fenti gondolatok mentén – az **autópályahasználat gazdaságélénkítő szerep szerinti újragondolása**, újrastruktúrálása, árazása. Nyilván nem 30 000-szeres különbségre gondolok (teherforgalom-személygépjármű forgalom), de a pozíciók, szorzók mérlegelését szükségesnek és elengedhetetlennek tartom. Az **autópálya használatának kérdésköre** – véleményem szerint – **ne az azt üzemeltető cég gazdaságosságától függjön, hanem** – ha jelentős állami kiigazítással is – arra kell törekedni, hogy **a lehető legteljesebb gazdaságdinamizáló hatást gerjesszen.** Fenti gondolatmenetet kiegészítve, javaslataim között szerepel **az ingázás feltételeit elősegítő intézkedések fejlesztése**; a lehetőségek bővítése, illetve az ingázásra szánt időtáv csökkentése – a közlekedési infrastruktúra, illetve a személyszállítás fejlesztése révén. A megbízhatóan és fenntarthatóan működő ingázási lehetőségek nemcsak segítik élhetőbbé tenni a centrumtelepüléseket, de hatással vannak a periférikus területek elnéptelenedésének lassítására, megállítására.

A főváros és a vidéki pólusok gazdasági szerepe felértékelődik a válságból, illetve annak elnyúló hatásaiból történő kilábalás során. Pusztán egyetlen, a legversenyképesebb pólus fejlesztése tovább árnyalná a területi különbségeket, míg a periférikus területek támogatása sem jelent fenntartható megoldást. Pillanatnyi nivellálódás ugyan születhet, de versenyképes gazdasági környezet biztosítására van szükség a tartós sikerhez. **A területi szintű kormányzatnak ezért segítenie kell a vidéki pólusokat ilyen befektetés vonzó övezetek kialakítására.** Éppen ezért fontos a vidéki pólusok szerepe, támogatása, melyek vonzáskörzeteikkel

képesek lefedni az elmaradottabb területeket. Ezen erős pólusok hozzájárulnak az állam gazdasági versenyképességének megítélésében.

Ezen **központi támogatás nem párosulhat központi irányítással**, mivel minden terület eltérő adottságokkal, ennél fogva eltérő igényekkel jelentkezik. A központilag vezérelt támogatási politika nem ismeri a helyi sajátosságokat, helyi adottságokat. Még ha gazdaságilag sikeres is, korántsem biztos, hogy a helyi igényeknek megfelelően, azokkal összhangban zajlik a fejlesztés. Az endogén tervezési folyamat adott térség belső igényeire, az ott élők bevonásával valósítja meg a területi politika kialakítását. Hazánkban az elmúlt években a központilag irányított területi politika volt jellemző, azonban a regionális tudomány jeles képviselői egyre inkább igénylik, támogatják az endogén típusú – helyi adottságokra, illetve az együttműködésre alapozott – regionális politika előretörését.

A kutatás kezdetekor felállított hipotézisek vizsgálata:

- 1. hipotézis:** Kutatásaim alapján bebizonyosodott, hogy a gazdasági fejlődés meghatározó eleme az autópályák megléte, a közlekedési infrastruktúra fejlett volta. Dinamikai vizsgálatom során beigazolódott – a viszonylag rövid időtáv ellenére –, hogy igenis jelentős gazdaságélénkítő szerep tulajdonítható a sztrádák meglétének. A klasztervizsgálat eredményei tükrében különösen jól megfigyelhető ez a változás az M7-es és az M6-os utak esetén, mivel ezeket a vizsgált időszakon belül (2008, illetve 2010) adták át. Már ekkor észlelhető pozitív fejlődési tendencia települési szinten, nyilván 5-10 esztendő múlva – az autópálya kedvező hatásának felfutása következtében – a kép jóval szignifikánsabbá válik. Az autópályákon keresztül a települések jobban be tudnak kapcsolódni a gazdasági vérkeringésbe, tehát az autópályák elérhetősége igen jelentős mértékben befolyásolja adott település gazdaságát. A fejlesztési pólus szerep kialakulhat egy tengely (pl.: autópálya, autóút) mentén is. Kutatásom eredményei alapján ilyen folyamat figyelhető meg a legtöbb hazai fő közlekedési útvonal mentén. Megállapítom, hogy a dolgozat elején megfogalmazott első hipotézisem igaz.
- 2. hipotézis:** Megállapítom, hogy második hipotézisem – miszerint a legfejlettebb térségek közé tartozik a Közép-magyarországi régió, ahol a fejlett települések összefonódva, gyakorlatilag körülölelik a fővárost – is igaznak mondható. Nemcsak a statikus vizsgálat alapján védhető a fenti megállapítás, hanem – a 31. ábra alapján – folyamatosan bővül ez a vonzáskörzet, köszönhetően Budapest centrumerejének folyamatos növekedésével. Az ország egyetlen metropolisztérsége, annak agglomerációt dinamizáló képessége töretlen. Budapest gravitációs zónájának kiterjedése jelentősen bővült, a 2003-as állapothoz képest az

agglomerációt közvetlen határoló 34 település sorolódott át a legfejlettebb, „pólusövezet” klaszterbe, illetve az autópályák mentén „messzebbre nyúlva” számos település fejlődött fel a fent említett csoportba. Klasztervizsgálattal bizonyítottam, hogy az országban egyedüli régióközpontként hatással van más régiók gazdaságára, hatósugara kiterjed a többi régióra is.

3. **hipotézis:** Harmadik hipotézisem nem igazolódott be, ugyanis a bázisév és a 2010-es adatok összevetésekor kirajzolódott – 31. ábra –, hogy Pécs, Szeged, Debrecen és Miskolc városokat közvetlen határoló települések is a gyengébb teljesítményű klaszterekbe sorolódtak vissza. Azt, hogy a 2008-as gazdasági világválság, vagy egyéb tényezők milyen mértékben befolyásolták ezt a folyamatot, egy külön kutatásban érdekes lenne vizsgálni. Ennek okainak feltárása célzott vizsgálatban lehetséges és véleményem szerint szükségszerű, a gazdaság mielőbbi felzárkóztatása végett. A fenti tények ismeretében nem fogadom el a harmadik hipotézisemet.

4. **hipotézis:** Bizonyítottam vélem negyedik hipotézisemet, miszerint a fiatal korstruktúra nem függ össze a gazdasági jóléttel. Nyilván, ezen településeken is kedvező a gyermekvállalási hajlandóság értéke, azonban vizsgálataim alapján a gazdaságilag abszolút hanyatló, periférikus, a teljes gazdasági kilátástalanságot tükröző területeken is kiugró értéket mutat. Kutatásomban az „Abszolút periféria” klaszterbe tarozó települések jellemzője a kiugró munkanélküliségi ráta, a szociális juttatások legmagasabb kihasználtsága és az országos viszonylatban legkedvezőbb korszerkezet. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy azért lehet ezen településeken a legmagasabb a vitalitási index, mert itt a legalacsonyabb a születéskor várható élettartam is, tehát a viszonyítási alap. A természetes szaporodáson túl magyarázható a népességnövekedés azon rétegek – a társadalom kedvezőbb élettereiből való – kiszorulásával, akik megélhetésüket nem tudják ezen prosperáló városokban, településeken biztosítani.

5. **hipotézis:** Elfogadom ötödik, utolsó hipotézisemet is, mivel a vizsgált időszakok klasztereinek összehasonlítása során egyértelműen kirajzolódik a periférikus területek további leszakadásának ténye. A minőségi hanyatlás jól kiolvasható a különböző mutatók szélsőértékeinek vizsgálatakor, miszerint az érintett két szélsőértékű klaszter („Pólusövezet” és „Abszolút periféria”) folyamatosan távolodik egymástól. Mennyiségi növekedés csak minimális mértékben tapasztalható. Kétségtelen, hogy növekedett a periférikus települések száma, azonban az nem mérvadó, inkább a már meglévő periférikus területek további visszaesése figyelhető meg.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásom témája egy regionális gazdasági növekedésemélet, nevezetesen a póluselmélet vizsgálata, a hazai növekedési pólusok tekintetében. Vizsgálatom összehasonlító jellegű, az évtized első éveinek egyikét (2003) hasonlítom össze az évtized utolsó (2010) esztendejének adataival a teljes magyar településállományra vonatkoztatva. Ez a 2010-es évben 3152 települést jelentett. A következőkben vázaltszerűen kívánom ismertetni disszertációm főbb pontjait, felépítését.

A kutatás legelső momentuma a vizsgálat során elérni kívánt célok kitűzése volt. Ebben a képzés során elsajátított tudásanyag és az eddigi kutatások segítettek. A célok meghatározása szorosan összefüggött a **hipotézisek felállításával**, megfogalmazásával, ami az egész kutatás alapjául szolgált.

A **kutatómunka elméleti megalapozása következett**, amikor is igyekeztem a témában fellelhető hazai és nemzetközi szakirodalmat minél szélesebb körben elsajátítani. Megvizsgáltam a regionális gazdaságtani növekedési elméletek két fő csoportját, a klasszikus, illetve a területi differenciálódásban hívók álláspontját. A két irányzat között húzódó alapvető különbség az, hogy az első csoportba tartozók szerint létezik területi egyenlőség, a különböző adottságú, fejlettségű területek között kiegyenlíthetnek az eltérések. A másik csoportba tartozók szerint a területi differenciálódás nem szüntethető meg, annak fennállása törvényszerű. Ennek okán a megoldás nem a kiegyenlítésben van, hanem épp ellenkezőleg a divergenciában. A prosperáló centrumokat jellemző gazdasági fejlődés, illetve annak hatásai kiterjednek a centrumot övező területekre, majd a fokozódó fejlődés folyamán ezek a pulzáló hatások elérik a félperiférikus, periférikus térségeket is, beindítva itt a felzárkózáshoz vezető gazdasági folyamatokat. Fontos megjegyezni, hogy a pólus domináns szerepe mindvégig fennáll, hiszen a folyamatos fejlődést biztosító innovatív tevékenységek ide csoportosulnak.

Doktori disszertációm első felében – fenti gondolatok mentén – **bemutattam a területi egyenlőtlenségek létrejöttét, kialakulásának okait**, típusait, majd a hazánkban lezajló folyamatokat az elmúlt évtizedek viszonylatában. Ezt követően részletesen megvizsgáltam a különböző növekedés elméleteket kronológiai sorrendben, különös tekintettel a növekedési pólus-elméletre. Az elmélet tanulmányozása során részletesen vizsgáltam az európai szinten is meghatározó növekedési pólusokra, annak kategorizálására – az ESPON jelentés alapján.

A dolgozat elméleti alátámasztása során külön kitértem a versenyképesség – mint gazdasági fejlettséget meghatározó tényező – területi szinten is adaptálható és alkalmazható értelmezésére.

Ezt követően az **urbanizáció folyamatát ismertettem** európai, majd hazánk tekintetében. A szakirodalmi rész zárásaként a **policentrikus városhálózat**

kialakulását, annak alkalmazhatóságát vizsgáltam. Az előzőekben említett EPSON kutatások alapján bemutattam a hazai funkcionális városi övezeteket, azok kiterjedését.

Az „**Anyag és módszer**” című fejezetben **felvázoltam a vizsgálat alapjául szolgáló egységeket**, illetve indokoltam a területi szint kiválasztását, a települési szintet. **Összehasonlító vizsgálat lévén lehatároltam a két időpontot** (2003, 2010), melyekre az adatgyűjtést elvégeztem, ami alapján elkészült a végső – általam elemezni kívánt – adatbázis. A fejezet végén **ismertettem a felhasznált statisztikai módszereket**, nevezetesen a faktor-, klaszteranalízist, azon belül is az ilyen magas elemszámú vizsgálat során alkalmazandó/alkalmazható eljárásokat, illetve a diszkriminancia-elemzést.

A **vizsgálati rész elején** igyekeztem egy **általános képet rajzolni** az olvasó elé a jelenlegi **magyarországi településrendszerről**, annak állapotáról, jelentősebb gazdasági és társadalmi mutatók felhasználásával.

A **faktorvizsgálat során** az általam használt mutatók látens kapcsolatai alapján történő kategorizálását végeztem el. A vizsgálat **szorán a megfigyelési változóimat jól elkülöníthető csoportokba soroltam** a program segítségével, így az eredmények értékelése, értelmezése könnyebbé vált. A bázisév (2003), majd a 2010-es év adataira is elvégeztem ezt a vizsgálatot, majd az eredmények kiértékelése következett. Az elemzés különlegessége, hogy a változókat – azok elmozdulása alapján – a korábbi időszakban betöltött „szerepe” aspektusból is megvizsgáltam.

Megállapítottam, hogy a főkomponensek sorrendjében történt átrendeződés, vagyis súlyuk, jelentőségük megváltozott. Ez a rotáció az első négy faktort jellemezte, azonban az egyes főkomponensek összetétele nem változott jelentősen. Történt ugyan módosulás a bázisévhez képest, néhány mutató tekintetében, de a változók közötti látens kapcsolat jelentősen nem változott, továbbra is az eredeti struktúra határozza meg a faktorokat. Ezek alapján kijelenthető, hogy a munkanélküliséget, kedvező korszerkezetet, infrastrukturális ellátottságot, illetve az előregedő helyi társadalmat jellemző változószerkezetek továbbra is dominálnak.

A **klaszterelemzés során** nem a változókat, hanem a megfigyelési egységeket, a településeket kategorizáltam. A statisztikai eljárás többszöri lefuttatása során **négy egységben határoztam meg a klaszterek számát**. A kapott eredményt grafikusán is ábrázoltam, majd a klasztereket egyesével kiértékeltem a 2003. évi adatokra vonatkoztatva. **Így született meg a „pólusövezet” klaszter, az „abszolút periféria”, a „pólusövezet közeli” és a „perifériához közeledő” klaszterek**. Ugyanezt az eljárást elvégeztem a 2010-es adatokra, majd a grafikus megjelenítés során az **egyes településeket az „eredeti” hovatartozásuk szerint ábrázoltam**. Tételesen megvizsgáltam az átsorolódó csoportokat, az átrendeződés okait.

Klasztervizsgálatom **eredményeinek ellenőrzése céljából diszkriminancia-elemzést** végeztem az általam lehatárolt két év 4-4 klaszterére és a felülvizsgálat is **pozitív eredményt hozott, a klaszterelemzés eredményei helytállóak.**

Végül egy **összesített térképen megjelenítettem azon településeket,** amelyek a vizsgált hét esztendő alatt **más klaszterbe kerültek** át. Itt nem vizsgáltam, hogy melyik csoportból melyikbe vándoroltak, csak azt, hogy a változás iránya pozitív vagy negatív volt.

Megállapítottam, hogy a Közép-magyarországi régió területén nem történt érdemi változás az eredeti besoroláshoz képest, fejlődése töretlen. **Pozitív irányú elmozdulás az autópályák által határolt településeket jellemezte,** különösen az M7-es, M6-os és M3-as autópályák mentén. **Negatív, hanyatló tendencia jellemezte az Dunántúlon a Balaton-Pápa-Kőszeg által határolt területet, valamint Baranya megye térségét.** Az Alföldön is lehatároltam egy csoportot, ahol nem a magas esetszám, hanem az eddigiektől eltérő településtípus okozott meglepetést. Végezetül az **észak-kelet magyarországi periférikus területeken** fedeztem fel a hanyatlás jeleit tanúsító csoportosulást.

A kutatás eredményeire támaszkodva kijelenthető, hogy a jelentősebb „magterületek” és az azokat övező települések gazdasági potenciálja kiemelkedő, ennek hatására kedvező társadalmi folyamatok figyelhetők meg. Az agglomeratív hatások a térben egyenlőtlenül terjednek, a fejlettebb infrastruktúrával ellátott településeken korábban jelennek meg, illetve ezen kedvező hatások kiszélesedésekor itt erősebben érvényesülnek.

Összességében kijelenthető, hogy nem csak városok, illetve az azokat övező területek tölthetnek be pólus funkciót, azok kialakulhatnak akár egy tengely (pl.: autópálya) mentén is. Kutatásom eredményei alapján ilyen folyamat figyelhető meg a legtöbb hazai fő közlekedési útvonal mentén.

SUMMARY

The examination of major regional economic coherences of growth-poles in Hungary

The topic of my research is the investigation of one of the regional economic growth theories, namely the pole-theory, focusing on the Hungarian growth poles. I have done a comparative analysis, in which I compared the data of year 2003 to the last year of the decade (2010) for the total number of Hungarian settlements. The number of settlements reached 3152 in 2010. In the followings, I introduce the major parts and the structure of my dissertation.

The first phase of my research was setting the aims. Former research results and knowledge gained earlier help me with that. Setting the aims was in close relation with formulating the **hypotheses**, which created the basis for the whole research work.

While establishing the **theoretical background** of the research, I collected wide range of national and international professional literature. I examined the two major groups of regional economic growth theories: classic approach and that of spatial differentiation. One fundamental difference between the two approaches is that those belonging to the first group believe that there is spatial equality and the discrepancies may disappear even among the areas having different natural and economic, social conditions. The latter believes that spatial differentiation cannot be abolished, therefore the solution is not the equalization but divergence. Economic growth of the prosperous centers with their effects spread to the surroundings. Due to the increasing development, these pulsing effects reach the semi-peripheral and peripheral areas as well, generating economic catching up. It is important to state that the dominant role of the pole constantly exist, since the innovative activities that provide gradual development are concentrated there.

In the first part of my dissertation – based on the abovementioned – **I introduced the creation of the spatial discrepancies, their reasons**, their types, as well as the processes of the past decade happened in Hungary. Then I analyzed the various theories in time order in details, with special focus on the growth-pole theory. While studying the theory, I examined the determinant growth-poles in Europe on the basis of the report made by ESPON. In the theoretical part of the dissertation, I also covered the issue of competitiveness – as a factor determining the economic development – that can be adopted and applied in spatial studies. I introduced the **urbanization processes** in Europe and in Hungary. At the end of this chapter I investigated the **creation of polycentric network of cities and its applicability**. Based on the abovementioned EPSON reports, I introduced the functional city zones in Hungary.

In the „**Material and method**” chapter, I wrote about the areas **examined**, and I justified the arguments of the selection of territories, i.e. settlements. **I defined the two years for the comparative analysis** (2003, 2010). I collected the data for those years and I managed to compile the database. At the end of the chapter **I introduced the statistical methods applied**, namely the factor and the cluster-analysis with some addition regarding the procedures applied in such a huge database and the discriminant analysis.

At the **beginning of the research part**, I intended to draw a **general picture about the current system of settlements** as well as its condition with using the most significant macro-economic and social indicators.

In the **factoranalysis**, I categorized the indicators based on their latent relations. **I grouped the variables into clear groups** with the program, so the assessment and interpretation of the results were easier. I carried out the analysis for the basis year (2003) and 2010, which was followed by the interpretation of the results. The special feature of the analysis is that the variables were also examined from an aspect of their “role” in the former period.

I stated that the importance of major components in the rank changed a lot. This rotation characterized the first four factors, however the content of the major components did not change significantly. There were some changes compared to the basis year regarding some indicators, but the latent relation between the variables did not show big changes and the original structure continued to define the factors. So it can be stated that the sets of variables defining the unemployment, favorable age structure, infrastructure and ageing local society continued to dominate.

In order to check **the results of my cluster analysis**, I carried out a **discriminancy analysis** for the 4 clusters of each year examined. This review was also positive, therefore **the results of the cluster analysis are justified**.

While doing the cluster analysis, I categorized the settlements and not the variables. After running the statistical program several times, **I decided to create 4 clusters**. I displayed the results in graphic format as well and I assessed each cluster based on the data of 2003. **That is how I created the clusters as follows: „pole-zone”, „absolute periphery”, „close to pole-zone” and „approaching to periphery”**. I have done the same examination for the data of 2010 as well and then **I displayed the settlements based on their „original” status**. I have investigated the ones that changed status and their reasons in details. Finally, **I created a map showing all the settlements which changed status in the examined period**. I did not examine which status they had earlier and to which group they joined, only the fact whether the change was positive (development) or negative (decline).

I stated that there was no real change in the Central-Hungarian region compared to the original status, its development was continuous. **Positive changes could be observed in the settlements near the highways**, especially those of M7,

M6 and M3. Negative tendency could be seen in the area bordered by Balaton-Pápa-Kőszeg as well as Baranya county. I also defined a group on the **Great Plain**, where the number of cases was low but the types of settlements caused surprise. Eventually, **I discovered characteristic decline in North-East Hungary periphery.**

Based on the research results it can be stated that the economic potential of the most important „core areas” and the surrounding settlements is extraordinary, resulting in favorable social processes. The agglomeration effects spread in the space unequally, they appear earlier in settlements with developed infrastructure and they show up stronger. Overall, it can be stated that not only the cities can become poles but they can be created even near highways. Based on my results, this kind of process can be observed along most of the Hungarian major transportation roads.

8. MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

IRODALOMJEGYZÉK

1. 96/2005. (XII. 25.) OGY határozat. *az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepcióról; Melléklet a 96/2005. (XII. 25.) OGY határozathoz.*
2. A magyar településhálózat helyzete és távlatai, O. T.-f. (2008. január 17.). *Munkaváltozat 2.1.* Budapest.
3. Ambrus Z.-né – Kissné Majtényi M.– Kólyáné Sziráki Á. – Malakucziné Póka M. (2008). Nagyvárosok összehasonlító vizsgálata. In *Területi Statisztika 11.(48.) évf. 2. szám* (old.: 136-163). Budapest.
4. Bakos-Hidas-Kezán. (2011). Területi különbségek Magyarországon. *Területi Statisztika 14. (51.)* , 335-357.
5. Baranyi, B. (2004). Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom, XVIII. évfolyam, 2. szám* , 1-21.
6. Barna, K. (2007). *Módszertani lehetőségek a magyarországi régiók versenyképességének mérésére.* Kaposvár: Kaposvári Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
7. Barta, G. (1990). Centrum-periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében? In *Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek, Tér-Idő-Társadalom* (old.: 70-191). Pécs.
8. Belényi, G. (1996). *Az alföldi városok és a településpolitika (1945-1963).* Nagyalföld Alapítvány: Szeged.
9. Beluszky, P. (2006). A Kárpát-medencei városhálózat, mint a régió integrátora a XIX.-XX. század fordulóján. In S. Rácz, *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében* (old.: 197). Pécs: Magyar Regionális Tudományi Társaság.
10. Beluszky, P. (2007). A regionális központok kialakulása Magyarországon. *Magyar Tudomány 168. évf. 2007/6. szám* , 724.
11. Beluszky, P. (2003). *Magyarország településföldrajza.* Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
12. Benedek, J. (2006). *Területfejlesztés és regionális fejlődés.* Kolozsvár: Presa Universitara Clujeana.
13. Besze, T. (2009). A területi versenyképesség értelmezési lehetőségei a városrégiókban. *Területi Statisztika 2009/6* , 585-596.

14. Bodor N.-Pénzes J. (2012). Eger komplex vonzáskörzetének dinamikai vizsgálata. *Tér és Társadalom* , 30-47.
15. Boldrin M. – Levine D.K. (2002). Perfectly Competitive Innovation. *evine's Working Paper Archive* , 32-56.
16. Borszéki, É. – Mészáros, S. – Varga Gy. (1986). *Élelmiszergazdaságunk versenyképessége. Agrártermelésünk a világszertei árak tükrében*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
17. Boudeville, J. (1968). *L' espace et les poles de croissance*. Paris.
18. Brugges, E. A. (1981). Innovationorientierte Regionalpolitik: Notizen zu einer neuen Strategica. *Geographische Zeitschrift* 68. , 173-198.
19. Castells, M. – Hall, P. (2004). *Technopoles of the World – The making of 21st Century Industrial Complexes*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Blackwell, Oxford.
21. CEC. (1996). *First Report on Economic and Social Cohesion*. Brussels: European Commission.
22. Chesire, P. C. – Gordon, I. R. (1998). Territorial Competition: Some lessons for policy. *The Annals of Regional Science*, 32 (3) , 321–346.
23. Chesire, P. C. (2003). Territorial Competition: Lessons for (Innovation) Policy. In J. –D.–S. Bröcker, *Innovation Clusters and Interregional Competition* (old.: 331–346). Berlin:.
24. Chikán, A. (1998). *Vállalatgazdaságtan*. Budapest: Aula Kiadó.
25. Cockburn, J.-Siggel E.-Coulibaly M.-Vézina S. (1998). Measuring Competitiveness and its Sources. The Case of Mail's Manufacturing Sector. *African Economic Policy Research Report*.
26. Csatári, B. (1997). A területfejlesztés kedvezményezett területi besorolásának szempontrendszer, információs bázisa. (old.: 28). Szolnok: Országos Térinformatikai Konferencia.
27. Csité, A. - Németh, N. (2007). Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi HDI becslés lehetőségei. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 2007/3., MTA-KTI - BCE* , 5.
28. Csomós, G. (2009). A monocentrikus térszerkezet kialakulásának okai és a policentrikus területfejlesztés jövőképe: különbségek és hasonlóságok Franciaország és Magyarország területi tervezésében. *Társadalomkutatás, 27/2*.

29. Csomós, G. (2010). Területi egyenlőtlenségek Magyarországon: az ESPON*-elemzés adaptálása a tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának vizsgálatához. *Területi statisztika; 13. (50.) ÉVFOLYAM 2. SZÁM, március* , 156-167.
30. Csordás, L. (2001). Területi különbségek az Északkelet-Alföld határ menti térségében. In B. Baranyi, *A határmentiség kérdőjelei az Észak-Kelet-Alföldön.* (old.: 94-148). MTA Regionális Kutatások Központja: Pécs.
31. Davoudi, S. (2003). Polycentricity in European Spatial Planning: From an Analytical Tool to a Normative Agenda. . *European Planning Studies, 11. 8.*
32. Dicken, P. (2003). *Global Shift. Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century.* London: SAGE Publications.
33. Domar, E. D. (1946). Capital Expansion, Rate of Growth and Employment. 137-147.
34. Dunford, M.-Louri H.-Rosenstock M. (2001). Competition, Competitiveness, and Enterprises' Policies. In R.-S. A.-T. Hall, *Competitiveness and Cohesion in EU Policies* (old.: 109-146). Oxford, UK: Oxford University Press.
35. EC. (2006). *Javaslat: a Tanács határozata a kohézióra vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról.* Brüsszel: Európai Közössegek Bizottsága.
36. Emmanuel, C. R. (1999). *Income Shifting and International Transfer Pricing.*
37. Enyedi, G. (2011. 01 26). A mélyhűtött szuburbanizációtól a globalizáció csapdáin át a regionális tudomány igazságkereséséig Interjú Enyedi György akadémikussal. *Tér és Társadalom, Kérdező: Uzzoli Annamária* , 153-154.
38. Enyedi, G. (1998). A sikeres város. *Tér és Társadalom 4. szám* , 1-7.
39. Enyedi, G. (1988). *A városnövekedés szakaszai.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
40. Enyedi, G. (1996). Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. *Ember – település – régió sorozat, 1. évf. 1. szám, Budapest* , 120-123.
41. ESPON. (2005). *1. 1. 1. Potentials for policentric development in Europe. Final report.* NORDREGIO.

42. *ESPON honlap.* (dátum nélk.). Letöltés dátuma: 2012. 07 18, forrás: http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPON2006Projects/ThematicProjects/Polycentricity/fr-1.1.1_revised-full.pdf
43. ESPON. (2006/b). *Mapping regional competitiveness and cohesion: European and global outlook on territorial diversities. (A regionális versenyképesség és kohézió feltérképezése: európai és globális.*
44. ESPON. (2012). *The ESPON 2013 programme; SGPTD Second Tier Cities and Territorial Development in Europe: Performance, Policies and Prospects (Másodlagos növekedési pólusok és területfejlesztés Európában: teljesítmény, intézkedések és lehetőségek).* ESPON & European Institute of Urban Affairs.
45. ESPON, E. S. (2006/a). *1. 4. 1. The Role of Small and Medium Size Towns. SMESTO. Final Report.* Luxembourg.
46. Európai Bizottság. (2009/a). Letöltés dátuma: 2012. 09 30, forrás: An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. Barca jelentés: http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf
47. Európai Bizottság. (2009/b). Letöltés dátuma: 2012. 09 30, forrás: Metropolitan regions in the EU.: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/focus/2009_01_metropolitan.pdf
48. Európai Bizottság. (2008). *Régiók 2020-ban. Értékelés az EU régiói el őtt álló jövőbeni kihívásokról.* Letöltés dátuma: 2012. 09 30, forrás: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/regions2020/pdf/regions2020_en.pdf
49. Faragó, L. (2008). A funkcionális városi terségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója. *Falu Város Régió, 2008/3* , 27-31.
50. Faragó, L. (2009). A településhálózat és annak alakítása. *Területi Statisztika, 12 (49)/3.* , 257-263.
51. Faragó, L. (1995). Kína a növekedési póluselmélet gyakorlati megvalósítója. *Tér és Társadalom 9. évf. 95/3-4.* , 179-189.
52. Filep, B. (2008). *A nagyvárosok versenyképessége és térszervező funkciói, Doktori értekezés.* Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola: Győr.
53. Forman, B. (2003). *Az Európai Unió strukturális és előcsatlakozási alapjai.* Budapest: INTERPRESS.

54. Friedmann, J. (1973). *Urbanization, planning and national development*. Beverly Hills, Kalifornia: Books on Demand Press.
55. Gardiner, B. -M.-T. (2004). Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. *Regional Studies*, 9, , 1045-1067.
56. *Gazdaságfejlesztési stratégia - Pécs Fejlesztési Pólus*. (dátum nélk.). Letöltés dátuma: 2012. 07 09, forrás: <http://www.pecsgazdasaga.hu/gazdasagfejlesztési-strategia-pecs-fejlesztési-polus>.
57. GKM, Az autópályák, autóutak és fiutak használatának díjáról szóló rendelet 36/2007.(III.26.) Gazdasági és Közlekedési Minisztérium (2007).
58. Grasselli, N. (2005). *Vidéki kistérségek gazdasági potenciáljának felmérése, PhD értekezés*. Debrecen: Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományok Doktori Iskola.
59. Györffy, I. (2011). *Elérhetőségi viszonyok területi különbségekre gyakorolt hatása a magyarországi kistérségek esetében*. Miskolc: Vállalkozáselmélet és gyakorlat Doktori Iskola.
60. Hansen N.-Higginns B.-Savoie D.J. (1990). *Regional policy in a changing word*.
61. Harrod, F. R. (1948). *Towards a Dynamic Economics*. London.
62. Healey, M. J. - Ilberym B. W. (1990). *Location and change*. Oxford: University Press Oxford.
63. Hegyi, B. (2009). *Nagyvárosok által közvetített imázs vizsgálata a nemzetközi versenyben, Doktori értekezés*. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.
64. Heinrich, I.-Kovács G.–Udovecz G. (1999). Zur Schätzung der Wettbewerbskraft ausgewählter Produktionszweige in der ungarischen Landwirtschaft. *Agrarwirtschaft* 47, Heft 8/9, , 313.
65. Hirschmann, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New York: Yale University Press.
66. Horváth, G. (2006). *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs: MTA RKK.
67. Hosszú, I. (2007). *A centrum-periféria kettőség szerepe a világregszerben, a világgazdaságban és a hazai regionális fejlődésben*. Budapest: ELTE TTK.
68. Illés, D. (2006). Az ESPON program és annak kutatási eredményei Közép-európai és magyarországi szempontból. In S. (. Rác, *Regionális*

- átalakulás a Kárpát-medencében* (old.: 165). Pécs: Magyar Regionális Tudományi Társaság.
69. Illés, I. (2008). *Regionális gazdaságtan - területfejlesztés*. Budapest: Typotex Kiadó.
 70. Izsák, É. (2003). *A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői; Budapest és környéke*. Budapest: Napvilág Kiadó.
 71. Kanalas, I. – Kiss, A. (2006). *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete.
 72. Káposzta, J. - Nagy, H. - Kollár, K. (2010). Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek települési szerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU csatlakozás óta eltelt időszakban. *Területi Statisztika 2010, 13:(6)* , 641-658.
 73. Káposzta, J. (2007). *Regionális gazdaságtan*. Gödöllő: Szent István Kiadó.
 74. Káposzta, J. (2011). *Regionális gazdaságtan*. Budapest: Szaktudás Ház Kiadó.
 75. Keynes, J. (1936). *The General Theory of Employment*. New York, Fellow of the King's College, Cambridge: Harcourt, Brace and Company, and printed in the U.S.A. by the Polygraphic Company of Americ.
 76. Kollár, K. (2012). *A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései, PhD értekezés*. Gödöllő: Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
 77. Korompai, A. (1995). *Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása. Regionális Tudományi Tanulmányok. ELTE* .
 78. Kovács, T. (1975). *Urbanizációs folyamatok és városstatisztika. Területi statisztika I. sz.*
 79. Kovács, Z. (2010). *Népesség- és településföldrajz. Egyetemi jegyzet*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
 80. Kovacsicsné Nagy, K. (2006). Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai kistérségeinek összehasonlítása komplex mutató útján. In *Területi Statisztika 9.(46.) évf.* (old.: 569-577). Budapest.
 81. Központi Statisztikai Hivatal. (2011). *A gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon 2010-ben*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

82. Központi Statisztikai Hivatal. (2003). *A Magyar Köztársaság helységnevtára*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
83. Központi Statisztikai Hivatal. (2012). *A Magyar Köztársaság Helységnevtára*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
84. Krugman, P. (1994). Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 2. , 28-44.
85. Kukely, G. (2008). *A külföldi működőtőke beruházások hatása az ipar területi folyamataira Magyarországon, különös tekintettel a delokalizációra*. Budapest: ELTE, Földtudományi Doktori Iskola.
86. Lackó, L. (2009). A területi fejlődés egységes értelmezése. In L. I.–R. J., *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon* (old.: 27-37). Budapest: Akadémiai Kiadó.
87. Lackó, L. (1988). *Területi fejlődés, politika, tervezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
88. Lausén, J. R. (1969). On growth poles. *Urban studies No. 6. ,* 137-161.
89. Lausén, J. R. (1973). Urbanization and development. The temporal interaction between geographical clusters. *Urban Studies, No. 10. ,* 163-188.
90. Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000). A városok versenyképességéről. In G. -R. Horváth, *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* (old.: 137). Pécs: MTA, RKK.
91. Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004). *Regionális gazdaságtan*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
92. Lengyel, B.– Szanyi, M. (2011). Agglomerációs előnyök és regionális növekedés a felzárkózó régiókban – a magyar átmenet esete. *Közgazdasági Szemle, LVIII. évf., október ,* old.: 858–876.
93. Lengyel, I. (2012). A hazai területfejlesztés zsákutcái: a triális Magyarország. In J. R. Rechnitzer, *Dialógus a regionális tudományokról* (old.: 140-150). Győr: Széchényi István Egyetem, MRTT.
94. Lengyel, I. (2007). Fejlesztési pólusok mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar tudomány, 6. sz. ,* 749-758.
95. Lengyel, I. (2001). Iparági és regionális klaszterek: tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. *Vezetéstudomány, 10 ,* 19–43.
96. Lengyel, I. (1999). *Régiók versenyképessége. A térségek gazdaságfejlesztésének főbb közgazdasági fogalmai, alap gondolatai, tényezői az EU-ban. Kézirat*. Szeged: JATE Gazdaságtudományi Kar.

97. Lengyel, I. (2004). The pyramid model: enhancing regional competitiveness in Hungary. *Acta Aeconomica* 54/3 .
98. Lengyel, I. (2003). *Verseny és területi fejlődés. Térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged: JATEPress.
99. Lengyel, L. (1999). „Budapestország” mítoszai. In *Urbanisztika 2000*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
100. Lócsei, H. (2012). A konjunktúramutatók területi egyenlőtlenségei az ezredforduló után Magyarországon. In J. Nemes Nagy, *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés* (old.: 31-43). Budapest: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
101. Lócsei, H. (2010). *Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990-2008, Doktori értekezés* . Eötvös Lóránt Tudományegyetem, Földrajztudományi Doktori Iskola : Budapest.
102. Lócsei, H.-Szalkai, G. (2008). Helyzeti és fejlettségi centrum-periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika, KSH* , 305-314.
103. Lukesch, R. (1981). Selborganisation und autonomie Regionalentwicklung. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft No 10.* , 319-332.
104. Lukovics, M. (2007). *A lokális térségek versenyképességének elemzése, PhD értekezés*. Szeged: SZTE GTK Közgazdaságtudományi Doktori Iskola.
105. *Magyar biostatistikai értelmező szótár, Klinikai Biostatistika Társaság*. (dátum nélk.). Letöltés dátuma: 2012. 08 17, forrás: <http://epi.univet.hu/portal/biostat/kbt/magyar-biostatistikai-ertelmezo-szotar/faktoranalizis>
106. Magyar Közlöny, 2. é. (2010). *A települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosításáról*. Budapest.
107. Magyar Közlöny, A Magyar Köztársaság Hivatalos Lapja 89. szám. (2005 június). *Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó*. Budapest.
108. Marsalek S.-Vajsz T.- Pummer L. (2005). Magyarország régióinak összehasonlítása, a különbségeket okozó tényezők vizsgálata. *Környezetvédelmi, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés nemzetközi konferencia*, (old.: 49-58). Pécs.
109. McGrattan E. R.–Prescott E.C. (2000). Is the stock market overvalued? *Quarterly Review, Federal Reserve Bank of Minneapolis, Issue Fall* , 20-40.

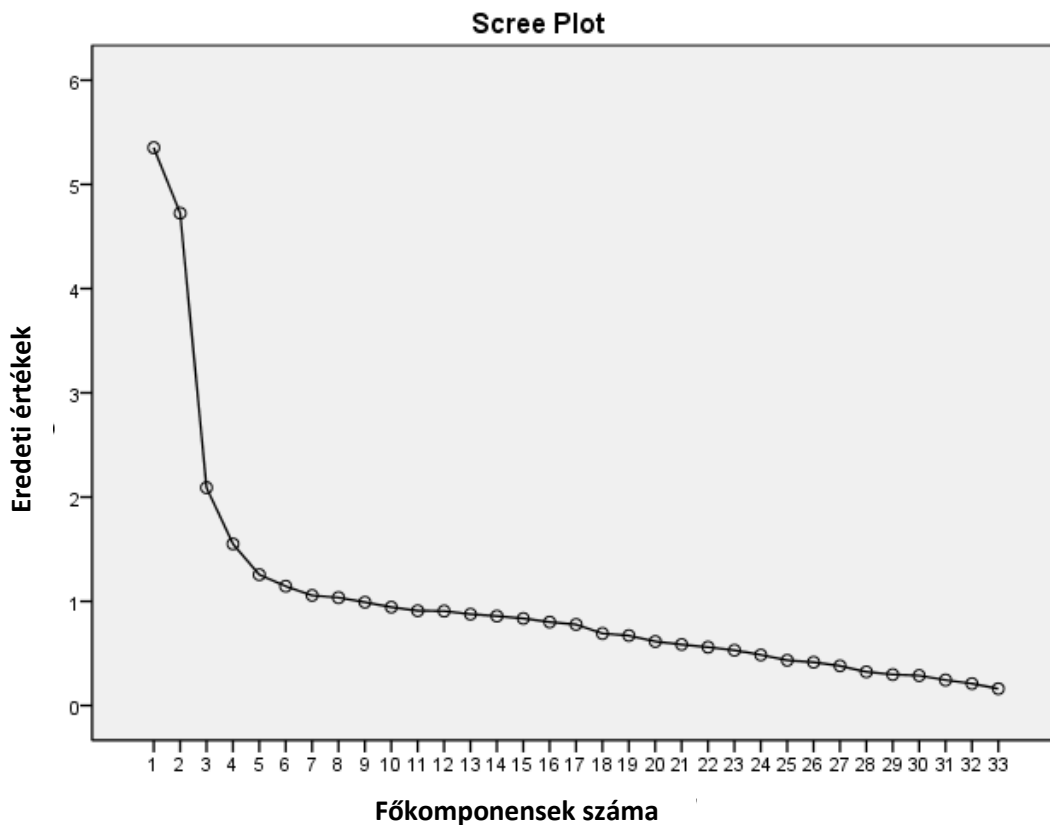
110. METREX. (2005). *Towards a Polycentric Metropolitan Europe (Egy policentrikus metropoliszrégiójú Európa felé), Interim Report on the PolyMETREX Plus Project, Glasgow: METREX The Network of European Metropolitan Regions and Areas.* Letöltés dátuma: 2012. 08 22, forrás: http://www.eurometrex.org/Docs/PolyMETREX/Interim/EN_PolyMETREX_plus_interim_report.pdf
111. Nafzinger, E. W. (2006). *Economic development.* New York: Cambridge University Press.
112. Nagy, H. (2006). *Gazdaságfejlesztési stratégiák hatásainak vizsgálata és alkalmazásuk lehetőségei a regionális fejlesztésekben, PhD értekezés.* Gödöllő: Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
113. Nagy, H. (2009). *Regionális politika, egyetemi jegyzet.* Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
114. Nagyné Molnár, M. (2005). *Regionális gazdaságtörténet- és földrajz.* Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
115. Nagyné Molnár, M. (2007/a). *Regionális egyenlőtlenségek.* Gödöllő.
116. Nagyné Molnár, M. (2007/b). *Regionális egyenlőtlenségek.* In J. Káposzta, *Regionális gazdaságtan* (old.: 200-249). Debrecen: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum.
117. Nagyné Molnár, M. (2009). *Regionális gazdaságtörténet- és földrajz.* Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
118. Nagyné Molnár, M. (2010). *Település és településhálózati ismeretek.* Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
119. Nemes Nagy, J. (2005). *Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai.* In D. Z.–S. Ferenc, *A földrajz dimenziói* (old.: 141-158). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet: Budapest.
120. Nemes Nagy, J. (2009). *Terek, helyek régiók. A regionális tudomány alapjai.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
121. Nemes Nagy, J. (1990). *Területi egyenlőtlenségek dimenziói. Tér és Társadalom, 2. sz , 15-30.*
122. Nemes Nagy, J. (1998). *Vesztesek- Nyertesek- Stagnálók/ A társadalmi- gazdasági változások regionális dimenziói. Társadalmi szemle 8-9 .*
123. Nijkamp, P.- Abreu, M. (2009). *Regional development theory.* In R. – T. Kitchin, *International encyclopedia of human geography 9.* (old.: 202-207). Elsevier: Amsterdam.

124. Nordregio, e. a. (2005). *The Role, Specific Situation and Potentials of Urban Areas as Nodes in a Polycentric Development. Report No. 1.1.1 ESPON*.
125. North, D. C. (1955). Location Theory and Regional Economic Growth. *The Journal of Political Economy* 63. , 243-258.
126. OECD. (1997). *Regional Competitiveness and Skills*. Paris.
127. OECD. (1998). *The Competitiveness of Transition Economies*. Paris.
128. Oswald, A. (1997). Happiness and economic performance. . *Economic Journal*. Vol. 1997/107.
129. Paelnick, J. (1965). La théorie du développement polirisé. *Economie Régionale* , 203-254.
130. Pálné Kovács, I. (2005). A középszintről középtávon. *Comitatus*, 15. 8–9.
131. Pálné Kovács, I. (2004). A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. *Magyar Tudomány*, 165. 9.
132. Pálné Kovács, I. (2001). *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs: Dialóg–Campus Kiadó.
133. Parr, J. B. (1999). Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View. Part 1. Origins an Advocacy. *Urban Studies*, 7 , 1195–1215.
134. Péntes, J. (2012). Fent és lent - a települési jövedelmi rangsor szélsőértékeinek vizsgálata. In N. N. József, *Térfolyamatok, térelemzés, térkategóriák* (old.: 31-43). Budapest: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
135. Perroux, F. (1950). Economic space: theory and applications. *Quarterly Journal of Economics*, 64. , 90-97. o.
136. Perroux, F. (1964, 1972). *Nemzeti függetlenség és a kölcsönös gazdasági függés*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
137. Perulli, P. (1998). *Neoregionalismo. L'economia archipelago*. Torino: Bollati Borlinghieri.
138. Pólus Klaszter Kézikönyv. (2008). *Pólus Klaszter Kézikönyv*. Budapest: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség.
139. Porter, M. (1998). The Adam Smith Address: Location, Clusters, and the „New” Microeconomics of Competition. *Business Economics*, 1. , 85-94.
140. Pottier, P. (1963). Axes de communication et développement économique. *Revue Economique* vol. 14. , 58-132.

141. Prescott, E. (1998). *Business cycle research: methods and problems, Working Papers 590*. Minneapolis: Federal Reserve Bank of Minneapolis.
142. Radvánszki, Á. (2007). Egy koncepció – sok megközelítés? A policentrikus városhálózat megjelenése. *Falu Város Régió, 2007/4*, 15-24.
143. Rechnitzer J.- Lados M. (2004). *A területi stratégiáktól a monitoringig*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
144. Rechnitzer J.- Smahó M. (2011). *Területi politika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
145. Rechnitzer, J. (2009). A városhálózat és a régiók formálódása. In Lengyel-Rechnitzer, *A regionális tudomány két évtizede*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
146. Rechnitzer, J. (1994). *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr-Pécs: Text-Print Nyomdaipari Kft.
147. Rechnitzer, J. (2007). Regionális központok és regionális fejlődés. *Magyar Tudomány 2007/6*, 690.
148. Rechnitzer, J. (1990). Szemponotk az innovációk térbeli terjedésének kutatásához. *Tér- Idő- Társadalom, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs*, 48-62.
149. Rechnitzer, J. (1993). *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
150. Rechnitzer, J. (1998). *Területi stratégiák*. Budapest-Pécs: Dialóg-Campus Kiadó.
151. Richardson, H. W. (1969). *Regional economics*. London: Weidenfeld and Nicholson.
152. Ricz, J. (2007). Urbanizáció a fejlődő országokban: trendek, dimenziók és kihívások. *Tér és Társadalom*, 167-186.
153. Ritter, K. (2008/b). A helyi fejlesztés esélyei – agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi statisztika*, 554-573.
154. Ritter, K. (2008/a). *Agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek, PhD értekezés*. Gödöllő: Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
155. Sachwald, F. (1991). „*La compétitive européenne: nations et enterprises*”, in *Rapport RAMSES*,. Dunod, Paris.

156. Sajtos L. - Mitrev A. (2007). *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budaöpest: Alinea Kiadó.
157. Salamin G. – Péti M. (2005). Az új Országos Területfejlesztési Koncepció. *Falu, Város, Régió* , 3-41.
158. Sarudi, C. (2003). A magyar térgazdaság és az európai integráció, , Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest. *Térség- és vidékfejlesztés* .
159. Schatzl, L. (1992). *Wirtschaftsgeographie I. Theorie. Ferdinand Schöningh*. München.
160. Schmidt, H. (1966). *Raumliche Wirkung der Investitionen im Industrialisierungsprozen*. Köln.
161. Schneider, G. (2009). *A közép-európai fővárosi régiók versenyképességének vizsgálata - Hogyan növelhető a Közép-magyarországi régió versenyképessége, PhD értekezés*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
162. Schneider, G. (2010). Formálódó új európai növekedési központok? A Közép-európai térség metropoliszrégióinak sajátosságai és kihívásai. *Tér és Társadalom*, 26. évfolyam , 155-173.
163. Schumpeter, J. A. (1912, 1980). *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó: Budapest.
164. Scitovsky, T. (1954). Two concepts of external economie. *Journal of Political Economy* 62/2. , 143-151.
165. Siebert, H. (2000). The paradigm of locational competition. *Discussion paper No. 367, University of Kiel* .
166. Síkfői, T. (2005). *Pécs, az életminőség pólusa - Stratégia Pécs város fejlesztésére*.. Pécs.
167. Stöhr, W. B. (1987). A területfejlesztési stratégiák változó külső feltételei és új koncepció. 1. sz. *Tér és Társadalom* , 96-113.
168. Székelyi M.-Barna I. (2004). *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Budapest: Typotex Kiadó.
169. Szelényi, L. (2001.). *Többváltozós ökonometriai módszerek*, 75.p. Gödöllő: Szent István Kiadó.
170. Szirmai, V. (1988). *Csinált Városok*. Magvető Kiadó: Budapest.
171. Szűcs, I. (2002). *Alkalmazott statisztika*, Budapest. 447-476.p. Budapest: Agroinform Kiadó.

172. Szűcsné Kerti A.- Szűcs I. (2007). *Településföldrajz*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar.
173. Tánczos, T. (2011). *A társadalmi és gazdasági fejlettség differenciálódásának térbeli folyamatvizsgálata Magyarországon, Doktori értekezés*. Gödöllő: Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Szent István Egyetem.
174. Taylor, P. (2002). Is there a Europe of cities? World cities and the limitations of geographical scale analysis. In M. Shepherd, *Scale and Geographic Inquiry*. Blackwell, Oxford.
175. Térport, V. N.-T. (2012). *Térport szakmai portál*. Letöltés dátuma: 2012. 09 13, forrás: <http://www.terport.hu/telepulesek/altalanos-informaciok>
176. Thoss, R. (1983). Qualitives Wachstum in den Raumordnungsregionen der Bundesrepublik Deutsch. *Veröffentlichung der Akademie für raumforschung und landesplanung No 104* , 1-23.
177. Török, Á. (1996). *A versenyképesség-elemzés egyes módszertani kérdései. Műhelytanulmány, 8. sz. „Versenyben a világgal” kutatási program*. Budapest, BKE, Vállalatgazdaságtan Tanszék.
178. Tsakok, I. (1990). *Agricultural Price Policy: A Practitioner's Guide to Partial Equilibrium Analysis*. Ithaca, USA: Cornell University Press.
179. ÚMFT. (2006). *Új Magyarország Fejlesztési Programja, Partnerségi egyeztetési változat: A stratégia meghatározása*. Budapest.
180. Wágner, I. (2004). Magyar regionális bankközpontok felkutatása és azonosítása. *Tér és Társadalom 18/2* .
181. Wallerstein, I. (1983). *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
182. Zongor, G. (1999). Változatok a középszintre, avagy a magyar középszinttelenség. *Tér és Társadalom, 13. 3.*

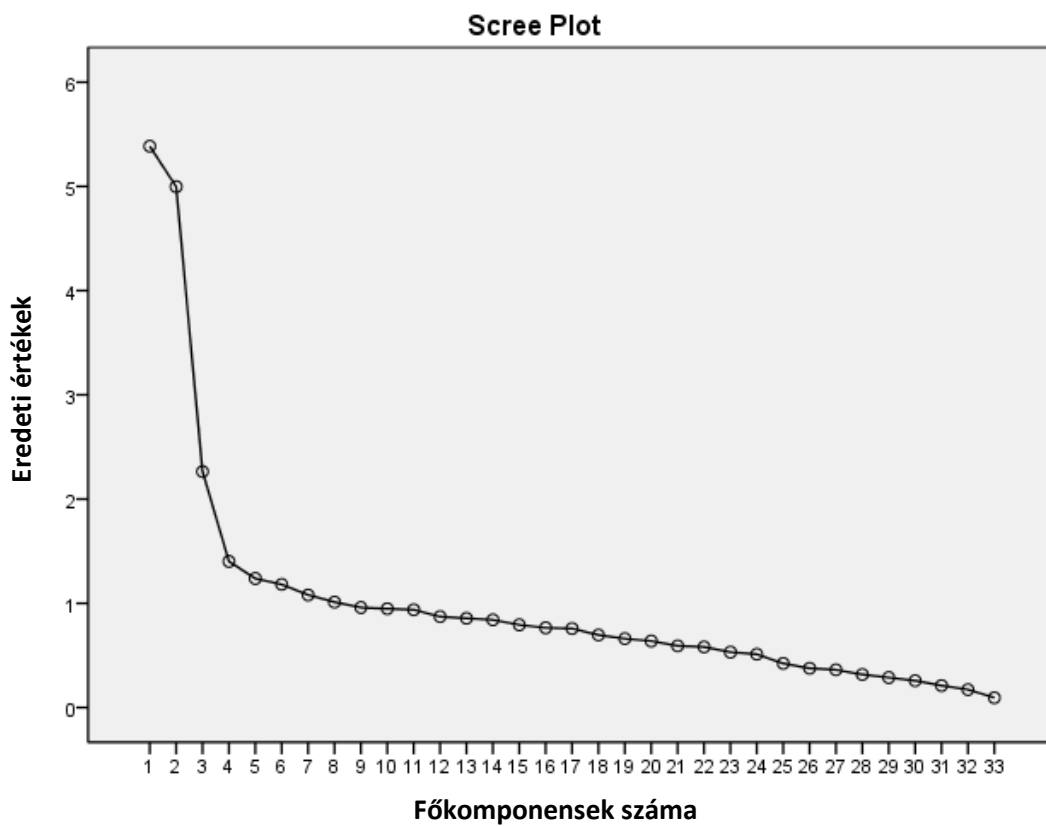
Scree-teszt a 2003. évi adatokra vonatkozóan

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

Kommunalitások táblázata 2003. év adataira vonatkozóan

Kommunalitás		
Változók (2003)	Kezdeti kommunalitás	Faktorelemzés utáni kommunalitás
Internet előfizetések aránya	1	0,441
Belterületi kiépítettség	1	0,525
Kerékpárút kiépítettség	1	0,446
1000 főre jutó orvosok száma	1	0,609
Szociális étkeztetésben részesülők	1	0,637
Regisztrált vállalkozások száma	1	0,707
Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	1	0,518
Közcsontra-hálózatba bekapcsolt lakások aránya	1	0,502
Gázzal fűtött lakások aránya	1	0,582
Háztartási villamosenergia-fogyasztók	1	0,644
Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	1	0,639
Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	1	0,484
Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	1	0,750
Vándorlási egyenleg	1	0,699
Élveszületések aránya	1	0,674
Természetes szaporodás/fogyás	1	0,694
A napközis tanulók aránya	1	0,524
Általános iskolai tanulók aránya	1	0,649
1 óvodapedagógusra jutó óvodás	1	0,653
Óvodai férőhelyek kihasználtsága	1	0,706
Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	1	0,657
Közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya	1	0,588
Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	1	0,528
1000 főre jutó személygépkocsi	1	0,659
180 napon túli nyilvántartott álláskeresők aránya	1	0,316
Munkanélküliségi ráta	1	0,766
Nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya az álláskeresők tekintetében	1	0,827
Nyilvántartott kezdő álláskeresők aránya a munkaképes lakosságból	1	0,315
Népsűrűség	1	0,522
0-14 éves lakosság aránya	1	0,806
60-x évesek aránya	1	0,780
Vitalitási index	1	0,723
1 adófizetőre jutó SZJA	1	0,575

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

Scree-teszt a 2010. évi adatokra vonatkozóan

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

Kommunalitások táblázata 2010. évre

Kommunalitás		
Változók (2010)	Kezdeti kommunalitás	Faktorelemzés utáni kommunalitás
Internet előfizetések aránya	1	0,493
Belterületi kiépítettség	1	0,593
Kerékpárút kiépítettség	1	0,815
1000 főre jutó orvosok száma	1	0,408
Szociális étkeztetésben részesülők	1	0,483
Regisztrált vállalkozások száma	1	0,556
Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	1	0,505
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya	1	0,514
Gázzal fűtött lakások aránya	1	0,599
Háztartási villamosenergia-fogyasztók	1	0,671
Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	1	0,688
Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	1	0,502
Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	1	0,736
Vándorlási egyenleg	1	0,752
Élveszületések aránya	1	0,692
Természetes szaporodás/fogyás	1	0,720
A napközis tanulók aránya	1	0,501
Általános iskolai tanulók aránya	1	0,630
1 óvodapedagógusra jutó óvodás	1	0,740
Óvodai férőhelyek kihasználtsága	1	0,796
Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	1	0,458
Közcélú foglalkoztatásban résztvevők aránya	1	0,664
Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	1	0,348
1000 főre jutó személygépkocsi	1	0,722
180 napon túli nyilvántartott állás keresők aránya	1	0,763
Munkanélküliségi ráta	1	0,771
Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya az állás keresők tekintetében	1	0,566
Nyilvántartott kezdő állás keresők aránya a lakosságból	1	0,305
Népsűrűség	1	0,615
0-14 éves lakosság aránya	1	0,804
60-x évesek aránya	1	0,743
Vitalitási index	1	0,697
1 adófizetőre jutó SZJA	1	0,617

Forrás: saját szerkesztés, 2012. (SPSS 19.0 programcsomag használatával)

ANOVA-tábla, 2003.

	Wilks' Lambda	F	df1	df2	Sig.
Internet előfizetések aránya	,840	199,876	3	3141	,000
Belterületi kiépítettség	,976	26,086	3	3141	,000
Kerékpárút kiépítettség	,975	26,483	3	3141	,000
1000 főre jutó orvosok száma	,762	326,264	3	3141	,000
Szociális étkeztetésben részesülők	,962	41,407	3	3141	,000
Regisztrált egyéni vállalkozások száma	,802	259,164	3	3141	,000
Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	,840	198,906	3	3141	,000
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások	,607	677,482	3	3141	,000
Gázzal fűtött lakások aránya	,675	504,195	3	3141	,000
Háztartási villamosenergia-fogyasztók	,936	71,821	3	3141	,000
Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	,990	10,582	3	3141	,000
Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	,861	168,912	3	3141	,000
Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	,747	354,296	3	3141	,000
Vándorlási egyenleg	,955	49,465	3	3141	,000
Élveszületések aránya	,769	314,115	3	3141	,000
Természetes szaporodás/fogyás	,798	264,782	3	3141	,000
A napközis tanulók aránya	,771	310,611	3	3141	,000
Általános iskolai tanulók aránya	,644	577,757	3	3141	,000
1 óvodapedagógusra jutó óvodás	,559	825,953	3	3141	,000
Óvodai férőhelyek kihasználtsága	,689	472,203	3	3141	,000
Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	,890	129,747	3	3141	,000
Közcélu foglalkoztatásban résztvettek aránya	,731	384,641	3	3141	,000
Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	,854	179,380	3	3141	,000
1000 főre jutó személygépkocsi	,607	676,680	3	3141	,000
180 napon túli nyilvántartott álláskereső aránya	,898	119,211	3	3141	,000
Munkanélküliségi ráta	,550	856,244	3	3141	,000
Nyilvántartott kezdő álláskereső aránya az álláskereső tekintetében	,968	34,836	3	3141	,000
Nyilvántartott kezdő álláskereső aránya a lakosságból	,964	39,173	3	3141	,000
Népsűrűség	,781	294,021	3	3141	,000
0-14 éves lakosság aránya	,613	662,136	3	3141	,000
60-x évesek aránya	,660	539,445	3	3141	,000
Vitalitási index	,703	441,540	3	3141	,000
1 adófizetőre jutó SZJA	,604	685,030	3	3141	,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

ANOVA-tábla, 2010.

	Wilks' Lambda	F	df1	df2	Sig.
Internet előfizetések aránya	,927	82,526	3	3148	,000
Belterületi kiépítettség	,960	43,820	3	3148	,000
Kerékpárút kiépítettség	,974	28,082	3	3148	,000
1000 főre jutó orvosok száma	,795	270,081	3	3148	,000
Szociális étkeztetésben részesülők	,915	97,864	3	3148	,000
Regisztrált egyéni vállalkozások száma	,941	65,890	3	3148	,000
Férőhelyek száma átlagosan a kereskedelmi szálláshelyeken	,906	108,364	3	3148	,000
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások	,663	534,113	3	3148	,000
Gázzal fűtött lakások aránya	,680	494,233	3	3148	,000
Háztartási villamosenergia-fogyasztók	,936	72,016	3	3148	,000
Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya	,968	34,847	3	3148	,000
Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások aránya	,684	484,420	3	3148	,000
Egy lakásra jutó átlagos lélekszám	,724	400,771	3	3148	,000
Vándorlási egyenleg	,990	10,856	3	3148	,000
Élveszületések aránya	,780	295,358	3	3148	,000
Természetes szaporodás/fogyás	,802	258,485	3	3148	,000
A napközis tanulók aránya	,677	501,141	3	3148	,000
Általános iskolai tanulók aránya	,686	479,879	3	3148	,000
1 óvodapedagógusra jutó óvodás	,482	1129,104	3	3148	,000
Óvodai férőhelyek kihasználtsága	,439	1339,472	3	3148	,000
Egy tornateremre jutó általános iskolai tanulók száma	,812	243,321	3	3148	,000
Közcélu foglalkoztatásban résztvettek aránya	,644	579,922	3	3148	,000
Közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők aránya	,883	138,832	3	3148	,000
1000 főre jutó személygépkocsi	,597	708,119	3	3148	,000
180 napon túli nyilvántartott álláskereső aránya	,963	39,790	3	3148	,000
Munkanélküliségi ráta	,523	955,563	3	3148	,000
Nyilvántartott kezdő álláskereső aránya az álláskereső tekintetében	,962	41,448	3	3148	,000
Nyilvántartott kezdő álláskereső aránya a lakosságból	,910	103,244	3	3148	,000
Népsűrűség	,783	290,278	3	3148	,000
0-14 éves lakosság aránya	,567	800,461	3	3148	,000
60-x évesek aránya	,693	464,959	3	3148	,000
Vitalitási index	,705	438,324	3	3148	,000
1 adófizetőre jutó SZJA	,638	595,208	3	3148	,000

Forrás: saját szerkesztés, 2012.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítségemre voltak doktori disszertációm megírásában.

Külön köszönöm témavezetőmnek, Dr. Káposzta József egyetemi docensnek, a Szent István Egyetem, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztés Intézet intézeti igazgatójának, hogy 2006-ban vállalta PhD tanulmányaim során a témavezetői feladatot. Köszönöm iránymutatását, segítségét, ösztönzését, illetve a dolgozat írásakor nyújtott építő kritikáját.

Köszönetet szeretnék mondani a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar dolgozóinak, akik tanácsaikkal, javaslataikkal támogattak; különösen a Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet munkatársainak és PhD hallgató társaimnak, mind a PhD tanulmányaim, mind az értekezés írása során nyújtott segítségükért.

Köszönet illeti a munkahelyi vita résztvevőit – különösen két opponensemét Dr. Nagyné dr. Molnár Melindát és Dr. Pesti Csabát – a dolgozathoz fűzött kritikai észrevételeikért, javaslataikért, melyek iránymutatásul szolgáltak az értekezés véglegesítéséhez.

Végezetül, de korántsem utolsó sorban köszönöm a családomnak, kiemelten drága feleségemnek, hogy a dolgozat írása alatt sokszor nélkülözött a három emberpalánta (Gréta, Domonkos, Nándor) nevelése során. Áldozatvállalása mellett külön hálás vagyok támogatásáért, biztatásáért, lelkesítéséért mely a hosszú munka során végigkísért.